

Hitaasti kiiruhtaan kohti Paneurooppaa

Euroopan yhdentymisen aate Suomessa 1918–1939

Heikki Juhani Isotalo

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Pro gradu -tutkielma
Elokuu 2016

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Heikki Juhani Isotalo			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Hitaasti kiihuhaen kohti Paneurooppaa. Euroopan yhdentymisen aate Suomessa 1918—1939			
Oppiaine – Läroämne – Subject Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Elokuu 2016	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 97 + lähdeluettelo	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielma käsittelee ensimmäisen ja toisen maailmansodan välisenä aikana (1918—1939) esitettyjä suunnitelmia Euroopan yhdysvalloista ja niiden Suomessa saamaa vastaanottoa. Aikakauden keskeisin eurooppalaista valtioliittoa tavoitellut liike oli itävaltalaisen kreivi Richard Coudenhove-Kalergin vuonna 1923 käynnistämä Paneurooppa-liike. Sillä oli paikallisyhdistys myös Suomessa vuosina 1928 ja 1930—1937. Aihe oli mukana myös päivänpolitiikassa, sillä vuosikymmenen taitteessa Ranskan ulkoministeri Aristide Briand esitti Kansainliitossa eurooppalaista valtioliittoa. Suomalaisia Eurooppa-aatteen kannattajia olivat mm. ulkoministeri Hjalmar J. Procopé, filosofi Eino Kaila sekä suuri joukko Tulenkantajat-kulttuuriryhmittymästä.</p> <p>Työ tarkastelee Eurooppa-aatetta aate- ja käsitehistoriallisesta näkökulmasta. Se erittelee vaiheita Euroopan yhdysvalloista käydystä keskustelusta ja Eurooppa-käsitteen ajallista liikettä. Aineistona toimii sanomalehtikirjoitukset erityisesti Helsingin Sanomissa, artikkelit yhteiskunnallisissa aikakauslehdissä, paneurooppalaista yhdistystä koskevat asiakirjat Ulkoministeriön ja Procopén arkistoissa sekä muut kirjalliset lähteet. Joukossa on myös aiempien tutkijoiden huomioimatta jättämiä lähteitä.</p> <p>Ajatus Euroopan yhdysvalloista esitettiin Suomessa jo heti ensimmäisen maailmansodan päätyttyä. Suomessa ei kuitenkaan käyty pitkin 1920-lukua aiheesta varsinaista keskustelua, sillä hanketta pidettiin pääasiassa utopiana. Vuosina 1928—1930 keskustelu vilkastui, kun Tulenkantajat ja rauhanliike kiinnostuivat Paneuroopasta. Varhainen keskustelu vertaili taloudellisesti menestynyttä Yhdysvaltoja ja talousvaikeuksista kärsivää, valtiollisesti hajanaista Eurooppaa. Vuosikymmenen taitteessa huomio keskittyi Briandin aloitteeseen ja suomalainen paneurooppalainen yhdistys vakiinnutti toimintansa. Fasismin voimistuttua 1930-luvulla suunnitelmat eurooppalaisesta valtioliitosta näyttivät aikalaisten silmin toteutuskelvottomilta. Samaan aikaan Paneurooppa-liike asemoitui selkeämmin Neuvostoliittoa vastaan.</p> <p>Ulostuloja Euroopan yhdysvalloista löytyy aina talvisodan syttymiseen saakka, mutta varsinainen keskustelu painottuu vuosikymmenen taitteeseen. Vastustus hankkeelle oli suurinta oikeisto—vasemmisto-askelin ääriäidoilla, mutta mielipiteiden kirjo yksittäisten puheenvuorojen välillä oli suuri. Euroopan yhdysvaltojen kannatus kumpusi idealistisesta suhtautumisesta kansainvälisiin suhteisiin ja vastustus kansallista valtapolitiikkaa painottavasta realismista.</p> <p>Maailmansotien välinen paneurooppalainen liike saattaa olla häviäjien historiaa, mutta käsitehistoriallisesta näkökulmasta sen merkitys oli suuri. Argumentaatiokulut, joilla Euroopan yhdysvaltoja perusteltiin (taloudelliset hyödyt, turva Neuvostoliittoa/Venäjä vastaan, kulttuurinen yhteys Eurooppaan), muotoutuivat tutkimuskohteena olevana aikana ja ne elävät lähes muuttumattomina yli puoli vuosisataa myöhemmin. Suomi kytkeytyy kiinteäksi osaksi yleiseurooppalaista historiaa myös Euroopan valtioliiton suunnitelmien osalta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Eurooppa, Paneurooppa, Euroopan yhdentyminen, Euroopan yhdysvallat, Tulenkantajat, Aatehistoria, Käsitehistoria			

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1. Aihe ja tutkimuskysymykset	1
1.2. Teoria ja metodit	4
1.3. Aikaisempi tutkimuskirjallisuus ja lähteet	7
1.4. Käsitteet	11
2. Pääluvut	15
2.1. Euroopan käsitteen historiaa	15
2.1.1. Maanosien synty.....	15
2.1.2. Eurooppa ja Itä	16
2.1.3. Varhaiset suunnitelmat valtioliitosta	17
2.2. Coudenhove-Kalergin Paneuroopasta Briandin aloitteeseen	19
2.2.1. Ensimmäinen maailmasota synnyttää liikkeen	19
2.2.2. Utopismia vai reaalipolitiikkaa?	21
2.2.3. Teoriasta käytäntöön.....	23
2.3. Eurooppa rantautuu Suomeen.....	27
2.3.1. Maailmansodan vaikutus.....	27
2.3.2. Kosketus Paneurooppaan.....	31
2.3.3. Ulkoministeriön kiinnostus herää	38
2.4. Rauhaa ja modernismia	41
2.4.1. Ensimmäinen yhdistys perustetaan	41
2.4.2. Tulenkantajat ja modernismi.....	43
2.4.3. Paneurooppa tuo rauhan.....	50
2.5. Euroopan yhdysvallat nousee asialistalle	54
2.5.1. Briandin aloite ei jää huomiotta	54
2.5.2. Vasemmistolle tärkeintä ”universum”	58
2.5.3. Oikeiston nuiva suhtautuminen.....	60
2.6. Uusi yhdistys, uudet tuulet	64
2.6.1. Vastassa jukuripäitä.....	64
2.6.2. Piirun verran oikealle	70
2.6.3. Paneurooppa on ontuva tyttö.....	73
2.7. Idän vaara kasvaa – liike hajaantuu	77
2.7.1. Railona aukeava raja.....	77
2.7.2. Kun usko loppui.....	79
2.7.3. Eurooppa sortuu.....	85

3. Johtopäätökset.....	92
4. Lähteet	98

1. Johdanto

1.1. Aihe ja tutkimuskysymykset

Tutkimusaiheenani on suomalainen keskustelu Euroopan yhdysvalloista ja Paneurooppa¹-liike vuosina 1918–1939. Keskustelu oli suurelta osin seurausta itävaltalaisen kreivin Richard Coudenhove-Kalergin (1894–1972) aloittamasta Euroopan laajuisesta hankkeesta saada aikaan paneurooppalainen valtioliitto ja Ranskan ulkoministeri Aristide Briandin (1862–1932) Kansainliitossa tekemästä aloitteesta solmia liittosopimus eurooppalaisten valtioiden kesken. Paneurooppalaisen liikkeen suomalaisiin aktiiveihin lukeutuivat muun muassa diplomaatti ja ulkoministeri Hjalmar J. Procopé (1889–1954), filosofi Eino Kaila (1890–1958) ja suuri joukko Tulenkantajat-kulttuuriryhmittymästä. Keskustelua Euroopan yhdysvalloista käytiin erityisesti 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa johtavien poliitikkojen kesken, keskustelutilaisuuksissa ja lehtien palstoilla.

Aloitan tarkastelun ensimmäisen maailmansodan päättymisestä, sillä vasta sen jälkeen keskustelua Euroopan tulevaisuudesta käytiin rauhanomaisiin suhteisiin tukeutuen. Päätepiirteenä pidän talvisodan syttymistä. Molemmat ovat tietystä mielessä keinotekoisia: ajatus eurooppalaisesta valtioliitosta edelsi maailmansotaa, eikä se ollut ensimmäinen toisen maailmansodan uhri. Ensimmäinen maailmansota ei myöskään ollut Suomessa yhtä selvä vedenjakaja kuin sota näyttämönä olleissa maissa. Koko Eurooppaa ravistelleet väkivaltaiset konfliktit kuitenkin muuttivat keskustelun dynamiikkaa ja veivät Euroopan käsitteen toisille urille rauhanaikaan verrattuna. Ajatukset virtasivat Suomeen läntisestä Euroopasta, ja siten myös Suomessa käyty keskustelu on mahdollista sitoa yleiseurooppalaisiin virstanpylväisiin.

Tarkastelen taustalla vaikuttanutta yleiseurooppalaista aatetta ja sen yhteyksiä aikakauden yhteiskunnalliseen ajatteluun ja poliittiseen elämään. Keskityn erityisesti Suomessa toimineen paneurooppalaisen yhdistysten toimintaan, mutta en rajoita tarkasteluani siihen. Huomioin kaikki suomalaisissa lähteissä esiintyvät suunnitelmat eurooppalaisesta valtioliitosta sekä niiden herättämän

¹ Käytän tutkielmassani kirjoitusasua Paneurooppa oikeakielisemmän Pan-Euroopan sijasta, sillä kirjoitusasua käytetään lähdeaineistossani ja edeltävät tutkijat ovat päätyneet samaan ratkaisuun.

vastustuksen, joka paljastaa aikakauden ajattelusta kaikkein eniten; joutuuhan vastustaja erikseen eksplikoimaan, minkä kanssa tavoite on ristiriidassa. Lähteinä käytän pääasiassa julkisessa sfäärissä tapahtunutta keskustelua päivä- ja aikakauslehtien palstoilla sekä sitä täydentäviä arkistolähteitä.

Vaikka keskustelun langat Euroopan yhdentymisestä katkesivat Suomessa monilta osin viimeistään toisen maailmansodan syttyessä ja nousivat uudelleen ajankohtaisiksi vasta 1980-luvun päättyessä, on sotien välinen aika kiinnostava myös tämän päivän näkökulmasta. Itsenäistymisen jälkeisinä vuosikymmeninä suomalaiset järjestivät omia yhteiskunnallisia suhteitaan ja määrittivät asemaansa entiseen emämaahansa Venäjään ja muuhun Eurooppaan². Suomessa yhä nykyään esitetyt argumentit Euroopan yhdentymisen puolesta ja vastaan ovat muuttuneet hämmästyttävän vähän verrattuna sotienvälisenä aikana käytyyn keskusteluun.

Päätutkimuskysymyksenäni on, miten maailmansotien välisessä Suomessa suh-
tauduttiin Euroopan yhdysvaltojen ajatukseen ja Euroopan poliittiseen
yhdentymiseen. Sen voi jakaa edelleen kolmeen pienempään kokonaisuuteen: i)
Millaisia vaiheita Suomen paneurooppalaisen liikkeen toiminnassa voi hahmot-
taa; ii) Miten aate kytkeytyy osaksi aikansa muita poliittisia ideologioita ja
yhteiskunnallista ajattelua ja iii) Miten *Eurooppa*-käsite taipui poliittiseen käyt-
töön? Avaan kysymysten kautta keskustelussa tapahtunutta ajallista muutosta ja
Euroopan käsitteellistä siirtymää.

Tutkija ei voi välttää oman taustansa vaikutusta tulkintaansa.³ Toiset tutkijat li-
säävät, ettei mielekästä dialogia tutkimuskohteen kanssa ole edes mahdollista
käydä, ellei tutkija reflektoi omaa tutkimusprosessiaan läpinäkyvästi.⁴ Olen viet-
tänyt nuoruuteni yhdentyvässä Euroopassa, ja lukiotason historia määriteltiin
silloisessa opetussuunnitelmassa ”yksilöllistä, kansallista ja eurooppalaista iden-
titeettiä luovaksi oppiaineeksi”⁵. Eurooppalaisen identiteetin rakennustyö on

² Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (1999): Lukijalle. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Gummerus, Jyväskylä, 8.

³ Kalela, Jorma (2002): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus kirja, Helsinki, 52.

⁴ Esim. Laamanen, Ville (2014): *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. Väitöskirja, Turun yliopiston poliittinen historia, 22.

⁵ *Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2003*. Opetushallitus, Helsinki, 176.

onnistunut osaltani hyvin, sillä identifioin itseni yhä edelleen lounaissuomalaiseksi, suomalaiseksi ja eurooppalaiseksi, korostaen kuitenkin ensimmäistä ja viimeistä. Vaikka 21. vuosisadan toinen vuosikymmen on rapistanut uskoani eurooppalaisiin instituutioihin ja Euroopan Unionin kehitykseen kohti liittovaltiota, ei henkilökohtainen kokemukseni voi olla vaikuttamatta siihen, miten luen Euroopan yhdentymistä käsitteleviä lähteitä. Tämän tiedostettuani voin parhaani mukaan välttää varhaisempien aikojen eurooppalaisuuden ylikorostamista ja pyrkiä asettamaan sen silloiseen, huomattavasti tämän päivän Euroopasta poikkeavaan kontekstiinsa.

1.2. Teoria ja metodit

Kiinnostukseni kohteena ovat inhimillisen toiminnan lisäksi toimintaa määrittävät ideologiat ja ajatusrakennelmat, eli pyrin ”käsittämään asioiden käsittämistä”. Tutkielmaani voisi siis väljästi luonnehtia aatehistorialliseksi työksi. Markku Hyrkkänen on verrannut aatehistorian määrittelyä ”hyytelön naulaamiseksi seinään”.⁶ Erittelen seuraavaksi millaisen vasaran olen valinnut ja mistä itse seinä löytyy.

Tutkielmani lähtökohdat ovat sosiaalisen konstruktionismin perinteessä. Lähdän siitä perusajatukselta, että ymmärtääksemme yhteiskunnallista todellisuutta⁷, tulee meidän tarkastella kuinka sen jäsenet rakentavat sitä käyttämällään kielellä ja kielen luomilla semanttisilla kentillä.⁸ Kieli saattaa viitata havaintoihin aineellisesta todellisuudesta, mutta samaan aikaan se ohjaa havaintoja ja sosiaalista kielen käyttäjät maailmaan, joka järjestyy edeltävien sukupolvien käsitteiden mukaisesti.⁹ Todellisuus on siis Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin klassikkoteoksen nimen mukaisesti sosiaalisesti rakentunutta.

Olen ammentanut vaikutteita antropologisesta tutkimuksesta. Clifford Geertzin mukaan historialle ja antropologialle on yhteistä ”sentrifugaalinen liike”: ensimmäinen on kiinnostunut mistä tahansa muusta ajanhetkestä kuin nyt, jälkimmäinen mistä tahansa muusta paikasta kuin täällä. Yhtäläisyyden voi tiivistää tokaisulla ”menneisyys on vieras maa”.¹⁰ Max Weber on todennut, että ihminen on eläin, jota kannattelee hänen itsensä luoma merkitysten verkko. Geertz jatkaa tätä ajatusta ja katsoo kulttuurin olevan nuo verkot. Kulttuurin verkkojen tutkimus ei selvitä yleisiä lakeja, vaan tulkitsee niiden merkityksiä.¹¹

⁶ Hyrkkänen, Markku (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere, 228.

⁷ On yhteiskunnallinen todellisuus sitten nykyinen tai historiallinen.

⁸ Tämä pitää paikkansa niinkin perustavanlaatuisien käsitteiden kohdalla, kuten sosiaalista sukupuoli (eng. *gender*) kuvaavat *mies* ja *nainen*, jotka ovat aivan eri asioita kuin taustalla oleva biologinen todellisuus (eng. *sex*). Berger, Peter L. ja Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday & Company, New York, 18, 21, 39.

⁹ Alasuutari, Pertti (2007): *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 29.

¹⁰ Geertz, Clifford (2000): *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton University Press, Princeton, 120.

¹¹ Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. Basic Books, New York, 5.

Määrittelen kulttuurin Geertzin tavoin ja ryhdyn työssäni selvittämään suomalaisen paneurooppalaisuuden seittien alkuperää ja kantavuutta. Työn rakenteen tasolla tämä näkyy siinä, että ensimmäinen luku keskittyy Euroopan kulttuuriin määrittelyyn viimeisen kahden ja puolen tuhannen vuoden aikajänteellä ja toinen ensimmäisen maailmansodan jälkeisiin yleiseurooppalaisiin suunnitelmiin Euroopan yhdysvalloista. Loput luvuista tarkastelevat suomalaista kehitystä sotienvälisenä aikana ja ovat otteeltaan lähempänä perinteisempää historiallista narratiivia. Geertzin sanoin antropologia saa sommitelman, historia draaman.¹² En kuitenkaan luonnehdi työtäni historialliseksi antropologiaksi, vaan korkeintaan antropologiasta vaikutteita saaneeksi poliittiseksi historiaksi.

Luonteva apuväline tulkinnalle on käsitehistoria, jonka soveltamisessa seuraan Reinhardt Koselleckia. Käsitehistoria keskittyy nimensä mukaisesti käsitteiden (*Begriff*) syntyyn ja kehitykseen, sekä niiden historialliseen olemukseen.¹³ Koselleck on korostanut vuosien 1750–1850 olleen keskeinen ”satula-aika” modernin poliittisen sanaston muotoutumiselle.¹⁴ Hieman vastaavalla tavalla nykyisen politiikkaan kytkeytyneen eurooppalaisuuden voi katsoa tulleen satuloiduksi 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Käsitehistoria ei kuitenkaan ole ensisijaisesti metodi, vaan tutkimuksellinen lähestymistapa¹⁵. Lähdeaineistosta ja ajallisesta rajauksesta johtuen en usko pystyväni suoraan tarkastelemaan suomalaisen Eurooppa-käsitteen syntyä. Voin kuitenkin sisällyttää käsitehistoriallisen näkökulman taustoittamalla aineistossa esiintyvää Eurooppa-käsitettä ja sen suomalaista käyttöä sekä tarkastelemalla käsitteen yhteyksiä muuhun aikakauden poliittiseen sanastoon.¹⁶

¹² Geertz (2000), 124. Marxilaisia käsitteitä soveltaen voisi yhtä hyvin puhua ihmisten toiminnan ja sosiaalisten suhteiden muodostamasta alarakenteesta ja inhimillisen ajattelun ylärakenteesta. Berger ja Luckmann (1966), 6.

¹³ White, Hayden (2002): Foreword. Teoksessa *Koselleck, Reinhart: The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press, Stanford, ix.

¹⁴ Esim. Koselleck, Reinhart (2002): *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press, Stanford, 128; Tribe, Keith (2004): Translator’s introduction. Teoksessa Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, New York, xiv.

¹⁵ White (2002), xiii–xiv.

¹⁶ Kuinka pitkälle yhteyksiä lähtee vetämään, riippuu pohjimmiltaan tutkijan tekemästä rajauksesta, ei käsitteiden yhteyksistä itsestään. On olemassa intialainen tarina englantilaisesta, jolle kerrottiin, että maailma lepää norsun päällä, joka seisoo kilpikonnan kuorella. Kysyessään minkä päällä kilpikonna seisoo, hänelle vastattiin: ”Oi herra, sen jälkeen on kilpikonnia koko matkan alas asti.” Geertz (1973), 28. Jossain vaiheessa käsitteen analyysia on pakko hyväksyä, että vastaan tulee kilpikonna.

Vaikka tutkimusaiheeni rajoittuu suomalaiseen paneurooppalaisuuteen, tarkastelen sitä kiinteänä osana koko Euroopan kattanutta liikettä ja maanosan henkistä ilmapiiriä. Työtäni voisi luonnehtia muodikkaasti transnationaalisenä historiana, sillä vaikka en luovu kansakunnista ihmisten toimintaan vaikuttaneina kategorioina, korostan niiden välistä ja ne ylittävää vuorovaikutusta¹⁷.

¹⁷ Saunier, Pierre-Yves (2013): *Transnational History*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 8.

1.3. Aikaisempi tutkimuskirjallisuus ja lähteet

Saatavillani ei ole pelkästään sotienvälisiä Euroopan yhdysvaltojen suunnitelmia käsitteleviä monografioita, mutta aihetta on sivuttu lukuisissa Euroopan ideaa käsittelevissä tutkimuksissa ja artikkeleissa. Suomalaista Paneurooppa-liikettä on puolestaan tutkittu vähänlaisesti.

Heikki Mikkelin *Europe as an Idea and an Identity*¹⁸ jäljittää Euroopan käsitteen historiaa antiikin Kreikasta Maastrichtin sopimukseen. Mikkelin työ mahdollistaa yhteyksien vetämisen maantieteellisesti Suomen ulkopuolella käytyyn yleiseurooppalaiseen keskusteluun ja ajallisesti aikaisempina vuosisatoina kerrostuneeseen kulttuuriin. Mikkeli itse ei kuitenkaan erittele Eurooppa-aatteen yhteyksiä Suomeen.

Menno Spieringin ja Michael Wintlen toimittama artikkelikokoelma *Ideas of Europe since 1914*¹⁹ sekä Peter M. R. Stirkin *European Unity in Context*²⁰ tarjoavat kirjavan joukon näkökulmia Euroopan yhdentymisen yrityksille ja epäonnistumisille sekä Coudenhove-Kalergin eurooppalaiseen ajatteluun. Maininnan arvoinen on myös Paavo Väyrysten *Paneurooppa ja uusidealismi*²¹. Vaikka teos ei ole Väyrysten omien sanojensa mukaan tieteellisyyden vaatimukset täyttävä aatehistoriallinen tutkimus vaan pelkkä ”tutkielma”²², on se tiivis kokoelma Coudenhove-Kalergin keskeisimpiä yhteiskunnallisia ajatuksia, joista osa ei liity suoraan paneurooppalaiseen liikkeeseen.

Juhani Paasivirran *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*²³ antaa hyvän taustoituksen aikakauden kansainvälisestä politiikasta ja Suomen diplomaattisesta asemasta Euroopassa. Paasivirran teos on otteeltaan varsin vanhakantaista poliittista historiaa, minkä havainnollistaa Suomen kansainvälisten suhteiden jakaminen

¹⁸ Mikkeli, Heikki (1998): *Europe as an Idea and an Identity*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

¹⁹ Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim., 2002): *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

²⁰ Stirk, Peter M. R. (toim., 1989): *European Unity in Context. The Interwar Period*. Pinter Publishers, Lontoo.

²¹ Väyrysten, Paavo (1997): *Paneurooppa ja uusidealismi. Tutkielma Richard Coudenhove-Kalergin filosofisista ja yhteiskunnallisista ajatuksista*. Otava, Helsinki.

²² Ibid., 9.

²³ Paasivirta, Juhani (1984): *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*. Kirjayhtymä, Helsinki.

viralliseen ja epäviralliseen tasoon sekä tarkastelun painottuminen valtioidenvälisiin sopimuksiin ja hallitusten virallisiin kantoihin.²⁴ Paasivirralle voi kuitenkin laskea ansioksi sen, että myös epävirallinen taso kulkee teoksessa mukana. Teos tarkastelee nimensä mukaisesti Suomea Euroopassa, ei eurooppalaisuutta Suomessa. Tämän vuoksi varsinainen paneurooppalainen liike jää täysin huomiotta, ja yleiseurooppalainen ajattelu Suomessa sivumainintojen tasolle²⁵.

Pauli Heikkilän pro gradu -tutkielma *Ikkunat auki Paneurooppaan!*²⁶, hänen väitöskirjansa artikkeli pohjoismaisten hallitusten vastauksista Briandin muistioon 1930²⁷ ja artikkeli suomalaisesta paneurooppalaisesta liikkeestä²⁸ tarjoavat kattavimman tähänastisen tiedon paneurooppalaisesta aatteesta Suomessa ja Suomen valtionjohdon suhtautumisesta Briandin aloitteeseen Euroopan yhdysvalloista. Heikkilä tarkastelee pro gradussaan paneurooppalaisuutta ensisijaisesti nationalistisena liikkeenä, joka pyrki herättämään olemassaoloon ”Euroopan kansaa”. Väitöskirjassaan Heikkilä keskittyy Suomen ulkosuhteisiin, jotka eivät ole ensisijainen kiinnostukseni kohde. Heikkilän viimeisin artikkeli käsittelee suomalaisten suhtautumista ja osallistumista Paneurooppa-Unionin toimintaan käyttäen lähteinään pääasiassa yksityishenkilöiden välistä kirjeenvaihtoa.

En haasta Heikkilän hahmottelemaa paneurooppalaisen liikkeen vaiheiden periodisaatiota, mutta lavennan sitä molempiin suuntiin ja tuon 1920-luvun keskustelun Heikkilää vahvemmin mukaan työhöni. Heikkilä on käynyt läpi alkuperäislähteitä ihailtavan seikkaperäisesti, ja tulen väistämättä tukeutumaan suurelta hänen työhönsä. Hänen jäljiltään on kuitenkin yhä aukkoja täydennettäväksi. Esimerkiksi Heikkilän mukaan Paneurooppa ei näkynyt lehtien palstoilla lukuun ottamatta muutamaa liikkeessä mukana olleen kirjoittamaa artikkelia²⁹.

²⁴ Ibid., 5–7.

²⁵ Ibid., esim. 229, 445.

²⁶ Heikkilä, Pauli (2000): *Ikkunat auki Paneurooppaan! Suomalainen keskustelu kreivi Coudenhove-Kalergin Euroopan kansallisvaltiosta 1923–1937*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

²⁷ Heikkilä, Pauli (2007): Northern Replies to the Briand Memorandum in 1930. *Scandinavian Journal of History* Vol. 32.

²⁸ Heikkilä, Pauli (2013): Euroopan yhdistämisestä sotien välisellä ajalla. Suomalaiset Paneurooppa-järjestössä. Teoksessa Clerc, Louis ja Lintunen, Tiina (toim.): *Suomen asialla? Yksityiset ja julkiset toimijat kansainvälisessä yhteistyössä*. Ajankohta 16. Poliittisen historian vuosikirja 2013.

²⁹ Heikkilä (2000), 10.

Tämä antaa hieman vääristyneen kuvan, sillä erityisesti *Helsingin Sanomat* uutisoi aiheesta kohtalaisen suurta kiinnostusta osoittaen. Ensimmäiset lehtijutut ajoittuvat vuoteen 1925, mutta varsinaiseksi uutisaiheeksi Euroopan yhdysvallat nousi vuodesta 1928 alkaen. Pelkästään huippuvuonna 1930 Paneurooppaa, Euroopan yhdysvaltoja ja Briandin aloitetta sivuttiin noin viidessäkymmenessä toimituksellisessa jutussa, minkä lisäksi aihe näkyi muiden lehtien sivuilla, reklaameissa ja paneurooppalaisen yhdistyksen ilmoituksissa. Uutiset eivät tyypillisesti olleet koko lehden pääuutisia, mutta olivat parhaimmillaan aikeamansa merkittävimpiä otsikoita³⁰. Myös lähestymistapani eroaa Heikkilästä, sillä en tarkastele liikettä ensisijaisesti kansallismielisenä, vaan etsin sen muita yhteyksiä aikakauden yhteiskunnalliseen ajatteluun ja maan rajojen ulkopuolelle.

Hyödynnän työssäni erityisesti *Helsingin Sanomia*, sillä Päivälehdessä arkiston sähköinen sanahaku on käytännössä edellytys näin laajan aineiston läpikäymiseksi³¹. Aiheesta kirjoitettiin myös lukuisiin aikakauslehtiin. Näistä mainittakoon suomenruotsalaisten piirien liberaali julkaisu *Nya Argus*, kulttuuria ja politiikkaa käsitellyt *Valvoja-Aika* ja sivistyslehti *Aamu*. Myös oikeistolaisiin julkaisuihin, kuten esimerkiksi *Itsenäiseen Suomeen* ja *Hakkapeilitaan*, saattoi päätyä yksittäisiä Paneurooppaa käsitelleitä artikkeleja. Kirjailija ja toimittaja Jarno Pennasen (1906–69) päätoimittama *Jokaviikko* ja Tulenkantajat-ryhmän *Tulenkantajat*-lehti tarjoavat puolestaan hyvän lähdeaineiston kirjallis-kulttuuristen piirien käsityksille Euroopasta. Kuten kulttuuripoliittisia aikakauslehtiä jo kiitettävällä tarkkuudella läpikäynyt Heikkilä on todennut, niiden merkittävyys yhteiskunnallisen eliitin parissa oli suurempi kuin levikki antaa ymmärtää³². Suomeksi julkaistiin myös Paneurooppaa sivunutta kirjallisuutta. Käännetyistä teoksista keskeisimmät olivat Coudenhove-Kalergilta pääteos *Paneurooppa* (1930)³³ ja Neuvostoliiton vaarasta varoitava *Stalin & Kumpp* (1931)³⁴.

³⁰ Esim. *Helsingin Sanomat* 18.5.1930, 12.9.1930.

³¹ Edes tämä ei takaa sitä, että olisin paikantanut varmasti kaikki aiheita sivuavat kirjoitukset. Oman ongelmansa asettaa se, että pelkästään *Paneuroopalle* on kuusi erilaista kirjoitusasua, ja yhdentymissuunnitelmiin viitattiin lukuisin erilaisin ilmauksin. Tulosten saaminen *Helsingin Sanomista* ennen vuotta 1925 on myös työlästä, sillä lehti käytti siihen asti kirjasimenaan fraktuuraa.

³² Heikkilä (2000), 11–12.

³³ Coudenhove-Kalergi, Richard (1930a): *Paneurooppa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

³⁴ Coudenhove-Kalergi, Richard (1931): *Stalin & Kumpp*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Tarkastelen myös Paneurooppa-aatteen esiintymistä aikakauden kaunokirjallisuudessa. Vaikka kaunokirjallisen tekstin suhde laajempaan kulttuuriseen dialogiin nähdään usein ongelmallisena, ei sen käyttö historian tutkimuksessa ole suinkaan hedelmätöntä. Kaunokirjallista lähdemateriaalia hyödyntänyt Kalle Pihlainen katsoo, ettei historioitsijan tehtävä ole määritellä ”mitä teos kertoo kirjoitusajankohdastaan, vaan mitkä teoksessa esiintyvät ajatukset ovat merkityksellisessä suhteessa aktuaalitodellisuuteen”. Fiktiivinen teksti on kielen lisäksi täydellisesti riippuvainen yhteiskunnassa vallitsevista ideologioista.³⁵

Arkistoista käytössäni ovat pääasiassa Ulkoministeriön arkiston Paneurooppa-kansiot ja Kansallisarkiston Procopén jäämistö. Olen käynyt läpi Suomen Kirjallisuuden Seuralta löytyvät Kailan ja Pennasen³⁶ arkistot, mutta kumpikaan ei tuonut merkittävää lisää avainlähteiden joukkoon. Myös Kansallisarkiston Etsivän keskuspoliisin materiaaleista löytyi muutamia mielenkiintoisia dokumentteja. Olen käynyt läpi Paneurooppa-Unionin keskustoimiston Suomeen liittyvää aineistoa Euroopan Unionin historiallisessa arkistossa Firenzessä, mutta historian kaltoin kohteleman arkiston sisältö oli työni kannalta varsin niukkaa³⁷.

Mikään lähdeaineisto ei ole täydellinen, ja kouluttamaton kansa ja maan hiljaiset jäävät valitsemassani aineistossa paitsioon. Katkoksista huolimatta käyttämäni aineisto muodostaa kokonaisuudessaan varsin eheän kuvan aikakaudesta, sillä eri lähdetyyppit täydentävät toistensa puutteita. Käyttämäni uudet lähteet mahdollistavat myös eheämmän kronologian verrattuna aikaisempiin aihetta käsitelleisiin tutkimuksiin.

³⁵ Pihlainen, Kalle (2003): Kaunokirjallisen tiedon käyttö historian tutkimuksessa – esimerkkinä Josef Skvoreckýn Ihmismielten insinööri. Teoksessa Terho, Henri (toim.): *Hetkiä historiassa*. Kulttuurihistoria, Turku, 343, 349–350.

³⁶ Gradun kirjoittamishetkellä Pennasen arkistoa ei oltu järjestetty mappeihin, joten lähdeviitteet eivät erittele lähteiden tarkempaa sijaintia arkistossa.

³⁷ Paneurooppa-Unionin päämaja sijaitsi Wienissä, jossa sen arkisto jäi Itävallan *Anschlussin* yhteydessä kansallissosialistien käsiin. Miehitäessään kaupungin puna-armeija siirsi sen Moskovan sotahistorialliseen arkistoon, josta yksittäinen tutkija on toimittanut valokopioita Euroopan Unionin historialliseen arkistoon Firenzeen. Valitettavasti Firenzestä löytynyt arkistomateriaali oli äärimmäisen vajavaista Suomea koskevan kirjeenvaihdon osalta. Aikaisemmista tutkijoista Heikkilä on käynyt läpi Moskovasta löytyvän täydellisen aineiston, joten nojautun työssäni hänen tekemiinsä tulkintoihin. Heikkilä (2013), 81.

1.4. Käsitteet

Määrittelen tässä luvussa keskeisesti käyttämäni käsitteet, joita ovat *ideologia*, *realismi*, *utopismi*, *demokratia*, *älymystö*, *nationalismi*, *fasismi*, *kommunismi*, *totalitarismi*, *kansainvälisyys* ja *kosmopoliittisuus*. Samoja käsitteitä käytettiin vaihtelevassa merkityksessä myös sotienvälisenä aikana, ja myös itse käyttämäni käsitteet käyvät vuoropuhelua lähdeaineiston kanssa.

Työlleni kenties keskeisintä käsitettä, *Eurooppaa*, en aio määritellä tässä luvussa. Koska Eurooppa on käsitteellisenä ja aatteellisena tutkimuskohteenani, se määrittäytyy vasta työn edetessä alkuperäislähteisiin nojautuen. Tiedostan kuitenkin samalla, että minulle itselleni Eurooppa liittyy vahvasti Euroopan Unioniin, Schengen-alueeseen ja euroon, eli siihen poliittiseen yhteisöön, joka on syntynyt vasta vuosikymmeniä tutkimusaiheeni jälkeen. Tämä luo kiusauksen nähdä yhtäläisyyksiä sotienvälisten suunnitelmien ja sotien jälkeen toteutuneen yhdentymisen välillä sekä heijastaa nykyiset unionin poliittiset rajat menneeseen³⁸.

Ideologia on kulttuurinen järjestelmä, joka tekee muutoin käsittämättömistä sosiaalisista tilanteista merkityksellisiä ja mahdollistaa niissä toimimisen. Se toimii karttana ongelmallisessa sosiaalisessa ympäristössä ja matriisina, jolla voidaan luoda kollektiivinen todellisuus. On kokonaan toinen kysymys, missä tilanteissa ideologian luoma kartta on paikkansapitävä tai uskottava.³⁹ Clifford Geertz katsoo, että tieteellisen ja ideologisen selittämisen keskeisin ero ei ole tietoteoreettinen, vaan tyyllillinen. Tieteen tyyli on pidättyväinen, niukka ja analyttinen, kun taas ideologian koristeltu, eläväinen ja vihjaileva. Ideologian tehtävä on kutsua toimintaan.⁴⁰ Käytän ideologian kanssa synonyymeinä sanoja *maailmankuva* ja *maailmankatsomus*.

Realismi tai *poliittinen realismi* on kansainvälisen politiikan oppi, joka tarkastelee valtiota keskeisenä kansainvälisen politiikan toimijana ja korostaa

³⁸ Huomaan pitäväni Suomen mukanaoloa paneurooppalaisessa liikkeessä luonnollisempana kuin esimerkiksi Sveitsin, vaikka kysymyksessä on pahimmanlaatuinen anakronismi.

³⁹ Geertz (1973), 220. Geertz on todennut, että yksi modernin intellektuaalisen historian ironioista on se, että käsite *ideologia* on itsessään ideologisoitunut. Geertz havainnollistaa asiaa parodioiden: ”Minulla on sosiaalinen filosofia, sinulla poliittisia mielipiteitä, hänellä ideologia”. Geertz (1973), 194.

⁴⁰ *Ibid.*, 230–231.

voimapolitiikkaa ja kansallista etua.⁴¹ Määrittelen *utopism*in sen sotienvälisen merkityksen kautta vastakohtana realistiselle politiikan teorialle. Utopismi on E. H. Carrin määrittelemänä todellisuuden torjumista ja uskoa siihen, että yhteiskunnallisen ja kansainvälisen järjestyksen voi muuttaa utopiansa mukaiseksi. Utopisti tekee politiikan teoriasta normin, johon poliittisen kulttuurin on mukautettava.⁴² Käytän tekstissäni samankaltaisessa merkityksessä myös *idealismia*, jolla ei ole vastaavaa pejoratiivista sävyä.

Käytän *demokratiaa* sen väljässä merkityksessä kansanvaltana, joka kattaa myös edustuksellisen demokratian, jossa kansalaisilla on tasa-arvoinen mahdollisuus osallistua säännöllisesti järjestetyissä vaaleissa päätöksentekijöiden valintaan.⁴³ En tarkastele työssäni tarkemmin vaihtoehtoisia demokratiateorioita, koska lähdeaineistossani demokratia esiintyy vain ylimalkaisessa käytössä.

Älymystöllä tarkoitan korkeasti koulutettua tai muutoin oppinutta väestönosaa, jota kutsutaan myös *sivistyneistöksi*. Suomalaisen älymystön juuret ovat erityisesti fennomaniaan kääntyneessä ruotsinkielisessä yläluokassa, ja sillä oli keskeinen asema, kun kansallisia instituutioita ja koko kansallisuusaatetta muotoiltiin.⁴⁴ Suomalaiselle älymystölle on ollut sen historian aikana leimallista jännitteinen suhde kansaan, johon kulttuurieliitti on ajoittain suhtautunut kielteisesti.⁴⁵

Suhtaudun *nationalismiin* Benedict Andersonin vanavedessä en niinkään itsenäisenä ideologiana, vaan sukulaisuuden tai uskonnon kaltaisena kuviteltuna yhteisönä (*Imagined Community*). Ne ovat kuviteltuja, koska yhdenkään kansakunnan jäsenet eivät voi henkilökohtaisesti tavata kaikkia kanssakansalaisiaan, eikä kansakuntaa ole olemassa ennen kuin sellainen keksitään.⁴⁶

⁴¹ Heywood, Andrew (2007): *Politics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 130.

⁴² Carr, Edward Hallet (2001): *The Twenty Years' Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*. Palgrave, Basingstoke, 12–13.

⁴³ Setälä, Maija (2003): *Demokratian arvo. Teoria, käytännöt ja mahdollisuudet*. Gaudeamus, Helsinki, 201.

⁴⁴ Alapuro, Risto (1998): Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus. Teoksessa Alasuutari, Pertti ja Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere, 153–154.

⁴⁵ Ibid., 176–177.

⁴⁶ Anderson, Benedict (2007): *Kuvitellut yhteisöt*. Vastapaino, Tampere, 38–39.

*Fasism*in voi määritellä viittaamaan kaikkiin 1920-, 1930-, ja 1940-lukujen nationalistisiin, antidemokraattisiin ja antiparlamentaarisiin liikkeisiin, jotka vastustivat monipuoluejärjestelmää ja ihannoivat vahvaa johtajuutta.⁴⁷ Ville Laamanen on korostanut, että angloamerikkalaisessa kirjallisuudessa tehdään ero käsitteiden *fascism* (yleiskäsitteenä) ja *Fascism* (viitaten Italian fasismiin) välille. Suomen kielen kirjoitussäännöt eivät mahdollista vastaavaa, mutta asiakonteksti paljastaa kumpaan fasismiin kulloinkin viitataan.⁴⁸ Tukeudun itse samaan ratkaisuun ja luotan lukijan valppauteen.

Määrittelen *kommunism*in työväen diktatuuria ja maan ja omaisuuden pakko-luovuttamista tavoittelevaksi ääriivasemmistolaiseksi aatteeksi, joka pyrkii tavoitteeseen vallankumouksen keinoin. Kommunismi poikkeaa tämän määrittelyn pohjalta sosialismista, joka luottaa edustukselliseen järjestelmään ja reformeihin.⁴⁹

Ymmärrän *totalitarismin* Hannah Arendtin määrittelyn mukaisesti massaliikkeenä, joka edellyttää seuraajiltaan rajoittamatonta ja ehdotonta lojaaliutta. Totalitaristinen valtio joko syntyy liikkeen noustessa valtaan tai totalitaristinen valtio rakentaa liikkeen keinotekoisesti luodakseen psykologiset valmiudet ehdottomalle vallankäytölleen. Liike ei myöskään rajaudu vain yhden maan rajojen sisään vaan tavoittelee universaalia herruutta. Arendt näkee totalitarismin yhdistävän sekä natsi-Saksan että Neuvostoliiton yhteiskuntia, mikä muistuttaa jo sotienvälisenä aikana esiintynyttä käsitteen käyttöä.⁵⁰

Kansainvälisyys ja *kosmopoliittisuus* ovat käsitteinä lähellä toisiaan. Määrittelen niistä ensimmäisen kansakuntien rajat ylittäväksi vuorovaikutukseksi, joka

⁴⁷ Kunnas, Tarmo (2013): *Fasism*in lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana. Atena, Jyväskylä, 60.

⁴⁸ Laamanen (2014), 35.

⁴⁹ Esim. Mickelson, Rauli (2007): *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä*. Vastapaino, Tampere, 85–86.

⁵⁰ Arendt, Hannah (2004): *The Origins of Totalitarianism*. Schocken Books, New York, 429; Coudenhove-Kalergi piti neuvostojärjestelmää ”korkeamman asteen fasismina”. Coudenhove-Kalergi (1931), 13. Myös Eino Kaila näki neuvostokommunismilla, Italian fasismilla ja saksalaisella kansallissosialismilla yhtäläisiä piirteitä. Kyseessä ei kuitenkaan ollut yleisesti vallitseva tapa jäsentää ideologioita. Salmela, Mikko (1999): Eino Kaila ja Erik Ahlman 1930-luvun poliittis-yhteiskunnallisen kehityksen kulttuurifilosofisina tulkitsijoina. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. SKS, Helsinki, 183.

voi hyvin olla sopusoinnussa voimakkaankin kansallismielisyyden kanssa ja jälkimmäisen maailmankansalaisuudeksi, joka ei sekään välttämättä kiellä kansallisuutta, mutta jättää sen alisteiseen asemaan⁵¹.

⁵¹ Denis Diderot'n ensyklopedia määritteli kosmopoliittisuuden seuraavasti: kosmopoliitti pitää enemmän perheestään kuin itsestään, isänmaastaan kuin perheestään ja ihmislajista enemmän kuin isänmaastaan. Lettevall, Rebecka (2006): Herder kosmopoliittina. Teoksessa Ollitervo, Sakari ja Immonen, Kari (toim.): *Herder, Suomi, Eurooppa*. SKS, Helsinki, 118.

2. Pääluvut

2.1. Euroopan käsitteen historiaa

2.1.1. Maanosien synty

Jürgen Kockan mukaan maanosien käsitteet ovat syntyneet alun perin nimenomaan Euroopassa. Jako Euroopan, Aasian ja Afrikan välille tehtiin antiikissa. Myöhemmin myös Amerikka on eurooppalainen luomus.⁵² Euroopan käsitteen juuret ulottuvat antiikin ajan mytologiseen ja maantieteelliseen Eurooppaan. Yksi tunnetuimmista Eurooppa-myyteistä on kreikkalainen tarina valkoisen hänrän hahmon ottaneesta Zeuksesta ryöstämässä foinikialaisen kuninkaan Europatyttären. Myytin mukaan Zeuksen raiskaama⁵³ Europa synnytti jälkeläisensä maanosan rannalla, joka tuli myöhemmin kantamaan hänen nimeään. Eurooppaa käytettiin maanosaa tarkoittaen jo seitsemännellä vuosisadalla eaa. kuvaamaan kreikkalaisen maailman pohjoista osaa.⁵⁴

Toinen keskeinen mytologinen perusta Euroopalle on peräisin neljänneltä vuosisadalta ajanlaskun alun jälkeen: kristityn tarinan mukaan Nooalla oli kolme poikaa, jotka jakoivat maanosat vedenpaisumuksen jälkeen. Seem sai Aasian, Haam Afrikan ja Jaafet Euroopan. Tarina oli vielä 1700-luvulla niin suosittu, että Voltaire (1694–1778) yritti empiirisesti todistaa sen vääräksi.⁵⁵ Kocka on huomauttanut, että yhteistä molemmille tarinoille oli se, että ne samaan aikaan korostivat Euroopan ja Aasian välistä yhteyttä (olihan siepattu Europa-prinsessa aasialainen) ja loivat niiden välille eroa. Myös muut antiikin auktorit ovat luonnehtineet eurooppalaisia ja aasialaisia perustavalla tavalla erilaisiksi; esimerkiksi Hippokrateelle (n. 460–377 eaa.) eurooppalaiset olivat henkisesti valppaampia, tuotteliaampia ja vähemmän sodanhaluisia.⁵⁶

⁵² Kocka, Jürgen (2007): *The Mapping of Europe's Borders. Past, Present and Future*. Teoksessa Persson, Hans-Åke and Stråth, Bo (toim.): *Reflections on Europe. Defining a Political Order in Time and Space*. P.I.E. Peter Lang, Brysseli, 38.

⁵³ Herodotoksella on maallinen versio samasta tarinasta, jossa kreetalaiset ryöstävät Euroopan osana vaimojenryöstöjen sarjaa. Pagden, Anthony (2007): *Europe: Conceptualizing a Continent*. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington; Cambridge University Press, Cambridge, 34; Mikkeli (1998), 4–5; Herodotos (1997): *Historiateos* 1–2. WSOY, Helsinki, 1–2.

⁵⁴ Mikkeli (1998), 4–5.

⁵⁵ Kocka (2007), 37.

⁵⁶ *Ibid.*, 37–38.

Keskiajalla Eurooppa yhentyi kulttuurisesti kristikuntana, mutta sanaa ”Eurooppa” käytettiin vain harvoin. Esimerkiksi arabijoukot Poitierissa vuonna 732 lyöneen Kaarle Martelin (n. 686–741) joukkoihin viitattiin eräässä kronikassa nimenomaan eurooppalaisina. Sitä yleisempi oli *christianitas*, jolla tehtiin ero kristittyjen ja pakanoiden välillä.⁵⁷ Uudelle ajalle tultaessa Eurooppa oli kuitenkin hiljalleen ottanut kristikunnan aseman, koska laajeneva Osmanien valtakunta synnytti tarpeen yhtenäisyydelle.⁵⁸

Euroopan rajat eivät ole koskaan olleet yksiselitteiset. Jo Herodotos (n. 484–425 eaa.) tunnusti, ettei Euroopalla ollut luonnollisia rajoja.⁵⁹ Kocka on huomauttanut, että ne syntyvät pohjimmiltaan ihmisten mielissä, eivät maantieteestä johtuen.⁶⁰ Eteläinen raja Välimerellä on pysynyt lähes muuttumattomana antiikin ajoista lähtien. Vastaavasti lännessä Atlantti tarjoaa jokseenkin ”luonnollisen” rajalinjan.⁶¹ Raja Euroopan ja Lähi-Idän välillä on ollut vaikeampi vetää, etenkin Turkin länsimaistuttua Kemal Atatürkin (1881–1938) johdolla. Samoin itäraja on ollut kiistelyn alainen. Lähes tuhannen vuoden ajan Don tarjosi Euroopan itärajan, josta se 1400-luvulla liikkui Volgalle.⁶² Ural-vuoristoa on pidetty luonnollisena rajalinjana Euroopan ja Aasian välillä vasta 1700-luvun puolivälistä lähtien, jolloin venäläinen maantieteilijä Vasili Tatištšev (1686–1750) esitti sen vastauksena yleiselle mielipiteelle, jonka mukaan Venäjä on osa Aasiaa.⁶³

2.1.2. Eurooppa ja Itä

Euroopan suhde Venäjään on ollut aina ailahtelevainen. Venäjän asema itäisen Euroopan ja Orientin välissä on aiheuttanut eurooppalaisille vaikeuksia päättää, kuuluuko Venäjä laskea eurooppalaiseksi valtioksi. Niin kauan, kun Venäjä pysyi

⁵⁷ Ibid., 38; Mikkeli (1998), 30–31.

⁵⁸ Kocka (2007), 39; Mikkeli (1998), 39. Kocka kuitenkin huomauttaa, ettei eurooppalainen identiteetti syntynyt vain vastustamaan islamia. Viimeistään 1100-luvulta lähtien islamilainen maailma vaikutti eurooppalaisen kulttuurin kehittymiseen levittämällä sille tieteitä ja taiteita. Se antoi maanosalle esimerkiksi paperin, arabialaiset numerot ja kreikkalaisen filosofian.

⁵⁹ Pagden (2007), 36. Herodotoksen ajan kreikkalaiset tarkoittivat ”Euroopalla” useimmiten vain Hellasta.

⁶⁰ Kocka (2007), 44.

⁶¹ Pagden (2007), 45.

⁶² Ibid., 47.

⁶³ Kocka (2007), 38, 43–44.

Euroopan näkökulmasta roomalaisen sivilisaation ulkopuolella ja orientaalisen despotismin hallitsemana, oli se helppo lukea osaksi Aasiaa. 1700-luvulta lähtien eurooppalaisten käsitykset Venäjästä muuttuivat. Pietarin (1672–1725) ja Katarin (1729–1796), jotka molemmat saivat lisänimen ”suuri”, johdolla Venäjä modernisoitui ja Montesquieun (1689–1755) sanoin ”sai eurooppalaiset tavat”.⁶⁴ Venäjä muuttui Länsi-Euroopan käsityksissä pohjoiseksi vallaksi ja Napoleonin sotaretki Venäjälle saatettiin esittää kamppailuna pohjoisen ja etelän välillä. Wienin kongressin jälkeisessä Euroopassa Venäjä liikkui takaisin tutulle paikalleen osaksi konservatiivista, autoritääristä itää.⁶⁵ Lokakuun vallankumous sinetöi aiemman kehityksen. Neuvosto-Venäjä ja myöhemmin Neuvostoliitto näyttäytyivät erityisesti naapurivaltioiden näkökulmasta perustavalla tavalla vieraana ja orientaalisenä toisena.⁶⁶

Eurooppa näytti idästä käsin erilaiselta. Puolalaiset historioitsijat hyväksyivät Puolan olevan osa Itä-Eurooppaa, mutta korostivat, että maan historia oli länsimaistumista osaksi kristilliseurooppalaista sivilisaatiota. Tšekkiläiset intellektuellit puolestaan kävivät pitkällisen debatin siitä, olivatko tšekit luonteeltaan erityinen slaavilainen valtio Euroopassa vai luonnollinen osa Keski-Eurooppaa ja latinalaista kristikuntaa. Viimeistään länsimielinen Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) ratkaisi kysymyksen jälkimmäisen hyväksi.⁶⁷

2.1.3. Varhaiset suunnitelmat valtioliitosta

Euroopan historia tuntee lukuisia suunnitelmia Euroopan yhdentymisen puolesta. Jo 1300-luvulla ranskalainen lakimies Pierre Dubois (n. 1255–1321) ehdotti yhteistä prinseistä koostuvaa neuvostoa, joka organisoisi ristiretkiä ja toimisi kansainvälisenä kiistoja selvittelevänä tuomioistuimena.⁶⁸ Ehkä tunnetuin uuden ajan alun suunnitelma Euroopan unionista on Maximilien de Béthunen (1560–1641), joka paremmin tunnetaan Sullyn herttuana. Sullyn herttua ehdotti ”Suurta suunnitelmaa”, joka turvaisi rauhan Euroopassa. Ehdotus

⁶⁴ Pagden (2007), 46.

⁶⁵ Bugge, Peter (2002): ”Shatter Zones”. The Creation and Re-creation of Europe’s East. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 51.

⁶⁶ Pagden (2007), 47.

⁶⁷ Bugge (2002), 54–55.

⁶⁸ Vaughan, Richard (1979): *Twentieth-Century Europe*. Croom Helm, Lontoo, 14.

sisälsi senaatin, joka ratkoisi uskonnollisia, poliittisia ja sosiaalisia kiistoja ja jolla olisi oikeus nostaa veroja ja ylläpitää kansainvälistä armeijaa. Vaikka suunnitelma ei koskaan toteutunut, se toimi inspiraationa lukuisille jälkipolville. Vielä sir Winston Churchill (1874–1965) luonnehti Euroopan neuvostoa herttuan ”Suuren suunnitelman” seuraajana.⁶⁹

Muita maininnan arvoisia varhaisia eurooppalaisen valtioliiton kannattajia olivat kveekari William Penn (1655–1718), valistusajattelija Abbé de Saint-Pierre (1658–1743) ja sosialisti Henri de Saint-Simon (1760–1825).⁷⁰ Jopa Immanuel Kantin (1724–1804) tunnettu suunnitelma ikuisen rauhan saavuttamisesta (*Zum ewigen Frieden*, 1795) on inspiroinut monia Euroopan yhdentymisen kannattajia, vaikka Kant itse ei ollut kiinnostunut Euroopan yhdysvalloista vaan universaalista kansainvälisestä järjestyksestä.⁷¹

Kun Ranska kasvatti valtapiiriään vuotta 1789 seuranneissa vallankumoussodissa, sitä ei perusteltu ainoastaan tasavaltalaisten periaatteiden levittämiseksi. Olivat Napoleonin (1769–1821) valloitusotien todelliset motiivit mitkä hyvänsä, perusteli hän vielä St. Helenan vankeudesta käsin aiempia toimiaan eurooppalaisen perheen yhdistämiseksi antiikin Kreikan kaupunkivaltioiden tai Yhdysvaltojen kongressin tapaan.⁷² Myös seuraavan lähes koko Eurooppaa koskettaneen vallankumouksellisen kauden, Euroopan hullun vuoden 1848 yhteydessä monet kirjoittajat ehdottivat vapaiden kansojen muodostamia Euroopan yhdysvaltoja.⁷³ Heidän joukossaan oli kirjailija Viktor Hugo (1802–1885), joka myöhemmin ennusti 1900-luvun näkevän Euroopan valtion synnyn. Euroopan pääkaupunki olisi Pariisi, ja se tulisi aikanaan kattamaan koko ihmiskunnan.⁷⁴ Myös monet 1800-luvulla alkunsa saaneet rauhanjärjestöt kannattivat ajatusta Euroopan yhdentymisestä.⁷⁵ Kuitenkin vasta 1900-luvulla ajatus alkoi saada laajempaa kannatusta.

⁶⁹ Mikkeli (1998), 48–49; Vaughan (1979), 14–15.

⁷⁰ Mikkeli (1998), 50–54, 71.

⁷¹ Tully, James (2007): *The Kantian Idea of Europe: Critical and Cosmopolitan Perspectives*. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington DC; Cambridge University Press, New York, 333; Mikkeli (1998), 65–66; Vaughan (1979), 15.

⁷² Fontana, Biancamaria (2007): *The Napoleonic Empire and the Europe of Nations*. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington; Cambridge University Press, Cambridge, 120–123.

⁷³ Vaughan (1979), 16.

⁷⁴ Mikkeli (1998), 80.

⁷⁵ Heater, Derek (1992): *The Idea of European Unity*. Leicester University Press, Lontoo, 38.

2.2. Coudenhove-Kalergin Paneuroopasta Briandin aloitteeseen

2.2.1. Ensimmäinen maailmasota synnyttää liikkeen

Eurooppalaisia yhteiskuntia ja eurooppalaista ajattelua ravisuttanut ensimmäinen maailmansota oli tärkeä vedenjakaja Euroopan käsitteen muotoutumisessa. Sodan jälkeen vanhat haaveet murtuivat ja maanosassa vallitsivat laajamittainen hämmennys ja pessimismi. Jopa koko sivilisaation saatettiin katsoa kaatuneen sodan yhteydessä.⁷⁶ Menno Spiering ja Michael Wintle ovat todenneet, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen monet pohtivat ensimmäistä kertaa tietoisesti Euroopan käsitettä. Ennen sotaa eurooppalaisuus, eurooppalainen sivilisaatio ja Euroopan yliveraisuus otettiin selviöinä.⁷⁷ Jan Ifversen katsoo, että 1920-luvulla käyty keskustelu johti merkittävään Euroopan ja sivilisaation käsitteiden uudelleenarviointiin, joka on jatkunut aina meidän päiviimme saakka.⁷⁸

Ensimmäisen maailmansodan jälkeistä Euroopan henkistä ilmapiiriä leimasi vastakkainasettelu, jossa toisessa ääripäässä olivat Oswald Spenglerin (1880–1936) kaltaiset pessimistit, jotka varoittivat vanhan mantereen painoarvon ja kulttuurin häviöstä ja itävaltalaisen kreivin ja paneurooppalaisen liikkeen perustajan Richard Coudenhove-Kalergin⁷⁹ kaltaiset optimistit, jotka tekivät suunnitelmia uudesta Euroopasta. Karkeana yksinkertaistuksena pessimismin

⁷⁶ Orlic, Katiana (2007): Caught between Past and Future. The Idea of Pan-Europe in the Interwar Years. Teoksessa Persson, Hans-Åke ja Stråth, Bo (toim.): *Reflections on Europe. Defining a Political Order in Time and Space*. P. I. E. Peter Lang, Brysseli, 96.

⁷⁷ Spiering, Menno and Wintle, Michael (2002): European Identity, Europeanness and the First World War: Reflections on the Twentieth Century – an Introduction. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 4–5; Stirk (1989), 4.

⁷⁸ Ifversen, Jan (2002): The Crisis of European Civilization After 1918. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 29.

⁷⁹ Japanissa syntynyt Richard Coudenhove-Kalergi oli itävaltalaisen diplomaatin Heinrich Coudenhove-Kalergin (1859–1906) ja japanilaisen buddhalaisen Mitsuhon Aoyaman (1874–1941) toinen poika. Perhe palasi vuonna 1906 Ronspergin linnaan Böömiin, joka oli osa Itävalta-Unkarin kaksoismonarkiaa. Linnan ikkunasta näkyi sudeettisaksalaisten ja tšekkien kielialueiden raja ja perheen hovimestari oli turkkia puhuva armenialaiskristitty. Kirjailija Thomas Mann on luonnehtinut Coudenhove-Kalergia ”euroaasialaiseksi aateliseksi kosmopoliitiksi”. Coudenhove-Kalergi kasvatettiin kuitenkin ensisijaisesti itävaltalaiseksi, kristityksi ja eurooppalaiseksi. Wienin yliopistossa filosofiaa opiskellut Coudenhove-Kalergi muistetaan hänen työstään Euroopan yhdyntymisen puolesta, sillä hänen filosofinen tuotantonsa on kerännyt vain vaatimatonta huomiota. White, Ralph (1989): The Europeanism of Coudenhove-Kalergi. Teoksessa Stirk, Peter M. R. (toim.): *European Unity in Context. The Interwar Period*. Pinter Publishers, Lontoo ja New York, 24–26; Coudenhove-Kalergi, Richard (1953): *An Idea Conquers the World*. Hutchinson, Lontoo, 17; Roobol, Wim (2002): Aristide Briand’s Plan: The Seed of European Unification. Teoksessa Spiering, Menno ja Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 38.

voi katsoa vallinneen ensimmäisinä sodan jälkeisinä vuosina, optimismin vallanneen alaa vuosikymmenen loppua kohden tultaessa ja epätoivon ottaneen molemmista niskalenkin vuoden 1933 jälkeen.⁸⁰

Maailmansodan jälkeen esitettiin useita erilaisia suunnitelmia eurooppalaisesta valtioliitosta. Ainoastaan poliittisia ääripäitä edustaneet poliitikot ja intellektuelit hylkäsivät ajatuksen suoralta kädeltä, kun taas suurimman kannatuksen se sai poliittisen keskustan piirissä. Kaikista sotien välillä Euroopan yhdentymisen puolesta puhuneista oli Coudenhove-Kalergilla kiistämättä suurin vaikutus.⁸¹ Coudenhove-Kalergin perustama Paneurooppa-Unioni oli laajin Eurooppaa yhdentymistä ajaneista järjestöistä sotienvälisellä ajalla. Sillä oli parhaimmillaan 23 kansallista osastoa Euroopassa ja yksi Yhdysvalloissa.⁸² Myös Suomessa toimi paneurooppalainen yhdistys vuosina 1928 ja 1930–1937, vaikka se ei virallisesti liittynytäkään keskustoimiston alaisuuteen.⁸³

Vaikka liike ei Coudenhove-Kalergin yrityksestä huolimatta muuttunut massa-
liikkeeksi, sillä oli huomattava joukko nimekkäitä kannattajia. Heidän joukkoon lukeutuivat muun muassa vuonna 1927 unionin kunniapuheenjohtajaksi valittu Ranskan moninkertainen pääministeri ja ulkoministeri Briand, Itävallan liittokansleri Engelbert Dollfuß (1892–1934), kirjailijaveljekset Heinrich (1871–1950) ja Thomas Mann (1875–1955), fyysikko Albert Einstein (1879–1955) ja psykoanalyysin kehittäjä Sigmund Freud (1856–1939).⁸⁴

Paneurooppa-liikkeen aluksi katsotaan Coudenhove-Kalergin laatima teos *Pan-Europa*, joka julkaistiin keväällä 1923. Teos on sävyltään ohjelmallinen propagandajulistus, jonka oli tarkoitus kerätä kannatusta eurooppalaiselle valtioliitolle.⁸⁵ Coudenhove-Kalergin visioiman Paneuroopan tulisi i) varmistaa maailmanrauha, ii) puolustaa eurooppalaista sivilisaatiota bolševismia vastaan ja iii) estää Yhdysvaltoja hallitsemasta maailmankauppaa.⁸⁶ Sen länsiraja olisi ollut

⁸⁰ Roobol (2002), 33.

⁸¹ Ibid., 37.

⁸² Orluc (2007), 98.

⁸³ Heikkilä (2000), 55.

⁸⁴ Prettenthaler-Ziegerhofer, Anita (2012): Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi, Founder of the Pan-European Union, and the birth of a "New" Europe. Teoksessa Hewitson, Mark ja D'Auria, Matthew (toim.): *Europe in Crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917–1957*. Berghahn Books, New York, 98–99. Orluc (2007), 100.

⁸⁵ White (1989), 30.

⁸⁶ Orluc (2007), 95.

Atlantin rannoilla ja itäraja kulkenut lähes suoraa viivaa pitkin ”Petsamosta Kattangaan”.⁸⁷ Neuvostoliitto olisi ollut Paneuroopan ulkopuolella valtiojärjestelmänsä vuoksi ja Iso-Britannia Euroopan ulkopuolisen kansainyhteisönsä osana.⁸⁸ Myös eurooppalaisten valtioiden siirtomaat olisivat kuuluneet Paneurooppaan. Coudenhove-Kalergi jätti alkuperäisessä suunnitelmassa Turkin aseman avoimeksi⁸⁹, mutta vuoteen 1934 mennessä toivotti länsimaistuneen Turkin osaksi poliittista ja kulttuurista Eurooppaa.⁹⁰

2.2.2. Utopismia vai reaalipolitiikkaa?

Paneurooppa ei ollut ensimmäinen aikakautensa pan-liike. Sen voi katsoa osaksi suurempaa jatkumoa osana 1800-luvun loppupuoliskolla alkunsa saaneita liikkeitä, jotka puolestaan syntyivät rinta rinnan modernin imperialismin kanssa. Pangermanismi oli suosittua 1800-luvun lopun itävaltalaisien opiskelijoiden keskuudessa ja panslavismi venäläisen intelligentin⁹¹. Ensimmäinen pan-liike, johon Coudenhove Kalergi lapsena tutustui, oli panislamismi.⁹² Poliittisena esimerkkinä Paneuroopalle toimi puolestaan Pan-Amerikka.⁹³ Coudenhove-Kalergi päätyi käyttämään nimeä Paneurooppa, jotta hän ei loisi vaikutelmaa Yhdysvaltojen tapaisesta keskittyneestä liittovaltiosta.⁹⁴

Paneurooppalaisuus leimattiin monelta taholta utopistiseksi. Ison-Britannian ulkoasiainministeriön pysyvä alivaltiosihteeri William Tyrrell (1866–1947) kuvaili Coudenhove-Kalergia ”epäkäytännölliseksi teoreetikoksi”⁹⁵. Kansallissosialistisen Saksan keskeinen ideologi Alfred Rosenberg (1893–1946) puolestaan

⁸⁷ Coudenhove-Kalergi (1953), 81.

⁸⁸ White (1989), 32. Heikkilä väittää viitaten *Paneurooppa*-teokseen, ettei Coudenhove-Kalergin suunnitelma yhdistyneestä Euroopasta sisältänyt Suomea. Heikkilä (2013), 83. Tämä on outo väite, koska sekä saksan- että suomenkielisten laitosten liiteosissa Suomi listataan yhdeksi Paneuroopan jäsenmaaksi. Coudenhove-Kalergi, Richard (1924): *Pan-Europa*. Pan-Europa Verlag, Wien, liitteet; Coudenhove-Kalergi (1930a), 157–158.

⁸⁹ *Paneurooppa*-teoksessa Turkin (ja Etiopian) kohdalle oli merkitty suuri kysymysmerkki. Coudenhove-Kalergi (1930a), liitteet.

⁹⁰ Bugge, Peter (1995): *Europe 1914–1914: the nation supreme*. Teoksessa Wilson, Kevin ja van der Dussen, Jan (toim.): *The History of the Idea of Europe*. Routledge, Lontoo, 101. Orluc tosin väittää, ettei Coudenhove-Kalergi olisi koskaan kommentoinut Turkin asemaa yksityiskohtaisesti teoksen julkaisemisen jälkeen. Orluc (2007), 101.

⁹¹ Arendt (2004), 287–290.

⁹² Coudenhove-Kalergi (1953), 19.

⁹³ Coudenhove-Kalergi mainitsee muistelmissaan erityisesti Alfred Hermann Friedin (1864–1921) teoksen *Pan-Amerikka* (1910). Coudenhove-Kalergi (1953), 85.

⁹⁴ Väyrynen (1997), 37–38.

⁹⁵ White (1989), 39.

luonnehti paneurooppalaisuutta ranskalais-juutalaisia etuja pönkittäväksi abstraktiksi ideologiaksi⁹⁶. Coudenhove-Kalergi oli liikkeen maineesta tietoinen. Hän luonnehti paneurooppalaisen kampanjansa ”muuttavan eilisen utopian huomisen todellisuudeksi”.⁹⁷ Coudenhove-Kalergi syytti itse aikansa pasifisteja siitä, että he haihattelivat utopistista tulevaisuutta ojentaen samalla tämän päivän ”militaristien” haltuun.⁹⁸

Paneurooppalaisen liikkeen utopistisista piirteistä huolimatta se ei tavoitellut pilvilinnoja. Katiana Orlucin mukaan se heijasteli aikansa ongelmia ja yritti myös vastata niihin. Liike muutti jatkuvasti alkuperäisiä suunnitelmia kulloiseenkin poliittiseen tilanteeseen sopivaksi – jopa siinä määrin, että sen toimintaa voi pikemminkin luonnehtia opportunistiseksi.⁹⁹

Coudenhove-Kalergin käsitys Euroopan kulttuurista oli ainakin osittain aikansa rotuoppien muovaava, sillä hän määritteli sen ”valkoisen rodun” kulttuurina, joka oli kasvanut ”antiikin ja kristinuskon maaperästä”. Coudenhove-Kalergille Eurooppa ei ollut vain kohtalonyhteisö (*Schicksalgemeinschaft*) vaan myös veriyhteisö (*Blutsgemeinschaft*) johtuen lukuisista maahanmuutoista, sodista ja valloituksista.¹⁰⁰ Coudenhove-Kalergin mukaan Euroopassa ei ollut yhtään ”puhdasta rotua”. Vastustaakseen aikansa eurooppalaisten valtioiden suurvaltasovinnismia hän puhui uudenlaisen kansallisuuden puolesta, joka olisi ”henkinen yhteisö” (*Geistesgemeinschaft*), joka kuuluisi yksityisen elämän piiriin.¹⁰¹ Coudenhove-Kalergi vastusti myös aikansa antisemitismää.¹⁰²

Koska Euroopalla ei ollut yksiselitteisiä maantieteellisiä rajoja¹⁰³, katsoi Coudenhove-Kalergi kulttuurin määrittävän maanosaa. Coudenhove-Kalergin mukaan sille oli keskeistä ”helleeninen yksilöllisyys” ja ”kristitty sosialismi”. Euroopan

⁹⁶ Salmela (1999), 187.

⁹⁷ Orluc (2007), 95.

⁹⁸ Ibid., 102.

⁹⁹ Ibid., 97.

¹⁰⁰ Roobol (2002), 39.

¹⁰¹ Ifversen (2002), 23, 30.

¹⁰² Roobol (2002), 38.

¹⁰³ Vielä ennen vuonna 1937 järjestettyä ensimmäistä paneurooppalaista opettajakonferenssia joukko professoreja kävi Paneurooppa-Unionin kanssa kirjeenvaihtoa siitä, missä kulkee Euroopan itäraja. Rajan määrittäminen riippui siitä, käytettiinkö kriteerinä kulttuuria (kyrillinen kirjoitus), politiikkaa (Neuvostoliitto) vai maantiedettä (Ural). Kaikki määritelmät sisällyttävät Suomen sisäänsä, eikä tämän debatin tarkempi avaaminen ole varsinaisen aiheen kannalta tarpeen. 1937 Preparation of the first Paneuropean Teaching Conference scheduled from 25 to 27/11/1927 [sic] in Vienna, PAN/EU-21, HAEU.

poliittiselle kulttuurille oli keskeistä demokraattinen hallitusmuoto.¹⁰⁴ Coudenhove-Kalergi katsoi maanosan jo valmiiksi muodostavan kulttuurisen, taloudellisen ja historiallisen kokonaisuuden. Se oli kokenut yhdessä kristinuskon, kansainvaellukset, goottilaisuuden, ristiretket, humanismin, renessanssin, reformaation ja vastareformaation, absolutismin, barokin, valistuksen, romantiikan, nationalismin, demokratian ja sosialismin.¹⁰⁵ Wim Roobol osuvasti huomauttaa, että Coudenhove-Kalergi jätti autuaasti käsittelemättä, olivatko jotkin näistä kokemuksista kenties luoneet Eurooppaan pysyviä jakolinjoja yhdentymisen sijasta.¹⁰⁶

Coudenhove-Kalergin suunnitelmien mukaisen yhdistymisen tuli tapahtua kolmessa vaiheessa: i) perustetaan eurooppalainen konferenssi; ii) solmitaan sopimus federaatiosta¹⁰⁷ ja iii) perustetaan eurooppalainen tulliliitto. Tämän kaiken oli määrä tapahtua ilman kansallisen suvereniteetin rajoittamista.¹⁰⁸ Coudenhove-Kalergi katsoi tulliliiton olevan lähtöpiste kaukana tulevaisuudessa toteutuvalla vapaakauppa-alueella, jonka toteuttamisesta hänellä ei ollut tarkempia suunnitelmia. Tämä näkyy myös käsitteellisenä epäselvyytenä: Coudenhove-Kalergi viittasi siihen niin sisäisenä markkinana (*Binnenmarkt*), tulliliittona (*Zollunion*) kuin paneurooppalaisena talousalueena (*paneuropäisches Wirtschaftsgebiet*).¹⁰⁹

2.2.3. Teoriasta käytäntöön

Ensimmäinen maailmansota jätti jälkeensä ruumiiden ja raunioiden lisäksi rop-pakaupalla keskinäistä epäluuloa. Rauhanomaisen kansainvälisen politiikan näyttämöksi vuonna 1919 perustettu Kansainliitto jäi rammaksi, sillä Yhdysvallat ja Neuvostoliitto jättäytyivät järjestön ulkopuolelle. Perustamisvaiheessa sodan hävinneitä keskusvaltoja ei myöskään hyväksytty jäseniksi ennen kuin ne olivat

¹⁰⁴ Orluc (2007), 101. ”Demokraattinen hallitusmuoto” tuli muuttumaan ”puolidemokraattiseksi”, jotta Coudenhove-Kalergi pystyi sisällyttämään myös fasistisen Italian osaksi Eurooppaa.

¹⁰⁵ Orluc (2007), 105; Roobol (2002), 39.

¹⁰⁶ Roobol (2002), 39.

¹⁰⁷ Coudenhove-Kalergi ei ollut yksiselitteinen koskien Paneuroopan valtiollista rakennetta: hän viittasi siihen ”federaationa”, ”konfederaationa”, ”eurooppalaisena federatiivisena valtakuntana” ja ”Euroopan yhdysvaltoina”, vaikka hän toisaalla saattoikin arvostella viimeistä liiasta keskusjohtoisuudesta. Orluc (2007), 103.

¹⁰⁸ Ibid., 104–105.

¹⁰⁹ Ibid., 110.

osoittaneet olevansa sitoutuneita rauhanehtoihin.¹¹⁰ Ympärysvaltojen vetämät tuoreet rajalinjat eivät nauttineet keskusvaltojen parissa laajaa kannatusta ja Versailles'n rauhansopimus nähtiin rangaistuksenomaisena. Saksan ja Ranskan väliset erimielisyydet sotakorvausten maksusta johtivat vuonna 1923 Ruhrin miehitykseen, jonka myötä Ranska menetti liittolaistensa luottamuksen. Ainoa tie pois umpikujasta oli keskinäinen liennytyt.¹¹¹

Jo Kansainliiton perustamisvaiheessa sille esitettiin vaihtoehdoksi Euroopan yhdysvaltoja.¹¹² Vuonna 1925 länsieurooppalainen yhteistyö astui askeleen eteenpäin, kun Saksa solmi entisten ympärysvaltojen kanssa maan länsirajan vaikiinnuttaneen Locarnon sopimuksen. Saksan ulkoministeri Gustav Stresemann (1878–1929) julisti ”kaikkien” olevan Euroopan kansalaisia ja Belgian hallitus kutsui sopimusta ratkaisevaksi askeleeksi kohti Euroopan yhdysvaltojen muodostumista.¹¹³ Kolme vuotta myöhemmin yli 50 valtiota solmi Yhdysvaltain ja Ranskan ulkoministereiden hahmotteleman Kellogg–Briand-sopimuksen, joka tuomitsi sodan kansallisen politiikan välineenä. Poikkeuksellisen vakaata vuosikymmenen loppupuolta on ollut tapana nimittää Euroopan idylliksi.¹¹⁴

Idylli loi edellytyksiä myös paneurooppalaisen liikkeen toiminnalle. Coudenhove-Kalergi edisti suunnitelmansa toteutumista muun muassa kokoamalla säännöllisesti yhteen liikettä tukevia Euroopan johtavia poliitikkoja ja ajattelijaita. Ensimmäisessä paneurooppalaisessa kongressissa Wienissä vuonna 1926 oli kaksi tuhatta osanottajaa melkein jokaisesta Euroopan maasta. Myöhemmin kongresseja järjestettiin Berliinissä 1930, Baselissa 1932 ja uudelleen Wienissä 1935.¹¹⁵ Kongresseissa oli myös suomalaisia osanottajia.

Paneurooppa muuttui pelkästä teoretisoinnista konkreettiseksi poliittiseksi kysymykseksi, kun liiton kunniapuheenjohtaja¹¹⁶, Ranskan ulkoministeri Aristide Briand esitti virallisesti ensimmäistä kertaa eurooppalaista valtioliittoa Kansainliiton 10. yleiskokouksen yhteydessä vuonna 1929. Hän kutsui 9. syyskuuta

¹¹⁰ Henig, Ruth (2001): *Versailles and after, 1919–1933*. Routledge, Lontoo, 15, 45.

¹¹¹ Stirk (1989), 4–6.

¹¹² Vaughan (1979), 26.

¹¹³ Briggs, Ada ja Calvin, Patricia (2003): *Modern Europe, 1789–present*. Personal Education Limited, Lontoo, 230.

¹¹⁴ Paasivirta (1984), 208–209.

¹¹⁵ Orluc (2007), 99–100.

¹¹⁶ Heikkilä (2007), 217.

edustajat kaikista 27 eurooppalaisesta Kansainliiton jäsenmaasta yksityiseen lounastilaisuuteen – ”paneurooppalaiselle aamiaiselle”, kuten sitä kutsuttiin. Osanottajat pyysivät Briandia tuottamaan suunnitelmistaan muistion, joka julkaistiin 1. maaliskuuta 1930. Briandin suunnitelman mukaan perustettaisiin Kansainliiton alaisuudessa toimiva federatiivinen liitto, jonka jäseniä olisivat eurooppalaiset valtiot. Sillä olisi oma eurooppalainen konferenssi, pysyvä poliittinen komitea ja sihteeristö. Sen tarkoitus olisi estää sodat Euroopassa ja pystyttää yhteinen talousalue.¹¹⁷

Briandin muistio eurooppalaisesta valtioliitosta sai kohteliaan viileän vastaanoton. Monen manner-Euroopan maan tavoin myös Suomi kannatti asian jatkovalmistelua sitä varten perustettavassa tutkimuskomissiossa.¹¹⁸ Briand esitelti Euroopan konferenssin perustamisen Kansainliiton istunnossa 11. syyskuuta 1930. Kansainliitto siirsi asian jatkovalmisteluun eurooppalaiselle tutkimuskomissiolle, jonka puheenjohtajaksi Briand nimettiin. Komission toimikautta jatkettiin aina vuoteen 1932 saakka. Komission toimintaa vaikeutti yksimielisyyden puute, kansallissosialistien Saksassa saama vaalivoitto sekä Briandin menehtyminen maaliskuussa 1932. Myös vuoden 1929 Wall Streetin pörssiromahduksesta alkanut syvenevä talouslama vaikeutti valtioiden välistä yhteistyötä. Uudeksi puheenjohtajaksi nimetty Édouard Herriot (1872–1957) kutsui komission vain kerran koolle. Samalla myös eurooppalaisen lehdistön kiinnostus asiaan oli lakannut, ja aihe poistui päivänpoliittisesta keskustelusta. Pegg kuitenkin huomauttaa, että monet Euroopan yhdentymisen kannattajat jatkoivat hankkeen puolesta puhumista aina sopivan tilaisuuden tullen.¹¹⁹

Wim Roobol on kutsunut Briandin suunnitelmaa ”siemeneksi kehityskululle, jota voidaan luonnehtia tärkeimpänä Euroopan 20. vuosisadan poliittisen ja taloudellisen historian kannalta”. Väite ei ole sikäli perätön, että kyseessä todellakin on historian ensimmäinen Euroopan yhdentymisen suunnitelma, jota aikansa kaikki eurooppalaiset valtiot virallisesti käsittelivät.¹²⁰

¹¹⁷ Vaughan (1979), 30–31.

¹¹⁸ Heikkilä (2007), 227.

¹¹⁹ Pegg, Carl H. (1983): *Evolution of the European Idea, 1914–1932*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 154–155, 164–165; Vaughan (1979), 32–33.

¹²⁰ Roobol (2002), 32–33.

Keskustelu Euroopan yhdyntymisestä ei loppunut, vaikka Briandin suunnitelma käytännössä hautautui eikä Paneuroopalla ollut realistisia toteutumismahdollisuuksia. Oman lukunsa toi myös fasistien 1930-luvulla esittämä paneurooppalainen yhteys.¹²¹ Toinen maailmansota saattoi keskeyttää Euroopan yhdysvaltojen suunnitelmien edistämisen, mutta argumentit puolesta ja vastaan selvisivät sodasta lähes muuttumattomina.¹²²

¹²¹ Griffin, Roger (2008): Europe for the Europeans. Fascist Myths of the European New Order 1922–1992. In Feldman, Matthew (edit.): *A Fascist Century. Essays by Roger Griffin*. Palgrave Macmillan, New York, 140.

¹²² Esim. Stirk (1989), 19–20; Pietikäinen, Maarit (1994): Paneuroopa – en mellankrigstida vision om ett förenat Europa. Teoksessa Engman, Max (toim.): *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater*. Atlantis, Tukholma, 170.

2.3. Eurooppa rantautuu Suomeen

2.3.1. Maailmansodan vaikutus

Ajatus Euroopan yhdysvalloista kulki Suomessa eri polkuja pitkin kuin muualla Euroopassa, mutta polkujen alkupää oli yhteinen ja niiden välillä oli lukuisia risteyskohtia. Ennen kuin käsittelen varsinaisen aikarajauksen sisällä olevia lähteitä, on syytä suunnata katse hieman varhaisempaan. Ajatus eurooppalaisesta valtioliitosta oli esitetty suomeksi jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Esimerkiksi englantilaisen ”etevän liikemiehen” sir Max Waechterin (1837–1924) ehdotus Euroopan yhdysvalloista noteerattiin lyhyesti myös suomalaisessa lehdistössä.¹²³ Fiktio puolella käännettiin suomeksi Anatole Francen (1844–1924) tulevaisuudenfantasia *Euroopan Yhdysvallat eli kapitalismista sosialismiin*¹²⁴, jossa maanosan sosialismiin siirtyneet tasavallat kokoontuvat Brysseliin ja perustavat Euroopan yhdysvallat.¹²⁵ Sama teos käännettynä uudelleen julkaistiin myös jatkokertomuksena *Kansan Lehdessä*.¹²⁶ Edellä mainitut ovat kuitenkin pikemminkin kuriositeetteja, eikä todellista keskustelua Euroopan yhdentymisestä käyty autonomian ajan Suomessa. Tämä on toisaalta ymmärrettävää; kuuluihan Suomi jo valmiiksi monikansalliseen eurooppalaiseen keisarikuntaan¹²⁷.

Maailmansodan yhteydessä myös Suomessa kuohui. Alapuro on huomauttanut, että vuosisadan alun suurlakko ja vuoden 1918 sota rikkoivat suomalaisen älymystön statuksen ja fennomaanisen identiteetin; suomalainen kansa ei vastannut sitä kuvaa, jonka sivistyneistö oli siitä itselleen muodostanut. Seurasi suomalaisen kulttuurin kriisi ja itsensä uudelleenmäärittely.¹²⁸ Koska Suomi pysyi suurelta osin sivussa ensimmäisen maailmansodan päänäyttämöiltä, ei se toiminut yhtä selkeänä aatteellisena murroksena aikaisempaan kuin muualla

¹²³ *Kotimaa* 25.10.1907; *Suomalainen Kansa* 19.06.1910.

¹²⁴ France, Anatole (1907): *Euroopan Yhdysvallat eli kapitalismista sosialismiin*. Työväen kirjapaino, Helsinki.

¹²⁵ *Ibid.*, 27.

¹²⁶ France, Anatole (1910): *Tulevaisuuden yhteiskunta*. *Kansan Lehti* 19.7.1910.

¹²⁷ Helmikuun vallankumouksen jälkeen suomalaisten lehtien palstoilla saatettiin jopa spekuloida sillä, kehittykö Venäjästä ”eurooppalainen Yhdysvallat, joka tulee olemaan Euroopan Yhdysvaltojen edeltäjänä”. *Aamulehti* 6.5.1917. Ei ole kuitenkaan merkkejä siitä, että keskustelua aiheesta olisi käyty laajemmassa mitassa.

¹²⁸ Alapuro (1998), 181–182.

Euroopassa. Sen yleiseurooppalainen merkitys tunnettiin kuitenkin myös Suomessa. Valtio-opin professori K. R. Brotherus (1880–1949) kuvasi tilannetta ennen ensimmäistä maailmansotaa lyhykäisyydessään ”Euroopan hegemoniaksi”, joka oli kiistämätöntä teknisessä kehityksessä, luonnon hallitsemisen taidossa ja teknillisessä sivistyksessä.¹²⁹ Brotheruksen mukaan maailmansotaa seuranneet maanosan ”sisällistä elinvoimaisuutta” koskeneet muutokset olivat vaarallisimpia. Miljoonat nuoriin ikäluokkiin kuuluneet olivat kaatuneet rintamalla, raaka-aineiden ja elintarpeiden tuotanto oli jäämässä jälkeen muihin maanosiin verrattuna ja eurooppalaisten osuus maailmankaupasta oli pudonnut hälyttävästi. Eurooppa oli sodan seurauksena myös velkaantunut Yhdysvalloille, joka oli samalla saanut poikkeuksellisen vahvan poliittisen jalansijan Euroopassa.¹³⁰

Vaikutus näkyi myös kulttuurin puolella. Kirjailija Olavi Paavolaisen (1903–1964) mukaan sota hävitti käsityksen yksilöstä ja synnytti joukkosielun.¹³¹ Myös H. G. Wellsin (1866–1946) Englannin sotakokemusta käsitellyt romaani *Mr. Britling pääsee selvyteen*¹³² käännettiin suomeksi. Kyseessä on teos, joka kirjailija Erkki Valan (1902–1991) mukaan loi ”aatteellisen pohjan Euroopan yhtymiselle”.¹³³ Se ei kuitenkaan varsinaisesti käsitellyt Euroopan yhdysvaltoja, vaikka ”vainajiansa itkevä Eurooppa”¹³⁴ olikin yksi sen keskeisistä teemoista.

Eurooppalaisen sivilisaation loppua povanneen Spenglerin ajatukset kulkeutuvat Suomeen jo 1920-luvulla, vaikka ensimmäinen suomeksi käännetty teos oli vuonna 1934 ilmestynyt *Ratkaisun vuosisadan*¹³⁵ ensimmäinen osa¹³⁶ (*Jahre der Entscheidung*, 1933) ja Spenglerin pääteoksen *Länsimaiden perikadon*¹³⁷ (*Der*

¹²⁹ Brotherus, Karl Robert (1930): *Sodanjälkeinen Eurooppa ja Kansainliitto*. WSOY, Porvoo, 7–8.

¹³⁰ *Ibid.*, 323–324, 330.

¹³¹ Hapuli, Ritva (1995): *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika*. SKS, Helsinki, 67.

¹³² Wells, H. G. (1918): *Mr. Britling pääsee selvyteen*. Otava, Helsinki.

¹³³ Vala, Erkki (1930): Geneve, Geneve, Geneve! *Tulenkantajat* 16/1929.

¹³⁴ Wells (1918), 286.

¹³⁵ Spengler, Oswald (1934): *Ratkaisun vuosisata*. Otava, Helsinki.

¹³⁶ Ahlman, Erik (1934): Johdanto. Teoksessa Spengler, Oswald: *Ratkaisun vuosisata*. Otava, Helsinki, 7. Toista osaa ei poliittisista syistä koskaan julkaistu edes Saksassa. Massa, Yrjö (1961): Suomentajan alkusanat. Teoksessa Spengler, Oswald: *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriivivoja*. Kirjayhtymä, Rauma, 8.

¹³⁷ Spengler, Oswald (1961): *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriivivoja*. Kirjayhtymä, Rauma.

Untergang des Abendlandes, 1921) kääntäminen antoi odottaa itseään 1960-luvun alkuun. Matkustamisesta nauttinut Spengler vieraili Suomessa vuonna 1924 ja piti kaksi esitelmää Helsingissä ja yhden Turussa.¹³⁸ Ainakin Turun Akatemia-talon tilaisuus veti yleisöä salin täydeltä kahdeksan markan pääsylipuista huolimatta.¹³⁹ Omalta osaltaan Spenglerin ajattelua teki tunnetuksi myös Eino Kailan isä, kokoomuksen kansanedustaja ja tuleva arkkipiispa Erkki Kaila (1867–1944), joka luonnehti rauhanteon jälkeistä Eurooppaa eri tahoilta lääkitynä ja puoskaroituna ”heikkona potilaana”.¹⁴⁰ Erkki Kaila allekirjoitti Spenglerin aatteiden ”oikeutuksen ja kantavuuden”, vaikka pitikin synkimpiä ennustuksia vielä toistaiseksi ennenaikaisina.¹⁴¹ Toimittaja Yrjö Niiniluoto (1900–1961) pohti jälkikäteen, miten spengleriläinen pessimismikin kuvasti eurooppalaista kulttuuritietoisuutta; täytyihän Euroopan sivistyksen kohtaloa surevien myös lukeutua itse eurooppalaisiksi.¹⁴² Ville Laamanen on korostanut, miten Spenglerin edustamassa kulttuurikritiikissä ei niinkään ollut kysymys optimismista tai pessimismistä, vaan sota-ajan aiheuttaman kulttuurin, sivistyksen ja eurooppalaisuuden muutoksen käsittelemisestä.¹⁴³

Vuosi maailmansodan päättymisen jälkeen *Helsingin Sanomat* referoi *Finanständenden*-lehdessä esitettyjä ajatuksia Euroopan yhdysvalloista. Artikkelin mukaan Eurooppa oli ennen ensimmäistä maailmansotaa ulottunut yhtenä valtiollisena ja taloudellisena kokonaisuutena aina Uraliin asti. Ei enää, sillä Venäjä oli joutunut anarkian valtaan. Euroopan maiden ainoana pelastuksena olisi liittyä yhteen, vaikka mahdollisuudet siihen olivat varsin pienet.¹⁴⁴ Euroopan rajat eivät siis olleet maantieteelliset, vaan riippuvaiset yhteiskuntajärjestyksestä. Bolševistinen vallankumous oli heittänyt Venäjän ulos Euroopan reunalta.

Ajatus eurooppalaisesta valtioliitosta esitettiin myös Suomessa jo ensimmäistä maailmansotaa välittömästi seuranneiden myrskyisten vuosien aikana. Aikakauden keskeisimpiin yhteiskunnallisiin vaikuttajiin lukeutunut Santeri Alkio

¹³⁸ Massa (1961), 9.

¹³⁹ Salmi, Hannu (2012): Professoriluento. <<https://kulttuurihistoria.wordpress.com/2012/06/01/kulttuurihistoria-ja-lansimaiden-perikato/>> [luettu 18.8.2016]

¹⁴⁰ Kaila, Erkki (1921): *Aikojen murroksessa. Ajatuksia Euroopan kohtalosta*. Otava, Helsinki, 35.

¹⁴¹ Heikkilä (2000), 36; Kaila (1921), 114–115.

¹⁴² Niiniluoto, Yrjö (1955): *Takana länttä ja Eurooppaa. Rajankäyntiä kulttuurin ja politiikan kartalla*. Otava, Helsinki, 301.

¹⁴³ Laamanen (2014), 30–31.

¹⁴⁴ *Helsingin Sanomat* 14.8.1919.

(1862–1930) kirjoitti maalaisliiton äänenkannattajaan *Maan Ääni* -lehteen vuonna 1920 artikkelin, jossa hän käsitteli Euroopan taloudellista ahdinkoa ja juuri syntyneen Kansainliiton toiminnan edellytyksiä. Alkio piti ilmeisenä, että oman rauhan ylläpitämiseksi Euroopan tulisi johtaa politiikkaansa siihen, että sotajoukkojen, tullirajojen ja eriarvoisen rahan tarve katoaa. "Kansojen liiton heimolaisajatuksena tulisi Euroopan niin ikään kiireesti ottaa harkitakseen kysymystä Euroopan yhdysvalloista", Alkio korosti.¹⁴⁵ Aulis Alanen ajoittaa Alkion ajatukset Euroopan jälleenrakentamisesta, kansainvälisestä rahasta ja kansainvälisestä pankista loppuvuoteen 1921.¹⁴⁶ Alkio näyttää siis kehitelleen aihetta pidempään kuin hetken mielijohteesta. Ei ole kuitenkaan näyttöä siitä, että hän olisi aktiivisesti edistänyt asiaa viimeisinä elinvuosinaan lukuunottamatta päätoimittamansa *Ilkan* myötämielistä linjaa.

Kantin essee *Ikuiseen rauhaan*¹⁴⁷ käännettiin suomeksi vuonna 1922. Suomentaja Jaakko Tuomikoski (1885–1971) ei kytkenyt esseetä ainoastaan rauhankysymyksen ajankohtaisuuteen, vaan myös keskusteluun Euroopan yhdentymisestä. Vuonna 1922 ei kuitenkaan ollut vielä syytä optimismiin. Tuomikoski totesi siihenastiset suunnitelmat Euroopan yhdysvalloista ”kuolleina syntyneiksi”.¹⁴⁸ Ajatusta kehiteltiin eteenpäin myös Suomessa. Vuonna 1923 historioitsija Jaakko Forsman (1867–1946) luonnosteli artikkelia *Englanti, Ranska ja Eurooppa*, jossa hän esittää ”jonkinlaista manner-Euroopan kansainliittoa”. Artikkelia ei kuitenkaan julkaistu ennen vuotta 1935, eikä Forsman katsonut Suomen kuuluvan tähän liittoumaan. Heikkilä epäilee, ettei Forsman ollut tietoinen Coudenhove-Kalergin samana vuonna julkaistusta *Paneuropa*-teoksesta.¹⁴⁹

Vuosikymmenen alkupuoliskon kirjoitukset eivät näytä kytkeytyneen toisiinsa tai herättäneen sen suurempaa mielenkiintoa lukevassa yleisössä. Alkion puheenvuoroa lukuun ottamatta ne eivät myöskään tee konkreettisia poliittisia esityksiä, vaan pikemminkin heijastelevat muualla Euroopassa käytyä keskustelua. Euroopan kohtalo kosketti suomalaisiakin, mutta kokemus samassa veneessä olemisesta oli heikko – ensimmäinen maailmansota ei itsessään ollut Suomen

¹⁴⁵ Alkio, Santeri (1920): Eurooppalaisia kuvitelmia vuoden vaihteessa. *Maan Ääni* 15.1.1920.

¹⁴⁶ Heikkilä (2013), 84.

¹⁴⁷ Kant, Immanuel (1989): *Ikuiseen rauhaan*. Karisto, Hämeenlinna.

¹⁴⁸ Tuomikoski, Jaakko (2000): Johdantoa. Teoksessa Kant, Immanuel: *Ikuiseen rauhaan*. Karisto, Hämeenlinna, 5-7, 10.

¹⁴⁹ Heikkilä (2000), 18.

kannalta katastrofi, vaan antoi maalle itsenäisyyden. Vasta Coudenhove-Kalergin paneurooppalainen liike sytytti suomalaisten mielenkiinnon.

2.3.2. Kosketus Paneurooppaan

Pennasen mukaan ensimmäisenä suomalaisena sanomalehtenä paneurooppalaisuuden päämääristä kirjoitti Alkion päätoimittama *Ilkka* kesällä 1925.¹⁵⁰ Lehden sivuilla säännöllisesti kirjoittanut nimimerkki ”Iisakki” kirjoitti Tšekkoslovakian ulkoministerin Edvard Benešin (1884–1948) esittämästä Euroopan valtojen jakamisesta neljään valtaryhmään, joiden keskinäinen tasapaino estäisi sodat ja johtaisi Euroopan yhdysvaltoihin. Kirjoittaja piti suunnitelmaa lapsellisena. Euroopan yhdysvallat voisi syntyä vain koko Euroopan yhtyessä yhdeksi liitoksi taloudellisen yhteistyön kautta. Iisakin mukaan siihen menisi kuitenkin vielä aikaa, sillä ”valta-arvojen sijaan täytyy tulla voimakkaita kulttuuriarvoja”.¹⁵¹ Iisakki tarttui ilmeisen myötämielisesti myös parlamenttien välisen liiton kokouksessa käytyyn keskusteluun Euroopan yhdysvaltojen luomisesta. Kokouksen yhteydessä Suomen edustaja Procopé teki hyväksytyn ponnen, jonka mukaan oli erinomaisen tärkeää poistaa Euroopan valtioiden välisiä raja-aitoja, mutta sen toteutus olisi saatettava tarkan tutkimuksen alaiseksi. Selvitettävä olisi taloudelliset olot ja työn järjestäminen eri maissa samoin kuin poistuvien tullitulojen korvaaminen.¹⁵²

Helsingin Sanomien tarkkaavainen lukija saattoi huomata jo alkuvuodesta 1925, kun Ranskan pääministeri Herriot asetti ”korkeimman toivonsa” Euroopan yhdysvaltojen perustamisen varaan.¹⁵³ Lehti käsitteli perusteellisemmin Euroopan yhdysvaltoja julkaistessaan, hieman yllättäen ei itse Coudenhove-Kalergin, vaan puolalaisen viulistin Bronisław Hubermanin (1882–1947) kirjoituksen Euroopan yhdysvalloista ja Paneurooppa-aatteesta. Huberman vertasi Euroopan taloudellisia oloja Yhdysvaltoihin ja huomautti ostovoiman olleen Yhdysvalloissa kuusitoista tai jopa neljäkymmentä kertaa suurempi kuin Euroopassa. Suurimpana erottavana tekijänä Huberman näki valtiollisesta hajanaisuudesta johtuvat sirpaleiset markkinat. Ajatuksen takana voi nähdä poliittisessa taloustieteessä jo

¹⁵⁰ *Jokaviikko* 20.5.1928. Pennanen saattaa muistaa ajankohdan tai lehden väärin, sillä ainaakaan otsikkotason etsinnän perusteella ei ko. kirjoituksia näytä löytyvän.

¹⁵¹ Heikkilä (2013), 85. Iisakki (1925a): Katsaus mailman menoon. *Ilkka* 28.3.1925.

¹⁵² Iisakki (1925b): Katsaus mailman menoon. *Ilkka* 31.10.1925.

¹⁵³ *Helsingin Sanomat* 23.4.1925.

Adam Smithin (1723–1790) ajoista tunnetun säännön, jonka mukaan vapaa-kauppa ja omaan erikoisalaan keskittyminen tuottavat taloudellista hyötyä kaikille osapuolille.¹⁵⁴ Paneuroopalla olisi Hubermanin mukaan armeijan sijaan miliisi ja rajojen, armeijoiden ja sotien hävittäminen toisi kahden kolmasosan säästöt Euroopan budjettiin. Ovi olisi avoinna myös Venäjälle, koska bolševikit ”jatkovat yhä nahkansa luomista”.¹⁵⁵ Hubermanin alun perin *Vossische Zeitung*-iin kirjoittama pääkirjoitus oli ehkä luonteeltaan pakinamainen, mutta silti kiinnostava, sillä se tarjosi suomalaisille varhaisen kosketuksen paneurooppalaiseen aatteeseen.

Länsi-Euroopan rajat vakiinnuttaneen Locarnon sopimuksen herättämän innostuksen vanavedessä Euroopan yhdysvalloista keskusteltiin myös Suomessa.¹⁵⁶ Vaikka sopimus ei suoraan koskettanut Suomea, se saatettiin ottaa tyytyväisyydellä vastaan. *Turun Sanomien* päätoimittaja Urho Toivola (1890–1960) arvioi Locarnon yhdessä rauhansopimuksilla rajoitettujen varustusten ja aseistariisuntasopimusten kanssa luovan pohjaa Euroopan yhdysvaltojen synnylle. Ongelmana oli kuitenkin se, ettei mitkään sopimuksista koskeneet Suomea tai Baltian maita.¹⁵⁷ Rauhanliiton *Rauhaa kohti* -lehti julkaisi vuoden 1926 tammi-kuussa teologi Leonhard Ragazin (1868–1945) ajatuksia ”Locarnon lupauksesta”. Ragaz piti sopimusta tärkeimpänä tähän mennessä otettuna askeleena kohti Euroopan rauhan vakiinnuttamista. Samaan aikaan tapahtunut Saksan liittyminen Kansainliittoon loi edellytyksiä Euroopan yhdysvalloille, sillä samalla oli valtiolliselle tasolle syntynyt ”eurooppalaisen yhteyden elimiä”.¹⁵⁸ Samana vuonna *Helsingin Sanomien* Maailman kaikilta ääriltä -palsta kertoi *Paneuropa*-lehden lähettämästä kiertokyselystä ja siihen vastanneista eurooppalaisista merkkihenkilöistä. Euroopan yhdysvaltojen kannattajiksi lukeutuivat

¹⁵⁴ Huberman yltyy leikkisästi pohtimaan, miten yhdistyneessä Euroopassa voitaisiin tuottaa operetit, valssit, mieskuorot ja kaikki kultaiset sydämet Wienissä, autot ja kaikki muut ”lähenemisvälineet” Saksassa ja Ranskassa, juustojen reiät Sveitsissä, konjakki Cognacissa, Kölninvesi Kölnissä jne. Hubermanin Paneuroopassa Suomi vastaisi pitkänmatkanjuoksijoista. Huberman, Bronisław (1925): Euroopan Yhdysvallat. *Helsingin Sanomat* 15.12.1925. Klassisesta liberalismista kts. esim. Cameron, Rondo (1995): *Maailman taloushistoria*. WSOY, Helsinki, 314.

¹⁵⁵ Huberman (1925).

¹⁵⁶ *Kotoa ja kaukaa* 22/1925.

¹⁵⁷ ”U. T.” (1925): Asevarustusten supistaminen ja Locarnon sopimus. *Helsingin Sanomat* 25.10.1925. Nimimerkin käyttäjä löytyi Päivälehdien arkiston avustuksella.

¹⁵⁸ *Rauhaa kohti* 1/1926.

muun muassa Einstein ja Mannin kirjailijaveljekset. Euroopan yhdysvaltoja ilmoitti vastustavansa ranskalainen kirjailija Romain Rolland (1866–1944), jonka mukaan otollinen hetki oli jo mennyt ohi.¹⁵⁹

Perusteellisemman katsauksen Paneurooppaan tarjosi peräti kolmeen numeroon ulottuva Norjan entisen pääministerin Sigurd Ibsenin (1859–1930) kirjoitus, jossa hän selvensi maanosan nykyistä poliittista tilannetta ja Paneuroopan aatteen toteutumisen mahdollisuuksia.¹⁶⁰ Ibsen kertoi lukijoille ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntyneen Kansainliiton valuvioista: Yhdysvaltojen poistuminen ja aineellisten voimakeinojen puute tekivät järjestöstä hyödyllisen juridisten riitakysymysten selvittämisessä, mutta voimattoman Euroopan rauhan turvaamisessa.¹⁶¹ Vielä ongelmallisempänä Ibsen piti sitä, että Kansainliitto oli muodoltaan universaali, mutta todellisuudessa sen päätösvalta rajoittui vain Euroopan mantereeseen. Amerikkojen valtioita suojasi Yhdysvaltojen ylläpitämä Monroe-oppi¹⁶² ja Aasiassa todellinen voimatekijä tulisi aina olemaan Venäjä. Jäljelle jäi enää Eurooppa ja Afrikka, joista jälkimmäinen oli käytännössä eurooppalaisten valtojen keskenään jakama. Tämä Kansainliiton eurooppalainen luonne oli kuitenkin petollinen, sillä sen kautta Euroopan ulkopuoliset jäsenvaltiot saattoivat puuttua Euroopan asioihin. Ibsen kertoi melko ohjelmallisesti paneurooppalaisen kongressin päätöksistä ja liikkeen tavoitteista. Hän kielsi Paneuroopan perustuvan ”yksinomaan ihanteellisiin katsantotapoihin”. Sillä oli ”mahtava liittolainen realisessa [sic] tarpeessa” taloudellisella saralla. Taloudellinen yhdentyminen toi Ibsenin mukaan mukanaan myös poliittisen yhdistymisen.¹⁶³ Vaikka sama kannattaisi taloustieteen perusteella toteuttaa kaikkien maailman valtioiden kesken, se ei käytännössä voi onnistua ennen kuin ihmiset ovat oppineet ”ajattelemaan planetarisesti”.¹⁶⁴

¹⁵⁹ *Helsingin Sanomat* 14.2.1926. Rolland ei niinkään viittaa Euroopan yhdysvaltojen mahdollisuuteen sinänsä, vaan toivomaansa pasifistiseen valtioliittoon.

¹⁶⁰ Sigurd, Ibsen (1926): Pan-Eurooppa. *Helsingin Sanomat* 7.10.1926, 8.10.1926, 11.10.1926.

¹⁶¹ Ibsen (1926), *Helsingin Sanomat* 7.10.1926.

¹⁶² Alun perin Yhdysvaltain presidentti James Monroen (1758–1831) julistus, joka kielsi vanhaa mannerta puuttumasta Amerikkojen sisäisiin asioihin. Sexton, Jay (2011): *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America*. Hill & Wang, New York, 3–4.

¹⁶³ Ibsen (1926), *Helsingin Sanomat* 8.10.1926.

¹⁶⁴ Ibsen (1926), *Helsingin Sanomat* 11.10.1926.

Ensimmäinen paneurooppalainen kongressi Wienissä huomioitiin Suomessa vain vaisusti. *Helsingin Sanomat* julkaisi kongressissa mukana olleen ulkoministeriön lehdistöosaston päällikön Eero Järnefeltin (1888–1970) kirjeen huomattavan poliittisen liikkeen synnystä. Järnefeltin mukaan kongressiin otti osaa loistava joukko aikakauden merkittävimpiä poliitikkoja, taloustieteilijöitä ja henkisen elämän edustajia kaikkiaan kolmestakymmenestä eri kansallisuudesta. Kirjoittaja esitteli myös Coudenhove-Kalergin tavoitteita ja paneurooppalaisen liikkeen kasvua, joka saattoi tulla lukijalle yllätyksenä:

Yhtä tunnettu kuin tietenkin useimmille on itse ”Paneurooppa” jonkinlaisena utopistisena iskusana-haaveena, yhtä odottamaton lienee monelle ”Paneurooppa” käytännöllisenä poliittisena liikkeenä.¹⁶⁵

Tämä kuvastaa hyvin suomalaisen tietämyksen tasoa. Euroopan yhdysvallat oli jo 1920-luvun puolivälissä ajatuksena tuttu useille lukijoille, mutta vakavaa poliittista pohdintaa ei aiheesta juuri harrastettu.

Myös *Etelä-Suomen Sanomat* uutisoi kongressista ja kirjoitti ”viime vuosisadalla” suositun Euroopan yhdysvaltojen -käsitteen nousseen taas näkyviin. Lehti ei katsonut Euroopan yhdysvaltojen olevan vihamielinen Britannian tai Yhdysvaltojen suuntaan, eikä ristiriidassa Kansainliiton kanssa. ”Federatsioni, Entente, Pan Euroopan Yhdysvallat! Nämä kaikki ovat toiveita herättäviä nimityksiä ja johtavat ajatuksen nykyhetken synkistä päivistä profettojen suuriin ennustuksiin”, lehdessä kirjoitettiin haltioituneesti, vaikka varoitettiin, että ”samaa päämäärään viittaavien sanojen takana saattaa kuitenkin olla luonteeltaan erilaisia tosiasioita”.¹⁶⁶

Maininnan arvoinen on myös Toivolan *Varsinais-Suomen vartio* -lehteen kirjoittama varsin kattava Coudenhove-Kalergin Paneurooppa-suunnitelman esittely, joka tosin tuskin levisi Turun suojeluskuntapiirin ulkopuolelle. Toivola katsoi ajatuksen Euroopan yhdysvalloista jo kolme vuosisataa vanhaksi: aatteen kannattajia Toivola mainitsee nimeltä Kantin, Napoleonin ja Hugon. Toivola päätyi Paneuroopan puolestapuhujaksi sen tarjoaman turvallisuuden vuoksi. Suomi seisoi hänen mukaansa ”hajallaan olevan ja vielä syntymätuskissaan kamppailevan

¹⁶⁵ ”W” (1926): Huomattava poliittinen liike syntymässä. *Helsingin Sanomat* 12.10.1926.

¹⁶⁶ *Etelä-Suomen Sanomat* 11.1.1927. Nimimerkin käyttäjä löytyi Päivälehdien arkiston avustuksella.

maanosan etuvartiona osittain jo yhtenäisyyden saavuttanutta maanosaa vastaan”.¹⁶⁷

Kansantaloustieteen professori Josef V. Tallqvist (1862–1960) kirjotti *Helsingin Sanomiin* nykyisten kansainvälisten järjestöjen ponnettomuudesta. Kansainliitto ei Tallqvistin mielestä kyennyt puuttumaan sellaisiin poliittisiin riitaisuuksiin, joiden suhteen sen ääntä ei joka tapauksessa kuultaisi. Oma ongelmansa oli se, etteivät maailman kaksi mahtavinta valtaa, Neuvostoliitto ja Yhdysvallat olleet sen jäseninä. Myös Kansainvälisen työjärjestön päätökset olivat jääneet Tallqvistin mukaan monissa maissa kuolleeksi kirjaimiksi, ja todellisuudessa tullimuurit korkeampia kuin milloinkaan ennen. Samassa yhteydessä Tallqvist kuitenkin nosti esille hiljattain perustetun Euroopan yhteisymmärryksen liiton (*Fédération pour l'Entente européenne*) ja ”tarmokkaan” Coudenhove-Kalergin johtaman Paneurooppa-Unionin järjestämän kongressin. Tallqvist näki Paneuroopan toteutuksen edessä esteitä ja tunnusti ristiriidan Kansainliiton yhtenäisyyden suhteen. Hän ei kuitenkaan tyrmännyt ajatusta:

Kuinka epämääräisiltä ja utopistisesti väritetyiltä nuo eri aatteelliset virtaukset näyttänevätkin ja kuinka separatistisilta ne tuntunevatkin, kun asioita tarkastelee niiden pyrkimysten näkökulmasta, jotka tähtäävät kaikkien kansojen välittömään yhteistyöhön kansainliiton merkeissä, kannattelee niitä kuitenkin ajan suuri ikävöinti päästä kansojen kesken laajempaan yhteisymmärrykseen [...] monen yhteisymmärryksen apostolin mielessä [välkky] sellaisen kansainliiton mahdollisuus, joka perustuisi mannermaisten liittojen yhteistyöhön.¹⁶⁸

Itsenäisyyden Liiton varapuheenjohtaja Ensio Kytömaa (1902–1970) kirjoitti *Itsenäinen Suomi* -lehteen ”suurisuuntaisesta ajatuksesta Euroopan Yhdysvaltojen luomisesta”. Hän ei pitänyt Paneurooppaa enää ”pasifistisena unelmana” vaan konkreettisenä poliittisena kysymyksenä. Samalla kun aate oli saanut huomiota ja kannatusta, se oli löytänyt myös vastustajansa. Näiksi Kytömaa laski kansalliset imperialistit, maailmanrauhan ajajat ja epäilijät, jotka pitävät toteutusta mahdottomana. Kytömaa ei itse esittänyt jyrkkää periaatteellista kritiikkiä Paneuroopan ajatukselle, mutta kyseenalaisti sen lähtökohtia. Hän ei esimerkiksi uskonut Euroopan yhdysvaltojen olevan ”välttämätön johtopäätös tähänastisesta

¹⁶⁷ Toivola, Urho (1926): Neljä maailmanmahtia ja Europa. *Varsinais-Suomen vartio* 22–24/1926. Lienee perusteltua olettaa, että aiheesta kirjoitettiin myös *Turun Sanomien* sivuilla.

¹⁶⁸ Tallqvist, Josef V. (1927): Pohjoismaat ja kansainliitto. *Helsingin Sanomat* 15.5.1927.

historiallisesta kehityskulusta”, kuten moni ajatuksen kannattaja oli esittänyt. Historialliset edeltäjät yhdistyneelle Euroopalle eivät sisältäneet koko Eurooppaa¹⁶⁹. Eurooppaa yhdistänyt Napoleon puolestaan kukistettiin ja Euroopan valtojen poliittinen tasapaino luhistui maailmansodassa. ”Minkäänlaista asteettaista [sic] kehitystä Euroopan yhtenäisyyttä kohti ei näytä olevan havaittavissa”, Kytömaa tiivisti.¹⁷⁰

Kytömaa näki kolme tietä yhdysvalta-suunnitelman toteuttamiselle: i) poliittisen, ii) uskonnollisen ja iii) taloudellisen. Poliittisesti ongelmaksi nousi Englannin ja Venäjän sulkeminen Euroopan yhdysvaltojen ulkopuolelle, sillä Saksa tuntisi silloin olonsa eristetyksi. Uskonnollisesti ongelmana oli protestanttisen maailman olemassaolo, vaikka Kytömaa näki jo olemassa olleen yleiskirkollisen liikkeen toimivan mahdollisesti yhdistävänä voimana. Suurin käytännöllinen kantavuus oli Kytömaan mukaan taloudellisella saralla, mutta artikkelin rajallisen laajuuden vuoksi hän joutui sivuuttamaan sen tarkemman käsittelyn. Kytömaa päätti kirjoituksensa epäillen, että ”kiinteän poliittisen yhteisön, Euroopan Yhdysvaltain, luomiselle tuskin vielä lienee tarvittavaa yhteistä sivistyksellistäkään pohjaa” [kursivointi allekirjoittaneen].¹⁷¹ Euroopan yhdysvallat näytti siis tarjoavan tulevaisuuden lupauksen jopa sen kriitikoiden keskuudessa.

Ajatus Euroopan yhdentymisestä näyttää olleen paremmin tunnettu suomenruotsalaisten piirien keskuudessa. Historioitsija Herman Gummerus (1877–1948) kirjoitti vuonna 1926 *Nya Argus* -lehteen Euroopan ja Yhdysvaltojen eroista ja päätyi pohtimaan Euroopan yhdysvaltojen mahdollisuutta. Gummeruksen mukaan Euroopan yhdysvallat on tavoiteltavan arvoinen ideaali, joka voisi estää maailmansodan kaltaiset onnettomuudet¹⁷². Seuraavana vuonna sekä toimittaja Axel Grönvik (1897–1992) että rauhanliikkeessä vaikuttanut sosiologi Gunnar Landtman (1878–1940) kirjoittivat samaan lehteen Paneuroopasta.¹⁷³

¹⁶⁹ Kytömaa mainitsee antiikin Euroopan, joka kattoi vain roomalais-kreikkalaisen maailman ja katolisen kirkon, joka jakautui kahtia. Kytömaa, Ensio (1927): Euroopan Yhdysvalloista. *Itsenäinen Suomi* 1927/10.

¹⁷⁰ Heikkilä (2000), 40; Kytömaa (1927).

¹⁷¹ Kytömaa (1927).

¹⁷² Gummerus, Herman (1926): Det splittrade Europa och U. S. A. *Nya Argus* 1926/10.

¹⁷³ Grönvik, Axel (1927): Paneuropeiska konturer. *Nya Argus* 1927/16; Landtman, Gunnar (1927): Europas förenta stater. *Nya Argus* 1927/20.

Grönvik korosti muun vapaakaupan lisäksi järkevää työnjakoa viljantuotannossa.¹⁷⁴ Landtman toivoi nelisivuisessa artikkelissaan, että valtiot muodostaisivat joku päivä yhtä tiiviitä liittoja kuin nykyiset kunnat; eihän kukaan voisi kuvitellakaan, että joku helsinkiläinen olisi valmis kuolemaan kamppailussa Turkua vastaan. Landtman pohti yhteistyön olevan helpointa taloudellisten kysymysten saralla, joka voi lopulta johtaa tulliliiton kautta Euroopan yhdysvaltojen syntymiseen.¹⁷⁵

Euroopan yhdysvaltoihin saatettiin vuosikymmenen aikana viitata mitä vaihtelevimmissa yhteyksissä. *Osuuskauppalehti* piti ajatusta vakavasti käsittelemisen arvoisena.¹⁷⁶ *Suomen ammattijärjestö* katsoi eurooppalaisen tulliliiton ”teorian” osoittavan, että suurkapitalismin ”taloudellinen ’isänmaa’ on [...] valtakuntia laajempi”.¹⁷⁷ *Kuurojen ystävä* -lehden mielipidepalstalla esperantosta kirjeenvaihtoa käynyt lukija ilmoitti kannattavansa kansainvälisyyttä ja toivoi tulevaisuudessa muodostuvan Euroopan yhdysvallat, johon myös Suomi kuuluisi.¹⁷⁸ Ilmavoimien esikunnan *Aero*-lehdessä puolestaan pohdittiin, voivatko valtakuntien rajat ylittävät lentokoneet luoda maaperää Euroopan yhdysvaltojen synnylle.¹⁷⁹

Varsinaisesti Euroopan yhdysvaltoja käsittelevä suomalainen kirjallisuus puuttui. Ensimmäinen ensimmäisen maailmansodan jälkeinen Euroopan yhdentymistä sivunnut suomenkielinen kirjajulkaisu oli hollantilaisen ammattiyhdistysaktiivin Edo Fimmen (1881–1942) melko tuoreeltaan käännetty *Osakeyhtiö Eurooppa vai Euroopan Yhdysvallat*¹⁸⁰ vuonna 1926, mutta nimestään huolimatta teos keskittyy valtioliittoa enemmän luokkakysymyksen marxilaiseen ratkaisemiseen. Euroopan yhdysvallat mainitaan vain ”kauniina unelmana” eikä varsinaisen käsittelyn aiheena ole suinkaan poliittinen valtioliitto, vaan köyhiä riistävät kansallisvaltioiden rajojen yli ulottuvat teollisuudenharjoittajien verkostot.¹⁸¹

¹⁷⁴ Grönvik (1927).

¹⁷⁵ Heikkilä (2000), 38; Landtman (1927).

¹⁷⁶ *Osuuskauppalehti* 1/1927.

¹⁷⁷ *Suomen ammattijärjestö* 1/1927.

¹⁷⁸ *Kuurojen ystävä* 6/1927.

¹⁷⁹ *Aero* 11/1926.

¹⁸⁰ Fimmen, Edo (1926): *Osakeyhtiö Eurooppa vai Euroopan Yhdysvallat*. Työväenjärjestöjen tiedonantaja A. Niemistö, Helsinki.

¹⁸¹ Fimmen (1926), 4–5.

Kenties merkillisin yhteys, missä yhdistyneen Euroopan idealla leikiteltiin, oli Olli Karilan (1897–1936) kioskikirjallinen seikkailuromaani *Kultakuningas*¹⁸². Sen päähenkilö, tohtori Kalle Matti Isonen¹⁸³ perustaa seuran, jonka tehtävä on päättää velkaorjuus Amerikan alaisuudessa ja luoda Euroopan yhdysvallat. ”Pitkä ja katkera kokemus oli opettanut, että oli kyllä tärkeää ja hyvä olla ranskalainen ja italialainen, saksalainen ja suomalainen, mutta että tärkeämpää ja tähdellisempää oli ensiksi olla eurooppalainen”, kirjan kertojaääni kuvailee.¹⁸⁴

Suomi näyttää poikkeavan muun Euroopan lähtökohdista. Lähes kaikissa Euroopan maissa kirjoitettiin 1920-luvulla poikkeuksellisen paljon jonkinlaisen eurooppalaisten valtioiden yhteenliittymän luomisesta¹⁸⁵, siinä missä Suomessa aihetta näytetään sivunneen pääasiassa vain yksittäisten lehtiartikkeleiden tasolla. Paneurooppa ja muut suunnitelmat Euroopan yhdysvalloista näyttivät herättävän kasvavaa kiinnostusta, mutta se ei johtanut varsinaiseen julkiseen keskusteluun. Palstatilaa käytettiin Paneuroopan ja muiden yleiseurooppalaisten suunnitelmien pääkohtien esittelyyn, mutta aihetta ei otettu tarpeeksi vakavasti, jotta suunnitelmia kohtaan olisi esitetty itsenäisiä kannattavia puheenvuoroja, saati seikkaperäistä kritiikkiä. Äänessä oli jo entuudestaan kansainvälisesti suuntautunut sivistyneistö, joka saattoi seurata suunnitelmista käytyä keskustelua muualla Euroopassa. Mikään ei kuitenkaan vihjaa, että hankkeita kohtaan olisi tunnettu suurta vastustusta. Leimallista näyttää olleen pikemminkin vilpittön uteliaisuus.

2.3.3. Ulkoministeriön kiinnostus herää

Suomen ulkopolitiikkaa saattoi luonnehtia 1920-luvulla linjattomana linjakkuutena tai ”loistavana eristyneisyytenä”. Suomi oli selkeästi suuntautunut länteen, mutta vältti sitoumusten solmimista.¹⁸⁶ Suomen ulkoministeriön kiinnostus Paneurooppaa kohtaan alkoi kuitenkin kasvaa. Ulkoministeriö lähetti vuonna 1926

¹⁸² Karila, Olli (1926): *Kultakuningas. Seikkailuromaani*. Satakunnan kirjateollisuus, Pori. Karilan siviiliniemi oli Niilo Pärnänen.

¹⁸³ Jonkinlainen eriskummallinen mukaelma Santeri Alkiosta, sillä myös Isonen kirjoitti tarinassa Euroopan yhdysvalloista *Maan Ääni* nimiseen lehteen.

¹⁸⁴ Karila (1926), 11, 41, 183.

¹⁸⁵ Roobol (2002), 37.

¹⁸⁶ Paasivirta (1984), 274.

ensimmäiseen paneurooppalaiseen kongressiin tarkkailijaksi Wienin pääkonsulinviraston sihteerin Rolf Grönlundin (1898–1977), joka arvioi keskeisimmät erimielisyydet Paneuroopan ja Ison-Britannian jo selvitettyiksi ja Paneuroopan ja Kansainliiton välisen suhteen ratkaistuksi. Grönlund ei myöskään nähnyt ongelmaa Venäjän tai Yhdysvaltojen intressien osalta. Sihteerin päätös varsin kriittikittömän arvionsa todeten, että aate on saanut osakseen sellaista kannatusta, että myös Suomen on syytä seurata sitä tarkasti.¹⁸⁷

Suomesta löytyi jo 1920-luvulla Paneurooppa-liikkeen kannattajia tai vähintään aatteesta kiinnostuneita, mutta he eivät vaikuta uskoneen asiaan tarpeeksi konkreettisiin toimiin ryhtyäkseen. Suomen ensimmäiseksi paneurooppalaiseksi on tituleerattu professori Johannes Öhquistia, joka kuului Paneurooppa-Unioniin sen perustamisesta lähtien.¹⁸⁸ Suurimman osan vuodesta Berliinissä viettäneen¹⁸⁹ Öhquistin toiminta Suomessa jäi kuitenkin vain yksittäisten lehtikirjoitusten ja keskustelujen tasolle.¹⁹⁰ Coudenhove-Kalergi oli itse suoraan yhteydessä lukuisiin suomalaisvaikuttajiin. Kreivi oli yhteydessä poliitikkoon ja diplomaattiin Hjalmar J. Procopéhen vuonna 1923 ja uudestaan 1927, ja pyysi edistämään suomalaisen paneurooppalaisen yhdistyksen perustamista.¹⁹¹

Vuonna 1926 Coudenhove-Kalergi laittoivat toivonsa professori Johannes Sederholmille (1863–1934) varaan. Coudenhove-Kalergi mainitsee myös Suomen Wienin suurlähettilään Harri Holman (1886–1954) ”innokkaana paneurooppalaisena”. Coudenhove-Kalergi lähetti Holman suosituksesta kirjeitä myös professori Hugo Suolahdelle (1874–1944), J. K. Paasikivelle (1870–1956), Väinö Tannerille (1881–1966), lehtimies Santeri Ivalolle (1866–1937) ja Santeri Alkiolle.¹⁹² Sederholm kieltäytyi, koska piti Paneuroopan suhdetta Kansainliittoon ongelmallisena. Hän kuitenkin jatkoi liikkeen seuraamista suurella mielenkiinnolla.¹⁹³ Seuraavana vuonna Paneurooppa-Uniönin sihteeristö lähestyi Öhqvistin suosituksesta kokoomuslaista naisasialiikkeessä vaikuttanutta Tilma Hainaria

¹⁸⁷ Heikkilä (2013), 82; Grönlundin raportti 24.10.1926. Ryhmä 15, Osasto VII, Asia 35, a, UM.

¹⁸⁸ *Jokaviikko* 20.5.1928.

¹⁸⁹ Heikkilä (2013), 85.

¹⁹⁰ *Jokaviikko* 20.5.1928.

¹⁹¹ Heikkilä (2013), 81–82.

¹⁹² Coudenhove-Kalergin kirje Johannes Serholmille 1926. Euroopan Unionin historiallinen arkisto, kansio PAN/EU-30, HAEU. Sama kirje löytyy myös Åbo Akademin arkistosta.

¹⁹³ Heikkilä (2013), 83.

(1861–1940).¹⁹⁴ Myös teosofi Pekka Ervast (1875–1934) tutustui keväällä 1928 Coudenhove-Kalergin paneurooppalaisuuteen ja päätyi nimittämään kreiviä oman aikamme profeetaksi.¹⁹⁵ Vaihtelevasta kiinnostuksesta huolimatta itse yhdistys jäi kaikilta edellä mainituista perustamatta. Täysin tuloksetta eivät yhteydenotot jääneet. Pariisin lähettiläänä toimiessaan Holma osallistui Coudenhove-Kalergin pyynnöstä paneurooppalaisen keskuskomitean kokoukseen tammikuussa 1928, mikä ansaitsi koko sivun kuvan *Suomen Kuvalehdessä*¹⁹⁶.

Ajatus Euroopan yhdentymisestä näyttää olleen vuosikymmenen kuluessa kasvavissa määrin esillä Suomessakin, mutta Coudenhove-Kalergin paneurooppalaisuuden olleen vielä heikosti tunnettu ja varsinaisen paneurooppalaisen toiminnan olematonta. Vielä vuonna 1928 saattoi Tanskassa asuva Paneurooppa-liikkeen aktiivi pohtia juuri Suomen vierailulta palattuansa, onko Suomessa lainkaan paneurooppalaisia.¹⁹⁷ Myös Huberman huomautti *Helsingin Sanomille* antamassaan haastattelussa, että Suomesta puuttui Paneuroopan paikallisyhdistys eikä maa ollut edes lähettänyt edustajaa edelliseen paneurooppalaiseen kongressiin.¹⁹⁸ Kuvaavaa onkin, että Coudenhove-Kalergi teki vuoden 1928 alussa vierailun Viroon ja muihin Baltian maihin, mutta ei pysähtynyt Suomessa.¹⁹⁹

Suomesta puuttuivat seurat, joissa paneurooppalaisia ajatuksia olisi voinut kehittää edelleen. Vuosikymmenen lopussa tilanne alkoi muuttua. Vuonna 1928 sai alkunsa ensimmäinen suomalainen paneurooppalainen yhdistys. Sen kotipaikana ei ollut maan pääkaupunki Helsinki eivätkä perustajat valtion yhteiskunnallista eliittiä, vaan Tampere ja 21-vuotias uraansa aloitteleva toimittaja Jarno Pennanen.²⁰⁰

¹⁹⁴ Heikkilä (2013), 85; Paneurooppa-Unionin keskustoimiston kirje Tilma Hainarille 1927. Tilma Hainarin kirjekokoelma (726), SKS.

¹⁹⁵ Ervast, Pekka (1933): *Eurooppalaisia näköaloja*. Ruusu-Risti, Helsinki, 29.

¹⁹⁶ *Suomen Kuvalehti* 5/1928.

¹⁹⁷ Kirje Herman Herziltä Coudenhove-Kalergille 1928, Euroopan Unionin historiallinen arkisto, kansio PAN/EU-30, HAEU.

¹⁹⁸ *Helsingin Sanomat* 5.4.1928. Kyse lienee virallisen edustajan puuttumisesta, sillä suomalainen tarkkailija kyllä löytyi.

¹⁹⁹ *Helsingin Sanomat* 17.1.1928.

²⁰⁰ Heikkilä (2000), 32.

2.4. Rauhaa ja modernismia

2.4.1. Ensimmäinen yhdistys perustetaan

Olavi Paavolaisen mukaan 1920-luvun alkupuolisko oli ollut äärimmäistä kurjuutta, nälkää, itsemurhia, jazzin pauhua, perversiyyttä ja sadismia. Vuosikymmenen lopulla oli kuitenkin syytä uskoa tulevaisuuteen, uuteen sukupolveen ja iloon.²⁰¹ Aikakauden ilmapiiri sai kirjailija Lauri Viljasen (1900–1984) luonnehtimaan, ettei kukaan ”voi epäillä sitä, että nykyisen Euroopan suuri myönteinen voima on ihmisten yhteenkuuluvaisuuden aate ja että ajan parhaita elähdyttää uusi usko tulevaisuuteen tämän aatteen merkeissä”.²⁰² Nuorien kirjailijoiden ylisanoista huolimatta molemmat kuvastavat hyvin sitä vuosikymmenen lopun toiveikkuuden ilmapiiriä, josta myös paneurooppalainen liike ammensi.

Pauli Heikkilä ajoittaa suomalaisen paneurooppalaisen liikkeen käännekohdaksi kesän 1928, jolloin Tampereella asunut Jarno Pennanen ryhtyi päätoimittamaan paneurooppalaiseksi julistautunutta *Jokaviikko*-lehteä. Samaan aikaan hän perusti kotikaupunkiinsa paneurooppalaisen yhdistyksen, johon liittyi noin 30 jäsentä, ja jonka puheenjohtajana hän itse toimi.²⁰³ Yhdistyksen perustavassa kokouksessa oli läsnä satakunta henkeä, ja kaikki puheenvuoroja pitäneet lukeutuivat rauhanaatteen ystäviksi.²⁰⁴ Pennanen oli yhteydessä Paneurooppa-Unionin keskustoimistoon Wieniin ja ilmoitti toiveestaan perustaa virallinen alaosasto Suomeen.²⁰⁵ Samaan aikaan Johannes Öhqvist varoitti Coudenhove-Kalergia siitä, että Pennanen oli aivan liian nuori vakuuttaakseen maan yhteiskunnallista eliittiä. Toisaalta Öhqvist oli vakuuttunut nuoren miehen innosta eikä halunnut saattaa Pennasta huonoon valoon Coudenhove-Kalergin silmissä.²⁰⁶

²⁰¹ Hapuli (1995), 69.

²⁰² Viljanen, Lauri (1929): *Merkkivaloja. Kirjailijoita tällä ja tuolla puolen maailmansodan*. WSOY, Porvoo, 96.

²⁰³ Heikkilä (2013), 85–86. Myös Pennanenin äiti, kirjailija Ain’Elisabet Pennanen (1881–1945) lukeutui Paneurooppa-aatteen kannattajiin. Hän oli mukana Tampereelle perustetun yhdistyksen toiminnassa ja myöhemmin läsnä Helsingissä järjestetyissä tilaisuuksissa, mutta muutoin hänen paneurooppalaisuutensa ei näytä jättäneen jälkeä. Rajala, Panu (2014): *Tulisoitu pimeään. Olavi Paavolaisen elämä*. WSOY, Helsinki, 139.

²⁰⁴ *Jokaviikko* 27.5. 1928.

²⁰⁵ Pennanen Paneurooppa-Unionin keskustoimistolle 24.6.1928. PAN/EU-30, HAEU.

²⁰⁶ Heikkilä (2013), 86; Öhqvist Coudenhove-Kalergille 24.6.1928. PAN/EU-30, HAEU; Coudenhove-Kalergi Öhqvistille 4.7.1928. PAN/EU-30, HAEU.

Bulevardilehdistön tyyliin kirjoitettu *Jokaviikko* esitteli melko ohjelmallisesti Coudenhove-Kalergin paneurooppalaisuuden pääpiirteitä²⁰⁷, julkaisi kreivin kirjoituksia²⁰⁸ ja propagoi suomalaisen paneurooppalaisen liikkeen puolesta. Lehti lähti itsenäisemmille ajatuspoluille kirjoittaessaan siitä, miten Suomi voisi johtaa pohjoismaita esimerkillään ja askel askeleelta edetä Itämeren valtioliitosta koko Euroopan kattavaan Paneurooppaan.²⁰⁹ Työtä oli vielä edessä. Pennanen kuvasi vastassa olevaa asennetta:

[...] myös Suomessa sanotaan edelleen: ”Meidän asemamme on niin uhattu, että meidän tulee omistaa kaikki poliittiset voimamme maamme turvallisuuden lujittamiseen sotakuntoisuuden pohjalla. Meidän ei tule antautua mihinkään yleiseurooppalaisiin haihatteluihin”.²¹⁰

Pennanen avasi omaa paneurooppalaisuuttaan kolmessa rauhanaatetta käsittelevässä kirjoituksessa. Pennaselle rauhanasia sinänsä oli ”paljas negatiivinen päämäärä”, joka ei jaksanut murtaa sen kohtaamaa käytännön vastustusta. Avain rauhaan olivat liikkeet, jotka tavoittelivat sodat estävää valtiollista järjestysmuotoa. Näitä olivat Pennasen mukaan kommunismi ja sosialismi sekä maanosat kattaneet pan-liikkeet, Brittiläinen kansainyhteisö ja Kansainliitto. Kommunismi oli kuitenkin linnoittautunut Neuvostoliittoon ja muodostunut päinvastoin rauhan häiritsijäksi.²¹¹ Kansainliiton ongelmana oli puolestaan sen mielivaltainen rakenne, jossa valtasuhteet eivät vastanneet jäsenvaltioiden asukaslukuja ja neuvoston pysyvillä jäsenillä oli ainainen veto-oikeus.²¹² Paneurooppalainen ohjelma mahdollistaisi viisi poliittista maanosaa, joilla olisi kansanvaltaiset parlamentit ja hallitukset. Ajatus tuntui Pennasesta ”niin yksinkertaisen selvältä, että itse kukin sitä ajatellessaan ihmetellen kysyy, kuinka ei kansainliittoa alunpitäen [sic] sellaiseksi suunniteltu”.²¹³ Pennanen palautti paneurooppalaisuutensa kestäväseen rauhaan:

Kansalaisten joka maassa on senvuoksi [sic] osallistuttava kansanvaltaisiin kansainvälisiin joukkoliikkeisiin, ei päämääränään mikään

²⁰⁷ Esim. *Jokaviikko* 1.5.1928, 13.5.1928.

²⁰⁸ ”Coudenhove-Kalergi”: Avoin kirje Saksan Valtakunnankanslerille Euroopan yhdistämisestä. *Jokaviikko* 15.7.1928.

²⁰⁹ *Jokaviikko* 17.6.1928.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ *Jokaviikko* 12.8.1928.

²¹² *Jokaviikko* 19.8.1928.

²¹³ *Jokaviikko* 26.8.1928

kevytmielinen pasifismi tai maan turvallisuuden vaihtaminen paperipaloihin, ei mikään yhteiskunnallinen mullistus [...], vaan yksinomaan kansanvallan toteuttaminen kansainvälisessä elämässä.²¹⁴

Pennanen katsoi, ettei Coudenhove-Kalergin ohjelmaa parempaa ollut vielä esitetty, sillä se on paras ”sekä siveellisessä kantavuudessaan, että käytännöllisessä sopivaisuudessaan”.²¹⁵ Pennanen omaksui suurimman osan mielipiteistään suoraan Coudenhove-Kalergin kirjoituksista. Nuoren Pennasen maailmankuva oli kuitenkin vielä liikkeessä, mikä tuli näkymään seuraavien vuosien aikana.

Pennanen suunnitteli järjestön laajentuvan Helsinkiin ja vakiinnuttavan toimintaansa vielä vuoden 1928 aikana. Tampereella toimiva ”Paneuropan liiton suomalainen propagandajaosto” etsi *Helsingin Sanomissa* julkaistussa ilmoituksessa kymmentä ”älykästä aloitekykyistä nuorta”, jotka ovat käyneet oppi- tai kansakoulun ja ovat innostuneita ajamaan Euroopan yhdysvaltojen ajatusta 1000 markan pohjapalkalla.²¹⁶ Toiminta ei kuitenkaan koskaan laajentunut Helsinkiin asti eivätkä yhdistys tai lehti selvinneet perustamisvuoden syksyä pidemmälle.²¹⁷

Syitä nopeaan karikkoon voi etsiä monelta taholta. Tampere tuskin oli ihanteellinen keskus toiminnan käynnistämiseksi eikä nuorella ja kokemattomalla Pennasella ollut riittävää kulttuurista, sosiaalista tai taloudellista pääomaa. Euroopan yhdysvallat ja Paneurooppa olivat vielä suurelle yleisölle vieraita, ja herättivät mielenkiintoa lähinnä niiden parissa, jotka entuudestaan kannattivat rauhanaatetta. Ajatus oli kuitenkin alkanut levitä erityisesti kulttuuriväen keskuudessa.

2.4.2. Tulenkantajat ja modernismi

Paneuropan soihdun otti seuraavaksi kantaakseen Tulenkantajien taiteilijaryhmä.²¹⁸ Ryhmän jäseniä on vaikea määritellä yksiselitteisesti, sillä joskus sillä viitataan Paavolaisen toveripiiriin, joskus koko sisällissodan jälkeiseen kirjalliseen sivistyneistösukupolveen. Janne Kosunen ja Matti Mieskonen ovat

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ *Helsingin Sanomat* 26.7.1928.

²¹⁷ Heikkilä (2013), 86.

²¹⁸ Ibid., 86–87.

esittäneet, että pahimmat anakronismit vältetään, kun ymmärretään se 1928 perustetun *Tulenkantajat*-aikakauslehden ympärille rakentuneena yleisenä kulttuuriliikkeenä.²¹⁹ Kulttuuriliberaaliuden lisäksi Tulenkantajille oli yhteistä porvarillinen tausta, ja lähes kaikki heistä olivat ylioppilaita.²²⁰ *Tulenkantajat*-lehti käsitteli taidealojen ja kulttuuripolitiikan lisäksi yhteiskunnallisia kysymyksiä.²²¹ Lähes jokaisessa numerossa esiintyi yleiseurooppalainen ajatus jossain sen muodossa, ja lukuisat artikkelit käsittelivät suoraan Paneurooppaa. Myös Coudenhove-Kalergin kirjoituksia julkaistiin lehdessä.²²² Heikkilä on kuitenkin huomauttanut, etteivät kaikki tulenkantajat suuntautuneet ulkomaailmaan. Martti Haavion (1899–1973) taakse ryhmittyneet aitosuomalaiset halusivat vahvistaa kansallisia erityispiirteitä ennen ikkunoiden avaamista.²²³

Jo lehden näytenuumerossa pohdittiin Suomen suhdetta Eurooppaan. Elsa Enäjärvi (1901–1951) katsoi Suomen olleen aina Eurooppaan suuntautunut ja ongelmana oli ollut vain se, että välissä oli Ruotsin ”ketjuporras”. Suomalaiset eivät tästä johtuen onnistuneet olemaan tietoisesti kumpaakaan: suomalaisia tai eurooppalaisia. Enäjärvi halusi korjata ongelman korvaamalla ruotsin opetus esimerkiksi englannilla.²²⁴ Tulenkantajien ulkopuolelta numeroon kirjoitti Frans Emil Sillanpää (1888–1964), joka myös laski suomalaiset eurooppalaisen kulttuurin²²⁵ piiriin. Slaavilaiset kansat olivat Sillanpäälle Euroopan ulkopuolisia. Sillanpää ei pitänyt Eurooppaa nuorekkaana ja nousevana maanosana, sillä sen edellytyksenä olisi ollut yhtenäisyytensä käsittäminen ja sen hoitaminen. Eurooppaa tärkeämpänä viitekehyksenä Sillanpää piti pohjoismaista kulttuuriperhettä. Tämän vuoksi myös ruotsin kieli oli Suomelle tärkeä ja maan omaan ruotsinkieliseen sivistyneistöön oli suhtauduttava ”niin kuin nuoren miehen entiseen [...] opettajaansa”.²²⁶ Suomen asemituminen Eurooppaan

²¹⁹ Kosunen, Janne ja Mieskonen, Matti (2015): Tulenkantajat. Historiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike. *Historiallinen aikakauskirja* 2/2015, 152–153.

²²⁰ Laamanen (2014), 47.

²²¹ Kosunen ja Mieskonen (2015), 152–153.

²²² Coudenhove-Kalergi, Richard (1929a): Sodan ja rauhan ongelma. *Tulenkantajat* 8–9/1929; Coudenhove-Kalergi, Richard (1929b): Kaikille eurooppalaisille. *Tulenkantajat* 16/1929; Coudenhove-Kalergi, Richard (1930c): Sota ja vallankumous. *Tulenkantajat* 5/1930.

²²³ Heikkilä (2013), 86.

²²⁴ ”E. Evi.” (1928): Suomalainen – eurooppalainen? *Tulenkantajat* Näytenuumero 1928.

²²⁵ Heikkilä (2000), 90; Sillanpää määritteli kulttuurin käsittämään kaiken ”siansiitoksesta säveltaiteeseen asti”. Sillanpää, F. E. (1928): Teesejä Suomesta ja sen suuntautumisesta. *Tulenkantajat* Näytenuumero 1928.

²²⁶ Ibid.

kytkeytyi siis osaksi aikana käytyä hetkittäin kiivastakin kielipoliittista keskustelua.

Tulenkantajia on luonnehdittu suomalaisiksi ekspressionisteiksi ja heidät on liitetty modernismin suomenruotsalaiseen perintöön.²²⁷ Modernismiin liittyy keskeisesti menneisyyden radikaali kritiikki, muutoksen vaaliminen ja suuntautuminen kohti tulevaa.²²⁸ Poliittisen Eurooppa-aatteen lisäksi nuorten taiteilijoiden into ”avata ikkunoita Eurooppaan” liittyi paljolti kaiken uuden ihailuun. Arvi Kivimaa (1904–1984) haaveili runossaan ”Matka Eurooppaan” (1928) ”rautaisen luomispuhun Jumalasta” ja ”teräksen, betonin maailmasta”.²²⁹ Paavolainen puolestaan muisteli *Synkässä yksipuhelussa* (1947) paneurooppalaisuuden vaikuttaneen 1920-luvulla ”niin tenhoavalta”²³⁰ – kyseessä on ilmiselvä esteettinen arvio, ei poliittinen. Näiden kahden erottaminen toisistaan on kuitenkin jälkikäteen vaikeaa.

Paneurooppa esiintyi myös kaunokirjallisuuden sivuilla. Mika Waltarin (1908–1979) läpimurtoromaani *Suuri illusioni* (1928) edustaa hyvin nuoren kirjailijapolven intoa tutustua eurooppalaisiin metropoleihin kaukana sulkeutuneesta Suomesta. Kirjan päähenkilö ajautuu junavaunussa keskusteluun ”käytännöllisiä arvoja” kannattavan saksalaisen ylioppilaan kanssa, joka kehuu Coudenhove-Kalergin ajatuksia yleiseurooppalaisesta valtioliitosta nerokkaina. Keskustelun johtopäätöksenä on, että tavoite on Suomessa yhä utopia, sillä Suomi on ”pieni konservatiivinen ja militaristinen maa”.²³¹ Usko Eurooppaan ei ollut suinkaan jakamaton nuorten kirjailijapiirien keskuudessa. Tulenkantajien liepeillä liikkuneen Unto Karrin (1898–1957) romaani *Sodoma* (1928) on kuin peilikuva *Suurelle illusionille*: matka vapaamuurareita ja kevytkenkäisiä naisia kuhisevaan Eurooppaan paljastaa sen ”ruumista tuhoavat miljoonat mikrobit”. Yhtynyt Eurooppa voi teoksen mukaan olla ”suuri ja voimakas”, mutta maailman johtajaksi

²²⁷ Kosunen ja Mieskonen (2015), 154.

²²⁸ Calinescu, Matei (1995): *Five Faces of Modernity*. Duke University Press, Durham, 86, 95.

²²⁹ Kivimaa, Arvi (1947); *Airut. Valittuja runoja vuosilta 1925–1944*. Otava, Helsinki, 55. Tulenkantajien moderniutta saatettiin pilkata konservatiivisen oikeiston piirissä. *Tähystäjä*-lehdessä julkaistiin resepti modernille suomalaiselle runoudelle: sen sivistyssanoista, järjettömyydestä ja teennäisyydestä koostuva taikina kaadettiin vapaan runomitan muottiin ja tarjoiltiin jazz-musiikin ja whisky-grogin kera. Reseptin mukaan syntyneessä runossa saatettiin platinarenkain koristettujen sormien hyväilemänä huutaa: ”Europa! Minä olen uusi Europa!” *Tähystäjä* 6/1929.

²³⁰ Laamanen (2014), 149.

²³¹ Waltari, Mika (2008): *Suuri illusioni*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 179–180.

siitä ei enää ole. Kristityn Euroopan tulevaisuus on painunut kadotukseen, ja maailman voi pelastaa vain paheiden pääpesien murskaaminen.²³² Erkki Vala ei malttanut olla kirjoittamatta *Sodomalle* pisteliästä ja henkilöön menevää kirja-arviota. Valan mukaan Karri ”sekoittaa ’kollektivismiin’ ja ’paneurooppalaisuuden’ bordellielämyksiinsä” eikä jättänyt kirjallisen areenan hiekkaan leijonanjälkiä, vaan ”papukaijan askeleet”.²³³ Karri kirjoitti arvostelulle ”myrskyyisenä iltana” runomuotoisen vastineen:

[...]
Näköpiirin taakse
putoaa mahtava Atlantin höyry
niinkuin palava linna.
Jäljelle jää vain musta sauhu,
joka piirtää taivaan rantaan
horjuvin kirjaimin
pian haihtuvan nimen: EUROPA.²³⁴

Tämä uraansa aloittelevien kirjailijoiden peitsien kalistelu ansaitsisi muutoin jäädä alaviitteen tasolle, mutta se kuvastaa hyvin sitä paatosta, jolla kulttuuriväki Eurooppaa käsitteli. Eurooppa ei ollut vain maanosa tai poliittinen projekti, vaan se symboloi aikakauden aatteita ja maailmanhistoriallista kehitystä laajemmin.

Tulenkantajien parissa ei julistettu eurooppalaisuutta vain taiteen ja kulttuurin uudistamisen vuoksi, vaan esitettiin myös konkreettisia poliittisia tavoitteita. Esimerkiksi yhtenä Tulenkantajien keskushahmoista toiminut Vala oli puhunut Paneuroopan puolesta jo aiemmin kirjallisuusjärjestö Nuoren Voiman Liiton piirissä.²³⁵ Tulenkantajien toimintaa *Tulenkantajat*-lehden sivuilla kriittisesti arvioinut, Työväen akatemiassa opiskellut August Pekkanen esitti, että sinänsä innostuttava pyrkimys ojentaa käsi Eurooppaan ei merkinnyt mitään, jollei tulenkantajilla ollut kansan kannatusta.²³⁶ Erkki Vala vastasi elämäntunteen leviävän hitaasti laajojen piirien keskuuteen. Valan mukaan oli ”vähitellen opittava ajattelemaan Suomea eurooppalaisena valtakuntana, eikä omituisena

²³² Karri, Unto (1929): *Sodoma. Romaani*. Otava, Helsinki, 246, 286–288.

²³³ Vala, Erkki (1929): Unto Karri on tuhoutunut – ”Eurooppa on lopussa!”. *Tulenkantajat* 19/1929.

²³⁴ Karri, Unto (1929): Atlantilla. *Tulenkantajat* 20/1929.

²³⁵ *Jokaviikko* 20.5.1928.

²³⁶ Heikkilä (2013), 89. Pekkanen, August (1929a): Keskustelua työväenkysymyksistä. *Tulenkantajat* 4/1929.

pohjoisena nurkkakuntana”.²³⁷ Pekkasen ja Valan debatti jatkui. Pekkanen syytti tulenkantajia siitä, että heiltä puuttui ”yhteiskunnallista selvänäköisyyttä”. Tulenkantajat eivät ymmärtäneet pääoman ja kansanvaltaisuuden välistä ristiriitaa, ja he päätyvät huitomaan ”jossakin siinä keskivaiheilla Don Quijoten tapaan tietämättä, kuka vastustaja oikeastaan on”.²³⁸ Vala myönsi, ettei hän pitänyt taistelua pääoman edun ja yhteiskunnan edun välillä tämän hetken suurimpana kysymyksenä:

Maailmansodan jälkeen on koko meidän maanosamme, Eurooppa, joutunut sellaiseen kuristukseen, niin epäterveellisiin taloudellisiin ja poliittisiin oloihin, ettei täällä pelkillä ”uudistuksilla” ja ”yhteiskunnallistuttamisilla” paljoakaan voida vaikuttaa kansan aseman parantamiseen.²³⁹

Vain Euroopan yhtyminen yhdeksi liittovaltioiksi tekisi siitä tasavertaisen kilpailijan Yhdysvaltojen ja Venäjän rinnalle. Aate oli Valan mukaan ollut siihen asti ”kaunis diplomaattien tulevaisuuskuva”. Valan mukaan olisi tarvittu suuri joukkoliike tekemään siitä todellisuutta. Liikkeeseen oli Valan mukaan yhdistettävä ehdoton sotien lopettamisen vaatimus.²⁴⁰

Pekkanen saattoi toimia *Tulenkantajat*-lehdessä ainakin osittain paholaisen asianajajana, sillä Euroopan yhdysvaltojen suhteen hän oli lähes yhtä mieltä Valan kanssa.²⁴¹ Pekkanen kirjoitti yhteiskunnallisen korkeakoulun rehtorin Yrjö Ruudun (1887–1956) *Tähystäjä*-aikakauslehteen Paneuroopan toteutumismahdollisuuksista²⁴², jossa hän arvioi suunnitelman Euroopan yhdysvalloista helpottavan toteutuessaan suurelta taloudellista kehitystä. Kehityksen tiellä oli Pekkasen mukaan liian hitaasti edistynyt yhteiskunnallinen ajattelu ja

²³⁷ Vala, Erkki (1929a): Keskustelua työväenkysymyksistä. Vastaus edelliseen. *Tulenkantajat* 4/1929. Väittely sai myös runoilija Sulo Tannisen (1896–1974) laittamaan lusikkansa soppaan: Suomi pysyisi Tannisen mukaan ”nurkkakuntana” siihen asti, kun kielikysymys on ratkaistu. Koululaitos tulisi uudistaa, englannin kieli ottaa oppiaineeksi jo kansakouluun ja yliopisto valtiollistaa. Ruotsinkielisiä on väestöstä vähemmän kuin kymmenesosa, ja kielikysymyksessä oli päästävä ”suhdeluvun edellyttämälle pohjalle”. Tanninen, Sulo (1929): Onko Suomi eurooppalainen valtakunta. *Tulenkantajat* 10–11/1929.

²³⁸ Pekkanen, August (1929b): Tämän hetken suurin kysymys. Avoin kirje Tulenkantajille. *Tulenkantajat* 6–7/1929.

²³⁹ Vala, Erkki (1929b): Tämän hetken suurin kysymys. Kuka on vanhoillinen? Mikä on uutta? *Tulenkantajat* 6–7/1929.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Heikkilä (2000), 74.

²⁴² Lehden toimitus teki selväksi, ettei se ”kaikissa suhteissa hyväksy herra Pekkasen esittämiä ajatuksia”. *Tähystäjä* 40/1929.

kansainväliseen talouteen soveltumaton yhteiskuntajärjestelmä. Kansojen ajatustapa oli saatava kansainvälisemmäksi, sillä muutoin ”tuo suuri ajatus ei koskaan toteudu”.²⁴³ Samalla Pekkanen valjasti Paneuroopan hyväksi Karl Marxin (1818–1883) historiallisen materialismin ajatuksen talouden alarakenteesta ja yhteiskunnan ylärakenteesta²⁴⁴, vaikka kielsikin toisaalla olevansa ”Marxin ihailija”²⁴⁵.

Erkki Valan puheenjohtama Tulenkantajain Seura määritteli ohjelmakseen sivistyksen, kansanvallan ja pasifismin puolustamisen sekä taiteiden ja Paneurooppa-aatteen ajamisen.²⁴⁶ Tavoitteitaan seura edisti joka sunnuntai pidetyillä keskustelutilaisuuksilla, joissa oli tavanomaisesti Etsivän keskuspoliisin arvion mukaan ”tuntuva määrä” osallistujia.²⁴⁷ Vaikka seuran toiminta jäi lyhytikäiseksi²⁴⁸, ehti se herättää kiivastakin keskustelua Euroopan yhdysvalloista.

Suomenruotsalainen kirjailija Hagar Olsson (1893–1978) alusti valistustilaisuutta Paneuroopasta ja rauhanaatteesta syyskuussa 1929. Tilaisuudessa oli äänessä myös Suomen Rauhanliiton puheenjohtaja Felix Iversen. Kokoukseen otti osaa rauhanaatteen kannattajien lisäksi *Tähystäjä*-lehden toimitussihteeri Juhani Konkka (1904–1970) ja muita ”militaristeja”, jotka tekivät keskustelusta väittelyn. Olsson harmitteli tilaisuudesta poistuessaan, että se oli mennyt ”plöörinäksi”. Akateemisessa Karjala-Seurassa vaikuttanut Yrjö Kilpeläinen (1907–1955) kirjoitti *Suomen Heimoon* siitä, miten ”alkuperältään taatusti ei-suomalaisen”²⁴⁹ Olssonin argumentit olivat unohtuneet kotiin. Kilpeläinen myös toivoi Olssonin, Iversenin ja Valan ”ylösvalistavan” rajan takaisia venäläisiä, ja suostui itse ajattelemaan ”antimilitaristisemmin” vasta Neuvostoliiton aseistariisunnan jälkeen.²⁵⁰ Olsson esitti oman puolustuksensa *Tulenkantajat*-lehdessä: pasifismi on reaali politiikkaa eikä Eurooppa selviäisi uudesta suursodasta. Olsson nojasi

²⁴³ Pekkanen, August (1929): Keskustelua Paneuroopasta. *Tähystäjä* 40/1929.

²⁴⁴ Kts. esim. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*n Karl Marx. <<http://plato.stanford.edu/entries/marx/>> [luettu 23.7.2016].

²⁴⁵ Pekkanen, August (1929): Suurten kysymysten edessä. *Tulenkantajat* 15/1929.

²⁴⁶ Kosunen ja Mieskonen (2015), 152.

²⁴⁷ Felix Iversen (Henkilömappi A:3719), EK/Valpo, KA.

²⁴⁸ Heikkilä (2000), 32.

²⁴⁹ Kilpeläinen viittaa kotipaikan sijaan etniseen taustaan, sillä Olsson oli syntynyt Varsinais-Suomen Kustavissa.

²⁵⁰ ”Mörssäri” (1929): Pan-Eurooppa ikuista rauhaa rakentamassa. *Suomen Heimo* 11/1929; Nimimerkistä Hirvonen, Maija (2000): *Salanimet ja nimimerkit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto, Helsinki, 537.

rauhanaatteessaan Coudenhove-Kalergiin: pasifismi ei kreivin mukaan vastustanut taistelua itsessään, vaan kutsui taisteluun "sosiaalista ja nationalistista sortoa vastaan". Määrätietoinen valistustyö tulisi poistamaan sodan, ja siinä olisivat auttaneet paneurooppalaisuus, Kansainliitto, sosialismi, kansainvälinen kieli ja Kellogg–Briand-sopimus.²⁵¹

Teosofisen Seuran huoneistossa saman vuoden marraskuussa pidettyyn keskustelutilaisuuteen Paneuroopasta saapui tilaisuuteen livahtaneen Etsivän keskuspoliisin tiedottajan laskujen mukaan toista sataa osanottajaa.²⁵² Pennanen piti alustuksen Paneuroopasta keskittyen erityisesti hankkeen taloudellisiin ja maan turvallisuuteen liittyviin tekijöihin. Enemmistö kuulijoista oli Paneuroopalle myötämielisiä, mutta erimielisyyksiä ilmeni sen toteutustavassa. Yhden osanottajan mielestä joku "Napoleonin tai Mussolinin kaltainen" mies voisi koota kansat Paneurooppa-ajatuksen ympärille, kun taas toinen saattoi vaatia Paneuroopan pohjaamista ihanteelliselle sodan vastustamiselle, ei taloudellisille hyötynäkökulmille. Paneuroopan taloudellisesta hyödystä käytiin eläväistä keskustelua, jossa saatettiin spekuloida ainakin Suomen kenkä- ja puuteollisuuden kykenevän valloittamaan Euroopan markkinat. Tilaisuudessa oli läsnä myös AKS:läisiä, jotka eivät katsoneet Paneuroopan hävittävän nationalismia, vaan pitivät kansallistunnon "jalostunutta korostamista" päinvastoin sen synnyn edellytyksenä. Tälläkin kertaa paikalla ollut *Tähystäjän* Konkka epäili, että Paneurooppa tulee vääjäämättä toteutumaan, mutta mieluummin yleiseurooppalaisella eikä ranskalais-eurooppalaisella pohjalla. Kokous ei päätenyt päätöslauselmien laatimiseen, mutta totesi että Suomessakin on paneurooppalaisuudelle voimakasta kannatusta. Tulenkantajien Seura saisi harhita, olisiko erillisen "paneurooppalaisen klubin" perustamiselle tarvetta.²⁵³

Tulenkantajat eivät olleet ainoa taho, joka järjesti Paneurooppaa koskevia keskustelutilaisuuksia. Suomen parlamenttien välinen liitto kutsui Wilhelm Hellen Säätytalolle esitelmöimään Euroopan valtioiden välisestä yhteistyöstä. Hänelle Euroopan yhdysvallat ei ollut utopia, sillä hän uskoi niiden toteutuvan vielä

²⁵¹ Olsson, Hagar (1929): Aktiivinen rauhanliike. *Tulenkantajat* 11/1929.

²⁵² Heikkilä (2013), 88.

²⁵³ Jarno Pennanen (Henkilömappi A: 2647a), EK/Valpo, KA. Sama asiakirja löytyy myös Erkki Valalta (Henkilömappi 3608), EK/Valpo, KA.

omana elinaikanansa. Coudenhove-Kalergista poiketen Helle piti Englannin mukanaoloa Euroopan yhdysvalloissa ensiarvoisen tärkeänä. Kuulijakunnan joukossa oli myös Suomen pääministeri Oskari Mantere (1874–1942). Esitelmä sai runsaat suosionosoitukset.²⁵⁴

Vaikka osan tulenkantajien kirjoitusten suhteen on epäselvää, toimiko Euroopan nimeen vannominen taiteellisena tehokeinona vai vakavasti otettavana tavoitteena, nivoutuivat keskustelutilaisuudet osaksi aikakauden yhteiskunnallista debattia. Aihe ei kiinnostanut vain kulttuuriväkeä, vaan sivistyneistöä laajemminkin. Suorasanaisin kritiikki tuli oikeiston suunnalta, mutta edes se ei halunnut ampua ehdoita alas itse tavoitetta.

2.4.3. Paneurooppa tuo rauhan

Rauhanliike oli muualla Euroopassa osoittanut kiinnostusta Euroopan yhdysvaltoja kohtaan jo pitkin 1920-lukua. Myös suomalaisnuoria näyttää osallistuneen Kansainvälisen nuorisoliiton kesäleirille Tanskassa vuonna 1927, jossa yhtenä keskusteluaiheena oli Euroopan yhdysvaltojen ajatus.²⁵⁵ Suomessa liike vaikuttaa kuitenkin varsinaisesti heränneen Paneurooppa-aatteeseen ainakin osittain tulenkantajien inspiroimana. Rauhanliikkeessä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa vaikuttanut Rauhanliiton kunniajäsen Juho Aatto Mäkinen kirjoitti *Rauhaa Kohti* -lehteen hyväksyvästi *Tulenkantajat*-lehdessä julkaistuista rauhan aatetta edistävästä kirjoituksista. Niihin lukeutuivat muun muassa Valan, Pekkasen ja Coudenhove-Kalergin kirjoitukset Euroopan yhdentymisestä tienä kestäväan rauhaan. Kirjoittaja ei halunnut laittaa umpimähkään ”puumerkkiä kaiken sen alle, mitä Tulenkantajissa kirjoitetaan”, mutta katsoi hyväksi, että jotkut ”sivistyneistön nuorista” pohtivat rauhanasiaa vakavasti ja ilman kansallisia ennakkoluuloja.²⁵⁶

Paneuroopan ja rauhanaatteen suhdetta käsitteli myös sivistyslehti *Aamuun* kirjoittanut Öhquist. Hän varoitti siitä, miten ensimmäisen maailmansodan päättänyt Versailles’n rauha ja Wilsonin neljätoista pykälää olivat luoneet uusia

²⁵⁴ *Uusi Suomi* 19.3.1929.

²⁵⁵ *Rauhaa Kohti* 9/1927.

²⁵⁶ ”J. A. M.” (1929): Tulenkantajat ja rauhanasia. *Rauhaa Kohti* 7/1929.

sorrettuja ja sortajia. Öhquistin mukaan Euroopan ”myrkytetty ilma” tulisi johdattaa uuteen räjähdykseen.²⁵⁷ Epäoikeutettujen valtiollisten rajojen ongelmasta päästäisiin vain poistamalla vähitellen rajat kokonaisuudessaan Paneuroopan aatteen kautta. Paneurooppa oli samalla ”rauhan aatteen rinnakkaisliike”. Öhquistille pasifismi ei tarkoittanut kieltäytymistä aseista. Öhquistille puolustussota ei ollut ainoastaan rauhanaatteen kannalta oikeutettu, vaan ”suorastaan hyökkäyksen alaisiksi joutuneiden velvollisuuskin”.²⁵⁸ Öhquist ei itse kuulunut Rauhanliittoon tai kirjoittanut sen julkaisemaan *Rauhaa kohti* -lehteen, ja hänen käsitystään pasifismista voi luonnehtia vähintäänkin omalaa-tuiseksi, kuten Heikkilä osuvasti huomauttaa.²⁵⁹

Ensimmäinen itsenäisyyden ajan Suomen Rauhanliiton puheenjohtaja, filosofi Arvi Grotenfelt (1863–1941) kannatti ”ihanteena ja viimeisenä loppupäämääränä” kaikki maailman kansat käsittävää Kansainliittoa. Grotenfelt puntaroi, ovatko suppeammat maanosakohtaiset liitot omiaan ”vahingoittamaan peruskysymystä” ja särkemään ”koko maailman käsittävän yhteyden, jonka tahdomme rakentaa”. Grotenfelt kuitenkin tiedosti, että vastaavan kaltaista ryhmäytymistä tapahtui jo Kansainliiton piirissä.²⁶⁰ Grotenfelt oli filosofiselta suuntautumiseltaan uuskantilainen, ja Kantin *Ikuisessa rauhassa* esitetyt ajatukset koko maailman kattavasta valtioliitosta²⁶¹ näkyvät näissä huomioissa. Grotenfelt suhtautui Paneurooppaan aluksi kielteisesti, mutta tunnusti muuttaneen mieltänsä:

Olen kyllä vieläkin sitä mieltä, että on pidettävä kiinni Kansainliiton aatteesta koko laajuudessaan ihanteena ja viimeisenä loppupäämääränä. Mutta olen nyt taipuvainen siihen ajatukseen, että Paneurooppa-aatteella saattaa olla arvoa ja merkitystä väliasteena, joka voi viedä meidät jonkin verran lähemmäksi loppumäärää.²⁶²

Coudenhove-Kalergi viittasi Venäjän rajavaltioihin maina, jotka saisivat paneurooppalaisessa liitossa turvaa Venäjän mahdollisia hyökkäyksiä vastaan.

²⁵⁷ Heikkilä (2000), 59; Öhquist, Johannes (1929a): Paneuroopa. Uusi aate, joka leviää maasta maahan. *Aamu* 1/1929.

²⁵⁸ Öhquist, Johannes (1929b): Paneuroopa-ateen rinnakkaisliike Rauhan aate. *Aamu* 2/1929.

²⁵⁹ Heikkilä (2000), 78.

²⁶⁰ Grotenfelt, Arvi (1930): ”Pan-Eurooppa” – Yleis-Eurooppalainen liitto. *Kansanvalistusseuran Kalenteri 1931. 51. vuosikerta*.

²⁶¹ Lettevall, Rebecka (2013): Poliittinen filosofia Kantilla. Teoksessa Oittinen, Vesa (toim.): *Immanuel Kantin filosofia*. Gaudeamus, Helsinki, 201.

²⁶² Grotenfelt (1930).

Grotenfelt näki paneurooppalaisuuden siitä huolimatta ensisijaisesti ”rauhan julistuksena”. Kunhan Venäjä muuttuu ”demokraattiseksi kansanvaltaiseksi vallaksi” voi Paneurooppa solmia sen kanssa aseistariisumissopimuksen. Tässä kohden Grotenfeltin ja Coudenhove-Kalergin tiet erkanivat: Coudenhove-Kalergi ei asettanut rauhantilan tavoittelua nykyaikaisen toiminnan ohjeeksi, ja siksi hänen katsantotapansa poikkesi Grotenfeltin mukaan ”varsinaisten pasifistien, maailmanrauhan ehdottomien harrastajain, aatekannasta”.²⁶³ Edellä siteeratun *Kansanvalistusseuran Kalenterin* kirjoituksen lisäksi Grotenfelt puhui aiheesta opettajien pohjoismaisilla rauhankursseilla Lahdessa.²⁶⁴

Myös kirkollisessa aikakauslehdessä *Vartijassa* esiintyi samankaltainen ajatus. Nimimerkki ”Synsygus” katsoi Euroopan yhdysvaltojen saattavan olevan tarpeellinen väliaste, joka voi jakaa oikeutta ja tarpeen tullen myös pakottaa rauhaan. Mielestään rauhanaatetta kannattava kirjoittaja poikkesi kuitenkin varsinaisista pasifisteista siinä, että hänen mielestään sotavoimat voidaan poistaa vasta sitä mukaa, kun ”valtioiden sisäinen rauha ja kansainvälinen rauha” tulevat turvatuiksi.²⁶⁵ Paneurooppa-Unionin jäseneksikin liittynyt²⁶⁶ Per-Olof Barack puolestaan julisti Rauhanliiton ruotsinkielisessä *Frid på Jorden* -lehdessä Paneuroopan olevan ”sankarillista pasifismia” (*heroisk pacifism*) vastakohtana passiiviselle, kielteiselle pasifismille, jolla ei ole positiivisia päämääriä.²⁶⁷ Rauhanliikkeen parissa kuitenkin tiedostettiin, että paneurooppalaisuudessa oli pohjimmiltaan kysymys eurooppalaisesta nationalismista.²⁶⁸

Heikkilä on kumonnut aikaisemmin vallinneen ajatuksen siitä, että rauhanliike olisi ollut Paneuroopan läheinen tukija ja likimain yksi ja sama asia. Heikkilän mukaan rauhanliikkeen Paneurooppaa kohtaan osoittama kiinnostus oli ”vähäistä eikä silloinkaan tukevaa”.²⁶⁹ Heikkilän esittämä kritiikki aikaisempaa tutkimusta kohtaan on sinänsä perusteltua, mutta hän sortuu samalla vastakkaiseen ääripäähän. Rauhanliike ja Paneurooppa-liike olivat selkeästi toisistaan erillään ja niiden välillä vallitsi jännitteitä erityisesti aseistariisunnan osalta. Ne

²⁶³ Heikkilä (2000), 69–70; Grotenfelt (1930).

²⁶⁴ von Bonsdorff, Göran (1993): *Päämääränä rauha. Suomen Rauhanliitto 1920–1979*. Gummerus, Jyväskylä, 51–52.

²⁶⁵ *Vartija* 7–8/1930.

²⁶⁶ Heikkilä (2013), 93.

²⁶⁷ Barack, Per-Olof (1931): Paneuropa och Nationernas Förbund. *Frid på Jorden* 3/1931.

²⁶⁸ *Frid på Jorden* 8/1932.

²⁶⁹ Heikkilä (2000), 64, 70.

kuitenkin jakoivat keskeisiä tavoitteita, ja monet todella kannattivat Euroopan yhdysvaltojen luomista kiistatta pasifistisista lähtökohdista. Myös rajan vetäminen on paikoin mielivaltaista. Esimerkiksi Olssonin kohdalla on vaikea sanoa, oliko hän rauhanliikkeen aktiivi Paneuroopan puolesta vai paneurooppalainen aktiivi rauhan puolesta. Ei ole tutkijan tehtävä määrittää, kuka rauhanaatteen kannattajaksi julistautuneista oli sitä aidoimmin, vaikka osa pasifismin aikalaismääritelmistä tuntuvat vähintäänkin nurinkurisilta. Kahta liikettä voi tietysin reunaehdoin kutsua rinnakkaisliikkeiksi – eihän rinnakkaisuus tarkoita vielä yhtäläisyyttä.

2.5. Euroopan yhdysvallat nousee asialistalle

2.5.1. Briandin aloite ei jää huomiotta

Yrjö Ruudun päätoimittama *Tähystäjä* antoi sivuillaan paljon palstatilaa aseista-riisuntapyrkimyksille ja kansainvälis-poliittisille sopimuksille, aivan kuten *Tulenkantajatkin*.²⁷⁰ *Tähystäjä* tarkasteli Euroopan yhdentymisen suunnitelmia jo ennen Briandin aloitetta. Se esitteli tanskalaisen Christian F. Heerfordtin (1871–1953) suunnitelman ”Yhteis-Europasta”, joka ei olisi hatara suvereenisten valtioiden liitto, vaan oikea valtio, jolla voisi olla jopa yhteinen rahayksikkö ja puolustusvoimat. Siihen voitaisiin siirtyä välittömästi tai vaiheittain luomalla ensin kolme eurooppalaista liittovaltiota: Länsi- ja Keski-Euroopan, Itä-Euroopan sekä Brittiläisen valtakunnan. Ruutu osoitti, miten pienten valtioiden valtaoikeudet olisivat uhattuina enemmistöpäätöksiä tekevässä ”Yhteis-Europassa”.²⁷¹ Ruudun kritiikki ei ollut kuitenkaan ehdotonta, sillä suunnitelmassa oli hänen mukaansa ”vielä paljon harkitsemisen ja pohdinnan varaa”.²⁷²

Coudenhove-Kalergin paneurooppalaisuudessa oli Ruudun mukaan vain vähän ihanteellista pohjaa. Se ei nojannut ideologiaan vaan ennemminkin valtioiden valtapolitiikkaan ja itsekkääseen etuun. Ruudun kaltaiselta realistilta tämä oli ilmeinen kehu. Maailman kansojen ryhmitys suuriin valtajärjestelmiin saattoi Ruudun mukaan tehdä Paneuroopasta ”eittämättömien realiteettien vaatiman”. Saksa olisi ollut kokonsa puolesta ”pan-eurooppalaisen Monroe-opin” toteuttaja ja pikkuvaltioiden suojelija – tosin niiden suvereniteetin kustannuksella. Paneurooppa voisi Ruudun mukaan syntyä vasta, kun Saksan voima olisi niin ehdoton, että muut valtiot pitäisivät viisaimpana alistua.²⁷³

Helsingin Sanomat tarttui jo varhain Ranskan ulkoministeri Aristide Briandin suunnitelmaan eurooppalaisesta valtioliitosta. Lehdessä julkaistu ulkomaanartikkeli käsitteli Briandin lehdistölle tekemää ilmoitusta siitä, että hän aikoo tuoda aloitteen Euroopan yhdysvalloista seuraavaan Kansainliiton yleisistuntoon. Lehti epäili jo tapahtuneen ”kaikenlaista kannunvalantaa”, ja Briandin

²⁷⁰ Soikkanen, Timo (1991): *Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä*. WSOY, Helsinki, 267.

²⁷¹ Heikkilä (2000), 97; Ruutu, Yrjö (1929a): Euroopan yhdysvallat I. *Tähystäjä* 19/1929.

²⁷² Ruutu (1929a).

²⁷³ Ruutu, Yrjö (1929b): Euroopan yhdysvallat II. *Tähystäjä* 22/1929.

keskustelleen aiheesta myös ulkoministeri Hjalmar J. Procopén kanssa. Perimmäiseksi syyksi aloitteelle *Helsingin Sanomat* arveli Yhdysvaltojen yksipuolisesti tekemät tullikorotukset:

[Briand] tahtoo varoittaa Yhdysvaltoja, että jos ne jatkavat nykyistä politiikkaansa Eurooppaan nähden, voi se aika koittaa, jolloin Euroopan valtiot pakoitetaan yhteisen vaaran uhatessa yhdistymään yhteiseen toimintaan taloudellisella alalla, joka ei tule olemaan vain passiivista, vaan voi olla myöskin aktiivista laatua, pan-eurooppalaista luonteeltaan; joka *kohdistuu juuri Yhdysvaltoihin* [kursivointi allekirjoittaneen].²⁷⁴

Samassa lehdessä uutisoitiin Briandin yleisistunnossa pitämästä puheesta Euroopan yhdysvaltojen puolesta.²⁷⁵ *Helsingin Sanomien* kirjeenvaihtajalle välittyi kulissien takana tunnelma, ettei kyseessä ollut "mikään utopia".²⁷⁶

Pariisin kirjeenvaihtajana toiminut Irja Spira (1900–2001) teki pakinassaan pilkkaa sinisilmäisestä sanomalehtimiehestä, joka piti Paneurooppaa ”kuolleena syntyneenä lapsena”. Spiran mukaan oli eittämätön tosiasia, että isänmaat tukehtuivat nykyisiin kehyksiinsä. ”Vaihto, luonnonlaki, määrää kaikkialla. Jokaisen on saatava petroolia, kivihiiltä, puuvillaa”, Spira valisti. Eurooppalainen taloudellinen solidaarisuus oli Spiran mielestä välttämätöntä. Konservatiivinen asenne oli naurettavaa ”hetkenä, jolloin ei ole muuta säilytettävää kuin kaaos”.²⁷⁷

Myös Erkki Vala kirjoitti *Helsingin Sanomiin* Coudenhove-Kalergin uuden Viron vierailun alla. Vala pohti, miksi aate oli saanut erityisen paljon kannatusta itäisessä Euroopassa. Valan mukaan joku suomalainen lehti oli väittänyt, että se johtuu maiden nuoresta kulttuurista, joka saa maat innostumaan kaikesta uudesta.²⁷⁸ Tämä ei ollut Valan mukaan tyydyttävä tulkinta:

Mutta paljon luonnollisempi on sittenkin se ajatus, että tämän mielenkiinnon syy on itse paneurooppalaisen liikkeen luonne, sen pyrkimys taata rauha Euroopassa, sillä ei mikään ole Venäjään rajoitettaville valtakunnille tärkeämpää kuin Euroopan rauhan säilyminen ja tuen saaminen itää vastaan.²⁷⁹

²⁷⁴ *Helsingin Sanomat* 19.7.1929.

²⁷⁵ *Helsingin Sanomat* 6.9.1929.

²⁷⁶ *Helsingin Sanomat* 17.9.1929.

²⁷⁷ ”Spira” (1929): Paneurooppa. *Helsingin Sanomat* 21.11.1929.

²⁷⁸ ”E. V.” (1930): Paneurooppa ja R. N. Coudenhove-Kalergi. *Helsingin Sanomat* 14.4.1930.

²⁷⁹ Ibid.

Vala toi myös esille sen, että Paneurooppa toisi suomalais-ugrilaiset kansat yhden lipun alle. Hän arveli, että paneurooppalaisuudella oli Suomessa jo ”paljon lämpimiä kannattajia”.²⁸⁰ Valan melko kansallismieliset argumentit eroavat siitä, mitä hän oli aiemmin ilmaissut *Tulenkantajat*-lehdessä. Kysymys lienee ollut sanoman mukauttamisesta kuulijakunnalle sopivaksi eikä niinkään Valan oman maailmankuvan muutoksesta, sillä kirjoitusten julkaisuilla ei ole juuri ajallista etäisyyttä.

Helsingin Sanomat ei kuitenkaan suhtautunut hankkeeseen kritiikittömästi. Se julkaisi myös Ison-Britannian kauppaministerin huomioita siitä, millaisia taloudellisia esteitä Euroopan yhdysvaltojen edessä yhä oli.²⁸¹ Kun Ranska lähetti konkreettisen esityksen sisältävän muistion, lehti vertaili aikaisempia Coudenhove-Kalergin suunnitelmia ja Briandin tekemää esitystä toisiinsa. Kirjoittaja osoitti Briandin esityksen ristiriitaisuuden sen suhteen, oltaisiinko tullimuureja purkamassa vai ei, ja piti muutenkin Euroopan ongelmien ratkaisemista ensisijaisesti Kansainliiton tehtävänä.²⁸² Kirjoittaja päätyi arvioon:

Briandin kirjelmä on kuitenkin toista kuin varsinainen Pan-Eurooppa. Jälkimmäinen on luonteeltaan aggressiivinen, kun taas edellinen on mahdollisimman passiivinen. Briandin ehdotusta luokiessa tuntuu se vaarattomalta, epävarmalta, melkein pä tekisi mieli sanoa, sisällyksettömältä.²⁸³

Ruudun *Tähystäjä* ei muuttanut näkökulmaansa Briandin aloitteen yhteydessä. Jos Coudenhove-Kalergin suunnitelma oli ollut peittelemätöntä Saksan hegemonian edistämistä, niin Briandin suunnitelma käänsi sen Ranskan hyväksi.²⁸⁴ Ruutu tiedosti, ettei Briand esittänyt eurooppalaista liittovaltiota tai edes valtioliittoa, vaan pikemminkin valtioiden välistä ryhmää Kansainliiton puitteissa. Hän epäili sen olleen vastaveto yhtäältä Ison-Britannian ja Yhdysvaltain keskusteluille anglosaksisesta maailmanliitosta ja toisaalta keino Italian kasvavan vaikutusvallan tilkitsemiseksi. Ruutu ei syyttänyt hanketta utopismista, vaan piti sitä

²⁸⁰ Heikkilä (2013), 95; ”E. V.” (1930).

²⁸¹ *Helsingin Sanomat* 18.10.1929.

²⁸² *Helsingin Sanomat* 21.5.1930.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Heikkilä (2000), 97; Ruutu, Yrjö (1929c): Briand ja Euroopan yhdysvallat. *Tähystäjä* 31–32/1929.

”nerokkaana shakkivetona”.²⁸⁵ *Tähystäjä* julkaisi myös Briandia esittäviä pilakuvia, joissa hän saattoi pyydystää Euroopan valtioita perhoshaaviinsa.²⁸⁶ On ilmeistä, että Ruudun mielestä Suomen oli syytä pysyä hankkeesta kaukana. Timo Soikkasen mukaan Ruutu suhtautui Paneurooppaan viileästi, koska se edusti Ruudulle vääränlaista kansainvälisyyttä eli kosmopolitismia.²⁸⁷

Paneurooppaa ei käsitellyt pelkästään kultivoitunut taideväki ja poliittinen eliitti. Briandin nostettua Euroopan yhdysvallat keskusteluun Kansainliitossa herätti aihe riittävästi kiinnostusta, jotta siitä voitiin laskea myös leikkiä. Toimittaja Yrjö Nikkolan (1884–1963) huumorijulkaisussa *Matti Meikäläisessä* julkaistussa runomuotoisessa ”Briandin monologissa” John Bullin päähän jää merikortti, ”saastaista” Iivanaa vaivaa punakolera, Setä Samuli on itara ja Mussolini kauhistuttava, jos hän saa Saksan ja Unkarin ohjat käsiinsä.²⁸⁸ Runo päättyi johtopäätökseen:

Tricolor siis lippu on sopivin
kun valtiot samoihin rajoihin
käy Europan yhdysvaltojen huomaan
taas ryhtyen uutta filmiä luomaan.
Minä luulen, ei kukaan vastustaa
voi Briandin suurta ideaa.²⁸⁹

Kriittisistä huomioista huolimatta *Helsingin Sanomien* voi katsoa suhtautuneen vuosikymmenen vaihteen suunnitelmiin eurooppalaisesta valtioliitosta kohtalaisen suurella mielenkiinnolla.²⁹⁰ Aihe esiintyi myös käytännössä kaikkien muiden suurempilevikkisten lehtien palstoilla.²⁹¹ Sivistyneistön salonkien lisäksi myös ajankohtaisia uutisia seurannut laajempi yleisö varmasti huomasi Briandin hankkeen, mutta laajemman lukijakunnan ja kansan syvien rivien tuntoja on vaikea päätellä käytettävissä olevien lähteiden perusteella.

²⁸⁵ Ruutu (1929c).

²⁸⁶ *Tähystäjä* 33–34/1929; 37/1929.

²⁸⁷ Soikkanen (1991), 267.

²⁸⁸ *Matti Meikäläinen* 17/1929.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Leipäteksteissä mainittujen lisäksi *Helsingin Sanomat* mm. uutisoi Genevessä kokoontuneesta Briandin muistiosta inspiroituneesta komiteasta, johon kuului kansainvälisen oikeuden tuntijoita ja poliitikkoja ja seurasi Briandin aloitteesta käytyä eurooppalaista keskustelua. Esim. *Helsingin Sanomat* 5.6.1930; 15.6.1930; 26.6.1930; 29.6.1930; 15.7.1930. En käsittele lukuisia Briandin suunnitelmaa koskevia ulkomaansähkeitä muuta kuin niiltä osin, kun ne koskevat Suomea.

²⁹¹ Esim. *Hufvudstadsbladet* 11.8.1929; *Turun Sanomat* 1.5.1930; *Ilkka* 2.6.1930.

Vuonna 1930 käännettiin suomeksi myös Coudenhove-Kalergin *Paneurooppa*.²⁹² Se oli omistettu Euroopan nuorisolle ja kutsui työhön yhdistyneen Euroopan puolesta:

Tämän venäläisen sotilasdiktatuurin Skyllan ja amerikkalaisen finanssidiktatuurin Kharybdiksen välitse johtaa vain kaita tie parempaan tulevaisuuteen. Tämä tie on nimeltään *Paneurooppa* ja se merkitsee: oma apu, joka saavutetaan siten, että *Eurooppa yhtyy valtiollis-taloudelliseksi* tähän päämäärään tähtääväksi liitoksi. [Kursivointi Coudenhove-Kalergin.]²⁹³

Teoksen kääntänyt Weikko Pakarinen piti varmana Paneurooppa-aatteen toteutumista, mutta otaksui sen herättävän tietyissä piireissä myös kiivasta vastustusta. Vaikka kyse olisi ”kaikkien kansojen valtavan enemmistön” edusta, koitui Paneuroopan toteutuminen Pakarisen mukaan ”muutamien pienten, mutta asemiansa kaikin keinoin puolustavain eturyhmien vahingoksi”.²⁹⁴

Teoksessa esitetyt argumentit tulivat ohjaamaan huomattavasti Suomessa käytävää keskustelua, ja vain harvoin mihinkään Euroopan yhdysvaltojen ajatukseen viitattiin ilman mainintaa Coudenhove-Kalergista. Se toi *Paneuroopan* laajemman lukevan väestön saataville²⁹⁵ ja mahdollisti aiheesta käytävän konkreettisen julkisen keskustelun.

2.5.2. Vasemmistolle tärkeintä ”universum”

Suomalainen vasemmisto suhtautui sekä Coudenhove-Kalergin Paneurooppaan että Briandin suunnitelmaan Euroopan yhdysvalloista periaatteellisen kielteisesti, vaikka ei pitänytkään niitä sinänsä haitallisina hankkeina.

²⁹² Samana vuonna kirja julkaistiin länsinaapurissa ruotsinkielisenä käännöksenä. Coudenhove-Kalergi, Richard (1930b): *Paneuropa*. Bonniers, Tukholma. Omankielinen julkaisu vei myös Paneurooppa-Unionin propagandakeskukselta tarpeen lähettää maahan saksankielisiä laitoksia. Vuonna 1930 Suomeen oli lähetetty vain 10 nidettä ja seuraavana vuonna ei yhtäkään. Propagandakeskuksen muistiot vuodelta 1930 ja 1931. PAN/EU-19, HAEU.

²⁹³ Coudenhove-Kalergi (1930a), 8.

²⁹⁴ Pakarinen, Weikko (1930): Mitä Euroopan johtavat valtiomiehet sanovat Paneuroopasta. *Turun Sanomat* 1.5.1930. Heikkilä tulkitsee Pakarisen lähtökohdat ”anti-nationalistisina”, mutta en jaa Heikkilän arviota. Euroopan yhdysvaltojen ylikansallisuus ei vielä yksinään riitä perusteeksi johtopäätökselle. Heikkilä (2013), 89.

²⁹⁵ Kuriositeettinä mainittakoon, että jopa vankilatyöntekijöille suunnattu *Vankeinhoito*-lehti suositteli Paneuroopan hankkimista suurimpiin vankilakirjastoihin. *Vankeinhoito* 6–7/1930.

*Suomen Sosialidemokraatti*n kirjoittanut SDP:n puoluesihtööri K. H. Wiik (1883–1946) piti koko paneurooppalaisuuden tarkoituksena amerikkalaisen dollarin vastustamista. Kirjoittaja kuitenkin huomautti, miten vaikea työläisen olisi käsittää, ”miksi hänen olisi suljettava kansainvälisen yhteenliittymisen piiristä pois amerikkalainen, venäläinen [ja] kiinalainen luokkatoverinsa”. Siitä huolimatta Paneuroopassa oli kyse edistyneemmästä kehitysasteesta kuin vanhakantainen kansallinen isänmaallisuus.²⁹⁶ Lehti palasi aiheeseen Suomen hallituksen vastattua Briandin ehdotukseen. Se piti vastausta ”riittävän kohteli-aana” eikä mitään sellaista sisältävänä, ”mitä tällaisessa tapauksessa voitaisiin pitää sopimattomana”.²⁹⁷ Kirjoituksessa ilmaistiin sosialidemokraattien sympatia hankkeelle:

Me sosialidemokraatit, vaikka voimmekin visseillä ehdoilla olla myötätuntoisia paneurooppalaiselle ajatukselle, olemme kuitenkin vakuutettuja siitä, että vain koko maailma, vain koko ”universum” on se pohja, jolla todellinen rauhanlinna pysyy pystyssä.²⁹⁸

Myös *Paneurooppa*-teos otettiin suopeasti vastaan. Arvi Hautamäki (1897–1972) arvosteli *Työläisopiskelija*-lehdessä *Paneuroopan* olevan ”yksipuolisuudesta huolimatta [...] suositeltavaa lukemista poliittisesti valvutuneille ja arvostelukykyisille työläisille”. Hautamäki ei siitä huolimatta uskonut aatteen toteuttamismahdollisuuksiin.²⁹⁹

Periaatteellinen juopa sosialidemokraattisen vakaumuksen ja Paneuroopan tavoitteiden välillä ei ollut käytännön maailmassa perustavanlaatuinen, sillä yhdistynyt Eurooppa oli samalla askeleen lähempänä yhdistynyttä maailmaa. Kommunistien keskuudessa saatettiin tuntea suurempaa epäluuloa. Yhdysvalloissa julkaistu kommunistinen pilalehti *Punikki* julkaisi karikatyyrin, jossa Briand unelmoi koristellun lievetakin ja kiiltävän sapelin kera pääsystä Euroopan yhdysvaltojen presidentiksi.³⁰⁰ Vastaavien lähteiden löytäminen Suomesta on

²⁹⁶ Lyytinen, Eino (1966): *Euroopan yhdistymisaate maailmansotien välisenä kautena*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laudatur-kirjoitus, 90; ”K. W.”: Pan-Europa. *Suomen Sosialidemokraatti* 27.4.1930. Nimimerkin takaa löytynyt kirjoittaja löytyi professori Kimmo Rentolan avustuksella.

²⁹⁷ *Suomen Sosialidemokraatti* 18.7.1930.

²⁹⁸ Lyytinen (1966), 91; *Suomen Sosialidemokraatti* 18.7.1930.

²⁹⁹ ”A. H:ki” (1930): Kirja-arvostelu. *Työläisopiskelija: Työväen sivistysliiton äänenkannattaja*. 6/1930.

³⁰⁰ *Punikki* 18/1930.

kuitenkin hankalaa, sillä SKP:n toiminta joutui maan alle samaan aikaan, kun julkinen keskustelu kunnolla heräsi.

2.5.3. Oikeiston nuiva suhtautuminen

Edes kansallismielinen oikeisto ei vastustanut yksiselitteisesti Euroopan yhdysvaltoja, vaan jopa sen keskuudesta esitetyistä puheenvuoroista on löydettävissä hienovaraisia nyansseja.

Akateemisen Karjala-Seuran *Suomen Heimon* linja jatkui johdonmukaisena, kun aihe nousi suuremmin otsikoihin. Briandin aloite sai ”V. Mannisen” epäilemään, että kyseessä oli juoni Ranskan suurvalta-aseman säilyttämiseksi. Paneurooppa ei Mannisen mukaan syntyisi huutamalla ”me olemme veljiä keskenämme”, sillä kansallinen etu ja kansakunnan elämisen vietti olivat liian voimakkaita. Idealistien tavoite poistaa kansalliset erikoisuudet olivat silkkaa ”latvasta puuhun” nousemista.³⁰¹ Manninen jätti kuitenkin takaportin auki: aitosuomalaisuus ei ollut paneurooppalaisuudelle vastakkainen aate ja vapaiden kansojen yhteistyön varaan rakennettu Euroopan yhdysvallat oli periaatteessa mahdollinen.³⁰²

AKS:n maltillisemmän keskustasuuntauksen edustaja³⁰³ Jussi Teljo (1904–1992) suhtautui Briandin suunnitelmaan yllättävän myötämielisesti: hän tunnusti Briandin olevan ”suuri valtiomies” sovittaessaan yhteen oman maansa ja yleisen edun. Teljolle keskeistä kuitenkin oli, millainen Paneurooppa tulisi syntymään:

Varmaa on, että jollei tuleva Euroopan valtioliitto ole nimenomaan tähdätty – puolustusliiton luontoisena tietysti, muustahan ei voi olla puhuttakaan – länsimaisen, eurooppalaisen kulttuurin suurta vihollista Venäjää vastaan, ei koko liitosta olisi ainakaan meidän maallemme suurta hyötyä.³⁰⁴

Suojeluskuntain äänenkannattaja *Hakkapeliitta* luonnehti Paneurooppaa muotiaatteena, joka lepäsi löyhin perustein, mutta tarjosi silti palstatilaa sen

³⁰¹ Heikkilä (2000), 75; ”V. Manninen” (1929): Aitosuomalaisuuden suhde paneurooppalaisuuteen. *Suomen Heimo* 12/1929.

³⁰² ”V. Manninen” (1929).

³⁰³ Kortti, Jukka (2013): *Ylioppilaslehden vuosisata*. Gaudeamus, Helsinki, 122.

³⁰⁴ Heikkilä (2000), 90); Teljo, Jussi (1930): Katsaus ulkomaihin. *Valvoja-Aika* 7–8/1930.

esittelyyn. Ideaa jo aikaisemmin vakavasti harkinnut Gummerus kirjoitti lehteen Coudenhove-Kalergin Paneuroopasta ja Briandin Euroopan yhdysvaltojen suunnitelmasta. Gummeruksen mukaan Coudenhove-Kalergi ainakin yritti asettua ”todellisuuden varmalle pohjalle” ja hän näki aatteella toivoa tulevaisuudessa, vaikka tämän hetken näkymät olivatkin heikot. Erityisen tärkeänä Gummerus piti yhdistyneen Euroopan Suomelle tarjoamaa suojaa, sillä ”Pietari Suuren ajoista asti on Venäjä ollut marssimassa länteen päin”.³⁰⁵ Kuten Heikkilä huomauttaa, ei Paneurooppaa varauksellisesti kannattanut Gummerus nähnyt hankkeella toteutumismahdollisuuksia ennen riittävää keskinäisen yhteenkuuluvaisuuden tunnetta.³⁰⁶

Lähempänä *Hakkapeliitan* toimituksen kantaa lienee Ilmari Wirkkalan (1890–1973) vuoden lopussa julkaistu varoittava artikkeli. Wirkkala ampui Paneurooppaa kohden täyslaidallisen: Se palvelisi korkeintaan sellaisia valtakuntia, ”joissa hallitsevina tekijöinä ovat yksinomaan teollisuus ja raha yhteenliittyneinä”, mutta jotka ovat hukanneet elävän voimansa. Tullirajojen poisto tarkoittaisi suomalaisten tuotteiden korvautumista saksalaisella rihkamalla ja sotilaallinen liitto vetäisi Suomen vieraisiin sotiin. Wirkkala esitti Euroopan yhdysvaltoja vastaan myös rassistisia perusteita.³⁰⁷ Italia ja Ranska joutuivat Wirkkalan mukaan vääjäämättä sotaan, ja Ranska ei lähettäisi rintamalle omia poikiaan, vaan siirtomaiden ”neekereitä”:

[Eurooppa] kyllä on sietänyt vuosikymmenen neekerimusiikkia, mutta neekereitä liikekannallepantuna vanhan Rooman valtakunnan perillisen kukistamiseksi ei Euroopan itsetunnon pitäisi sallia.³⁰⁸

Wirkkala kääntäisi katseensa ennemmin Mussolinin puoleen, joka ajoi Suur-Rooman valtakunta-aatetta ”itse teoissa”. Myös Suomella oli Wirkkalan mukaan ”oma merensä” ja sen ratkaisemattomat kysymykset. Paneurooppaan sotkeutuminen olisi kansallista suuruudenhulluutta ja työtä ”ainaisesti

³⁰⁵ Gummerus, Herman (1930): Euroopan yhdysvallat. *Hakkapeliitta* 15/1930.

³⁰⁶ Heikkilä (2000), 57.

³⁰⁷ Heikkilä (2000), 85; Wirkkala, Ilmari (1930): Pan-Eurooppa ajatus. Suurin vaara Euroopan rauhalle. *Hakkapeliitta* 30/1930.

³⁰⁸ Wirkkala (1930).

saavuttamattomaksi jäävän aatteen eteen”.³⁰⁹ Wirkkala ei kirjoituksessa arvioinut oman aatteensa toteutumismahdollisuuksia.

Vaikka Paneurooppa ei poliittisena aatteena saanut ehdotonta tyrmäystä, ei tulenkantajien edustama eurooppalaisuus saanut oikeiston piirissä suurta suosiota. Reino Rauanheimo (1901–1953) saattoi kehottaa Suomalaisuuden liiton julkaisemassa *Suomalainen Suomi* -lehdessä sulkemaan ikkunat Eurooppaan, jos niistä ”alkaa valua huoneeseen pahinta kosmopoliittista löyhkää”.³¹⁰ Tämä anti-patia on kuitenkin syytä erottaa itse Euroopan yhdysvaltojen suunnitelmista, jotka eivät herättäneet yhtä voimakkaita tuntemuksia.

Paasivirran mukaan kansallinen ja kansainvälinen selitettiin kansalliskorosteisessa ajattelutavassa toisensa poissulkeviksi. Toisaalta Paasivirta tuo esille, että nationalistisellakin suuntauksella oli aatteellisia kiinnekohtia ulkomaille. Kulttuurielämässä avattiin ”ikkunoita Eurooppaan” hyvin eri tavoin.³¹¹

Tästä on hyvänä esimerkkinä Turun yliopiston rehtori V. A. Koskenniemi (1885–1962), joka kirjoitti Euroopan matkaansa pohdiskelevan esseekokoelman *Symphonia Europaea a. D. 1931*. Kokoelma on kaunokirjallinen, mutta sisältää viitteitä Koskenniemen konservatiivisesta Eurooppa-ajattelusta. Koskenniemelle Kansainliitto ja Paneurooppa-liike olivat merkkejä maanosan muodollisesta kansainvälisyydestä. Hän oli kuitenkin skeptinen kummankaan mahdollisuudesta saada aikaan mitään kestäväää, sillä niiden tarkoitus oli Koskenniemen mukaan mitä luultavimmin tukea ”eräitä väkivalta-rauhoja”.³¹² Myöhemmin Koskenniemen epäily muuttui syväksi epäluuloksi.³¹³

Mitä kauemmas poliittisesta keskustasta liikuttiin, sen voimakkaammiksi kävivät Paneuroopan vastaiset äänenpainot. Tästä yleistyksestä huolimatta on tärkeä huomata, kuinka paljon yksilökohtaiset näkemykset Euroopan yhdysvalloista ja

³⁰⁹ Ibid.

³¹⁰ Rauanheimo, Reino (1933): Liitat ikkunat kiinni, jos on ristivetoa, eli juttua kirjallisesta nuhasta. *Suomalainen Suomi* 3/1933.

³¹¹ Paasivirta (1984), 431.

³¹² Koskenniemi, V. A. (1931): *Symphonia Europaea a D. 1931*. WSOY, Porvoo, 14.

³¹³ Karkama, Pertti (1999): Runoilija ideologina. V. A. Koskenniemen poliittiset näkemykset 1930-luvulla. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Gummerus, Jyväskylä, 43.

Paneuroopasta vaihtelivat. Se ei asettunut kauniisti oikeisto—vasemmisto-akselille, mutta ei myöskään selkeästi sen ulkopuolelle. Kysymys ei niinkään ollut siitä, tulisiko tavoitella eurooppalaista valtioliittoa vai ei, vaan millainen Euroopan yhdysvallat tulisi syntymään ja mitä se tarkoittaisi Suomen osalta.

2.6. Uusi yhdistys, uudet tuulet

2.6.1. Vastassa jukuripäitä

Procopé oli toivonut edistysmielisen *Pohjois-Savon* haastattelussa jo keväällä 1929 suomalaisen paneurooppalaisen yhdistyksen perustamista. Procopé ei odottanut, että yleiseurooppalainen kansallistunto syntyisi käden käänteessä. Tärkeämpää oli keskittyä yhteisen kulutus- ja tuotantoalueen luomiseen ja tullionin solmimiseen, mikä mahdollistaisi työnhakijoiden liikkuvuuden maiden välillä ja joitain maita vaivaavan liikaväestöongelman ratkeamisen.³¹⁴ Tämä ulostulo tuskin oli suunniteltu osa yhdistyksen koollekutsumista³¹⁵, mutta osoittaa Procopén pitäneen asiaa jo mielessään. Vuoden 1930 keväällä Procopé viimein suostui Coudenhove-Kalergin toiveeseen paneurooppalaisen yhdistyksen perustamisesta ja otti yhteyttä Jarno Pennaseen kootakseen yhteen jo aatteesta kiinnostuneita.³¹⁶

Procopélle paneurooppalaisuuden voi katsoa olleen varsin luonteva osa yleistä kansainvälistä maailmankuvaa. Aineellisesti varsin vaatimattomaan pappis- ja sotilassukuun syntynyt Procopé vietti jo nuoruudessaan kansainvälistä elämää ja vieraili ulkomailla sekä matkailemassa että täydentämässä yliopisto-opintojansa. Kansainvälisyys ei kuitenkaan ollut ristiriidassa kansallisuuden kanssa: maailmansodan kynnyksellä hän toimi jääkäri liikkeen värvääjänä, vaikka ei heikon terveydentilansa vuoksi voinut itse liittyä pataljoonaan.³¹⁷ Paasivirran mukaan Procopé oli jo entuudestaan tunnettu mielenkiinnosta kaupallisia kysymyksiä kohtaan ja hänen valintansa ulkoministeriksi 1927 lähensi ministeriötä johtavien vientipiirien suuntaan.³¹⁸ Ei ole siis yllättävää, että Procopé painotti myös Paneuroopan osalta taloudellisia seikkoja.

Sanomalehdet kiinnostuivat paneurooppalaisesta yhdistyksestä jo ennen sen perustamista. *Karjalassa* todettiin Tulenkantajat keskeisimmäksi aiheesta ääntä pitäneeksi joukoksi, joka oli korottanut paneurooppalaisuuden ”jonkunlaiseksi

³¹⁴ *Pohjois-Savo* 7.5.1929.

³¹⁵ Ulkoministerinä toimiva Procopé olisi varmasti saanut viestinsä läpi suurempaankin mediaan.

³¹⁶ Heikkilä (2013), 90.

³¹⁷ Lemberg, Magnus (1994): *Hjalmar J. Procopé: isänmaanystävä ja maailmankansalainen*. Alea-kirja, Helsinki, 20–23.

³¹⁸ Paasivirta (1984), 282.

uuden ajanjakson ohjelmaksi”.³¹⁹ *Aamulehdessä* huomautettiin lehdistön ja yliopistopiirien tunteneen Paneurooppaa kohtaan kasvavaa kiinnostusta. Lehti katsoi myös kansainliittoyhdistyksen³²⁰ läheiseksi paneurooppalaisen yhdistyksen sukulaiseksi.³²¹ *Suomenmaassa* todettiin, että suomalaisten mielipiteet olivat jo pidemmän aikaa kehittyneet yleisen eurooppalaisen ajattelutavan mukaisiksi.³²²

Procopé hyödynsi yhdistystä perustaessaan henkilökohtaisia kontaktejaan. Joskus myös tuloksetta. *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Eljas Erkko (1895–1965) oli jo luvannut saapuvansa perustavaan kokoukseen, mutta perui osallistumisensa viime hetkellä. Asiaa puntaroituaan Erkko joutui toteamaan, ettei voinut kannattaa liian epämääräisenä pitämäänsä paneurooppalaista sopimusta. Erkko pelkäsi, että vaatimus siirtomaiden liittamisestä Paneuroopan alaisuuteen aiheuttaisi närää nykyisissä siirtomaavalloissa, vaikka Suomi olisi saattanut olla hyötyväällä puolella. Erkko piti Kansainliittoa terveemmälle pohjalle rakennettuna, ja katsoi sen kehittämisen hyödyttävän enemmän myös Eurooppaa. Erkko kuitenkin lupasi, ettei hänen henkilökohtainen varovaisuutensa vaikuta *Helsingin Sanomien* linjaan, sillä liike kaikesta huolimatta ansaitsi tunnustusta.³²³ Pennanen sai puolestaan torjuvan vastauksen J. K. Paasikiveltä (1870–1956). Paasikivi kieltäytyi, koska ei uskonut Paneuroopan tosipaikan tullen tarjoavan turvaa historiallisesti Venäjään kuuluneille reunamaille.³²⁴

Suomen Paneurooppalaisen Liiton perustava kokous pidettiin 2. toukokuuta 1930 ja siihen otti osaa noin 80 henkeä.³²⁵ Procopé valittiin kokouksessa yhdistyksen puheenjohtajaksi, mutta hän ilmaisi jo valituksi tullessaan toimivansa tehtävässä vain väliaikaisesti. Luonnoksessa liiton säännöiksi määriteltiin yhdistyksen tehtäväksi ”edistää Euroopan valtioliiton muodostumista”. Hyväksytyissä

³¹⁹ *Karjala* 27.4.1930. Luettu ulkoasiainministeriön leikkeenä. Hj. Procopen kokoelma, kansio 62. KA.

³²⁰ Kyse oli Pro iure nationum ry:stä. Rauhanliitto alkoi käyttää Kansainliittoyhdistystä mukana nimessään vasta vuodesta 1933. von Bonsdorff (1993), 67.

³²¹ *Aamulehti* 12.4.1930. Luettu ulkoasiainministeriön leikkeenä. Hj. Procopen kokoelma, kansio 62. KA.

³²² *Suomenmaa* 20.4.1930. Luettu ulkoasiainministeriön leikkeenä. Hj. Procopen kokoelma, kansio 62. KA.

³²³ Heikkilä (2000), 85; Kirje Erkolta Procopélle 2.5.1930. Hj. Procopen kokoelma, kansio 62. KA.

³²⁴ Heikkilä, Pauli (2010): Vaihtoehtoja valtioedulle. J. K. Paasikiven päiväkirjamerkinnot kansainvälisestä politiikasta. Teoksessa Lindgren, Klaus (toim.): *Ajankohta 2009. Poliittisen historian vuosikirja*. Helsingin ja Turun yliopiston poliittinen historia, 154.

³²⁵ Pietikäinen (1994), 168.

säännöissä se typistyi ”eurooppalaisen yhteistunnon” ja ”eurooppalaisten valtioiden yhteistoiminnan” edistämiseksi. Sääntöihin liittyvien epäselvyyksien vuoksi yhdistyksen virallinen perustaminen lykkääntyi saman vuoden joulukuulle. Yhdistyksen rahastosihteeriksi valittiin Henkivakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtaja W. A. Lavonius (1874–1932) ja sihteeriksi Pennanen.³²⁶

Procopén mukaan yhtenäisyyden tunnetta tarvittaisiin ennen kuin taloudellinen integraatio olisi mahdollista. Tämä työ oli hitaudesta huolimatta tärkeää, sillä Procopén mukaan kaikissa suurissa asioissa piti paikkansa vanha sanaparsi ”festina lente”, eli kiiruhda hitaasti.³²⁷ Procopé halusi kokouksessa erikseen alleviivata kolmea seikkaa: liike ei aseta ohjelmakseen kansallisten eroavaisuuksien poistamista, se ei ole vihamielinen muita maanosia kohtaan eikä se ole ristiriidassa Kansainliiton toiminnan kanssa. Procopén mukaan monelle paneurooppalainen liike saattoi tuntua ”oudoksuttavalta ja utopistiselta”, mutta niin tuntui jokainen suuri historiallinen liike sen synnyn hetkellä:

Onhan tämäkin miespolvi nähnyt niin suuria ja merkillisiä muutoksia ihmiskunnan eri aloilla, että meissä pitäisi olla tulevaisuuden uskoa. Eikö olisi haaveilijaksi leimattu sitä, joka tämän vuosisadan alussa olisi väittänyt, että vain muutaman vuosikymmenen kuluttua Suomi tulee olemaan itsenäinen?³²⁸

Heikkilän mukaan yhdistyksen maltilliset tavoitteet heijastelivat Suomen valtiollisen ulkopoliittikan linjaa.³²⁹ Toisaalta mukana oli myös radikaalimpia äänenpainoja edustavia paneurooppalaisia. Hagar Olsson kirjoitti kokousta seuraavana päivänä *Svenska Presseniin*: ”Liike tulee todennäköisesti tavoittelemaan perinpohjaista poliittista järjestelmää muutosta, vaikka sillä ei ole vielä mahdollisuutta puhua siitä paljon. Jos se tekisi niin, olisi kokoonpano Säätytalolla ollut vallan toinen.”³³⁰

Perustamisen jälkeen kokoontunut yhdistyksen neuvosto päätti ilmeisesti lähettää Tilma Hainarin, W. A. Lavoniuksen, kielitieteilijä Kai Donnerin (1888–1935) ja Jarno Pennasen järjestysnumeroltaan toiseen paneurooppalaiseen kongressiin

³²⁶ Heikkilä (2013), 91.

³²⁷ Procopén julkaistu puhe: Pan-Eurooppa-aate ja sen tarkoitusperät. *Suomenmaa* 6.5.1930.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Heikkilä (2013), 92.

³³⁰ Pietikäinen (1994), 168.

Berliiniin. Ainakin Pennanen näyttää matkustaneen kongressiin, mutta suomalaisten osallistuminen jää lähteiden valossa epäselväksi.³³¹

Santeri Alkion vuosikymmen aiemmin esittämä toive Euroopan yhdysvaltojen vakavasta harkitsemisesta oli käymässä toteen, mutta aika oli ajanut ohi Alkiosta itsestään. Alkio nukkui pois heinäkuussa 1930. Pennanen saattoi vielä muistokirjoituksessa vedota Alkon kutsuun: ”Hengen aseita on Suomen nuorison jälleen käytettävä. Niillä se on temmattava mukaan erottamattomasti toisiinsa yhdistettyä Suomea ja Eurooppaa rakentamaan”.³³²

Yhdistyksen perustaminen huomioitiin Suomessa laajasti.³³³ *Turun Sanomien* pääkirjoitus toivotti yhdistyksen tervetulleeksi ja kutsui paneurooppalaisen aatteen vastustajia ”jukuripäiksi”.³³⁴ Yhdistys ei saanut kiitosta ainoastaan porvarillisista piireistä. SDP:n kansanedustaja Väinö Voionmaa (1869–1947) onnitteli eduskunnan istunnossa pitämässään puheenvuorossa Procopéta ”pienen, mutta aatteellisesti suurimerkityksellisen” paneurooppalaisen yhdistyksen perustamisesta.³³⁵

Paneurooppa näkyi myös rauhanliikkeen esitelmätoiminnassa. Gunnar Landtman piti Rauhanliiton kymmenvuotisjuhlien yhteydessä esitelmän yhdistyneestä Euroopasta ja tulliunionista rauhantakaajana³³⁶ ja liiton puheenjohtaja Felix Iversen esitelmöi Paneuroopasta Helsingin Rauhanpäivillä 1931.³³⁷ Vaikka Euroopan yhdysvallat olisi ollut rauhanliikkeelle vain välietappi ja väline rauhan saavuttamiseen, se pyrki tekemään Paneurooppaa tunnetuksi ja piti sitä toivottavana vaihtoehtona silloiselle kansallisvaltioiden väliselle eripuralle.

³³¹ *Helsingin Sanomat* 7.5.1930. Uutinen on kuitenkin virheellinen. Sen mukaan kongressi pidettäisiin Wienissä Berliinin sijaan, ja myös tarkka päivämäärä on painettu väärin. Joko em. kokoonpano lähetettiin eri kokoon tumiseen, tai toimittajalle on tapahtunut lapsus. Heikkilä (2013), 92. Pennanen arkistosta löytyy kuitenkin Järnefeltin allekirjoittama asiakirja, jossa pyydetään kongressiin osallistuvalla Pennasella ”kaikkea tarvitsemaansa apua”. Jarno Pennanen arkisto, SKS.

³³² Pennanen, Jarno (1930): Santeri Alkio. *Aamu* 6/1930.

³³³ Esim. *Helsingin Sanomat* 3.5.1930; *Ilkka* 3.5.1930; *Uusi Suomi* 3.5.1930; *Suomenmaa* 6.5.1930.

³³⁴ *Turun Sanomat* 25.4.1930.

³³⁵ Heikkilä (2013), 91.

³³⁶ von Bonsdorff (1993), 67.

³³⁷ Heikkilä (2000), 70; *Rauhaa Kohti* 13–14/1931.

Myös epäileviä ääniä kuultiin. *Suomen Teollisuus* -lehteen kirjoittanut nimimerkki ”Tähystäjä”³³⁸ piti Paneurooppaa ”pilvilinnana”, joka ei voisi toteutua keskenään liian erilaisten Euroopan valtioiden kesken ilman riittävää yhtenäisyyden tunnetta. Hanke oli kirjoittajan mukaan tähdätty Yhdysvaltoja ja Isoa-Britanniaa vastaan, mistä syystä liikkeeseen olisi suhtauduttava tarpeellisella varovaisuudella ja ulkoministerin olisi pitänyt ”vetää sormensa pois” koko hankkeesta.³³⁹

Jussi Teljo ryhmitteli paneurooppalaiset kahteen ryhmään: jo maailmansodan jälkeen taloudelliselta pohjalta syntyneen Euroopan yhdysvaltojen suunnitelman kannattajat ja kirjallisten ja taiteellisten piirien kansainväliset paneurooppalaiset. Jälkimmäisiä löytyi Teljon mukaan erityisesti ”kosmopoliittien, fanaattisten pasifistien ja – kommunistien tai heitä lähellä olevien piireistä”. Kahdella paneurooppalaisten ryhmällä ei ollut juuri mitään yhteistä ja vasta tulevaisuus näyttäisi, kumman suuntaan Suomen Paneurooppalaisen Liiton linja tulisi asettumaan. Teljo ei uskonut talouselämän miehien edistävän suuremmin Paneuroopan muodostumista, sillä suomalainen maanviljelys kamppaili jo valmiiksi suurten vaikeuksien kanssa ja teollisuus oli liian kehittymätöntä avoimeen kilpailuun. Teljo odotti pessimistisesti, että liitosta kehittyisi ”vielä toinen ’Iversenin yhdistys’, kosmopoliittinen ja puolustusnihilistinen liitto”.³⁴⁰

Pennanen vastasi Teljon kritiikkiin. Yhdistystä ei oltu vielä rekisteröity, saati toimintaa aloitettu. Liiton neuvostossa ei Pennasen mukaan ollut yhtäkään ”puolustusnihilistiä”:

[...] liitosta ei tehdä – kaikella kunnioituksella tohtori Iversenin voimakasta siveellistä vakaumusta kohtaan – mitään puolustusnihilististä järjestöä. Liitto on perustettu levittämään ja luojittamaan eurooppalaisen kulttuuriyhteyden, talousyhteyden ja poliittisen yhteyden tietoisuutta Suomessa ja täydentämään kansallista rakennustyötä kansainvälisellä yhteistyöllä, jonka merkitystä ei myöskään A.K.-S. kieltäne.³⁴¹

³³⁸ Nimimerkin takana saattoi hyvin olla samannimistä lehteä päätoimittanut Ruutu tai lehden toimitussihteeri Konkka.

³³⁹ ”Tähystäjä” (1930): Nähtyä ja kuultua. *Suomen Teollisuus* 9/1930.

³⁴⁰ Heikkilä (2000), 77; ”Suomen mies” (1930): Poliittinen kronikka. *Suomen Heimo* 5/1930.

³⁴¹ Heikkilä (2000), 78; Pennanen, Jarno (1930): Suomen Paneurooppalaisen Liiton perustaminen. *Suomen Heimo* 7–8/1930.

Nimimerkki ”Äksä”³⁴² kirjoitti *Helsingin Sanomiin* paneurooppalaisuuden hyvistä ja huonoista puolista. Äksä piti taloudellista yhdistymistä ja sodan vaaran vähentämistä tarpeellisina. Kirjoittaja kuitenkin pisteliäästi huomautti, että yhdistyksen perustajat olivat itse olleet korottamassa ongelmaksi muodostuneita tulleja. Äksä myös pelkäsi, että Suomesta saattaisi tulla Euroopan yhdysvalloille raaka-aineita tarjoava siirtomaa.³⁴³ Perustavan kokouksen jälkeen samainen kirjoittaja kummasteli, miksi suomalainen paneurooppalainen yhdistys lähetti ensitöikseen ”mainossähkösanoman” Briandille eikä lähtenyt lähentämään Suomea Viron suuntaan, sillä se olisi edistänyt asiaa käytännössä. Äksä myös toivoi, että Suomi pyrkisi saamaan oman Kansainliiton neuvostokauden päättyessä tilalleen Viron tai Latvian. Kirjoittaja kuitenkin pelkäsi, että ”pan-eurooppa-kärpänen on saanut liian suuren vallan hänessä ja tehnyt sokeuden vieläkin täydellisemmäksi”.³⁴⁴

Maalaisliiton pää-äänenkannattaja *Suomenmaa* vastasi ulkoministeriön puolesta Äksän kritiikkiin. Kyseessä oli ”vain Helsingin Sanomain tavanmukainen aiheeton hyökkäys”. Viro tai Latvia eivät olleet lehden mukaan tavoitelleet paikkaa neuvostossa, eikä Suomi ollut siten näitä myöskään vieroksunut.³⁴⁵ Jos Äksän alkuperäinen kirjoitus ei vielä ollut avoin hyökkäys Suomen ulkopoliittista linjaa vastaan yleensä, jälkimmäinen oli. Äksä huomautti, että virallista ulkopoliittikaamme kohtaan ei ollut suurta luottamusta Suomessa eikä sen rajojen ulkopuolella. ”Me emme ole vieneet ulkopoliittikaltamme sitä kunnioitusta, jota se ensimmäisinä aikoinaan nautti, vaan sen ovat tehneet sen hoitajat itse”, Äksä jatkoi. Myös Procopén paneurooppalaisuus sai osansa:

Ulkoministerin hyppääminen Briandin pan-Eurooppa kelkkaan on osoittautunut, kuten hän itse aivan hyvin tietää, täydelliseksi erehdykseksi, joka olisi kaatanut ulkoministerin missä muussa maassa tahansa.³⁴⁶

³⁴² Samaa nimimerkkiä käytti Suomen Ammattijärjestössä toiminut Edvard Valpas-Hänninen (1873–1937), mutta kirjoitukset eivät vaikuta sisältönsä puolesta syntyneen hänen kynästään. Hirvonen (2000), 906. Myöskään Päivälehdien arkistolla ei ole tietoa siitä, kuka tai ketkä nimimerkin takaa kirjoittivat.

³⁴³ ”Äksä” (1930a): Merkkitapaus. *Helsingin Sanomat* 3.5.1930.

³⁴⁴ ”Äksä” (1930a): Kansainliitosta ja muustakin. *Helsingin Sanomat* 10.5.1930.

³⁴⁵ *Suomenmaa* 5.6.1930.

³⁴⁶ ”Äksä” (1930b): ”Kuonokoppako” lehdille? *Helsingin Sanomat* 6.6.1930.

Pennanen päätyi pakinallaan puolustamaan Procopéta Erkon masinoimaa ”henkilökohtaista hyökkäystä” vastaan.³⁴⁷ Erkko näyttää pitäneen aiemman lupauksensa heikonlaisesti. Yleisesti ottaen yhdistyksen saama vastaanotto oli kuitenkin suomalaisessa julkisessa keskustelussa varovaisen myönteistä, ja aiheen ajankohtaisuus tunnustettiin laajalti. Paneurooppalaiselle liikkeen eteen ei ehkä levitetty punaista mattoa, mutta tulevaisuus ei näyttänyt myöskään ohdakaiselta.

2.6.2. Piirun verran oikealle

Samalla, kun Paneurooppa nousi poliittiseksi kysymykseksi, katosi siltä sen kulttuurielämän kivijalka. Tulenkantajien ryhmä hajosi vuosikymmenten taitteessa myrskyisissä merkeissä. Ryhmän jäsenenä olleet AKS:läiset syrjäyttivät Valan vuonna 1930 *Tulenkantajat*-lehden päätoimittajan paikalta ja valitsivat hänen tilalleen Paavolaisen. Lehti liikkui vaihdoksen myötä kansallismielisempään suuntaan.³⁴⁸ Nyt tavoitteena oli *suomalainen Eurooppa*:

Meidän täytyy nähdä, miten suuria kulttuuripääomia Suomi, samoin kuin maanosamme muut nuoret valtiot, voi luoda tulevaisuuden Euroopalle. Ja samalla meidän on tunnustaminen se tosiasia, että maanosamme, Eurooppa, uudestisyntyy vain kansakuntien sisäisen – siis ”kansallisen” työn avulla.³⁴⁹

Tulenkantajien uusi linja ei kuitenkaan jatkunut pitkään. Päätoimittajanvaihdosta seurasivat mittavat talousvaikeudet ja lopulta lehteä kustantanut Tulenkantajat Oy ajautui konkurssiin huhtikuussa 1930.³⁵⁰ Panu Rajalan mukaan Paavolainen vetäytyi myös paneurooppalaisesta liikkeestä, koska hän oli pettynyt sen saamaan vähäiseen menestykseen.³⁵¹

Suomen Paneurooppalainen Liitto kokoontui viralliseen perustavaan kokoukseensa Säätytalolla joulukuussa 1930.³⁵² Kokouksessa valittiin yhdistyksen

³⁴⁷ Pennanen (1970), 94.

³⁴⁸ Kosunen ja Mieskonen (2015), 153.

³⁴⁹ ”Tulenkantajain neuvottelukunta” (1930): Uudet Tulenkantajat. *Tulenkantajat* 9–10/1930.

³⁵⁰ Ibid., 131.

³⁵¹ Rajala (2014), 139.

³⁵² *Helsingin Sanomat* 8.12.1930.

puheenjohtajaksi Helsingin yliopiston filosofian professori Eino Kaila.³⁵³ Kokouksen yhteydessä Procopé piti esitelmän Euroopan yhteisliikkeen kehityksestä Genevessä, Kaila Euroopan kulttuuriyhteydestä ja Pennanen Paneurooppa-Uniionin toiminnasta eri maissa.³⁵⁴

Kailat olivat vanhasuomalainen ja oikeistolainen suku. Einon isä Erkki oli eduskunnassa kokoomuksen edustajana 1917–1927 ja hänen veljensä Kaarle ja Arno mukana jääkäriliikkeessä. Einon isän serkku Elmo Kaila (1888–1935) oli puolestaan suojeluskuntien *Sana ja Miekka* -lehden päätoimittaja ja Akateemisen Karjala-Seuran perustaja ja puheenjohtaja. Vielä vuonna 1920 Kaila itse merkitsi *Aikalaiskirjaan* puoluekannakseen kokoomuksen.³⁵⁵ Tultuaan valituksi Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professoriksi vuonna 1930 Kaila oli noussut maan johtavaksi filosofiksi, jonka luennot saivat ylioppilasnuorison keskuudessa legendaarisen maineen.³⁵⁶

Kaila itse ei kuitenkaan lukeutunut aitosuomalaisten joukkoon. Hänelle aitosuomalaisuus oli ”palavaa *kansalliskiihkoa*” [kursivointi Kailan]. Kailan mukaan sivistyksellisten seikkojen takia tunnettu kansallisylpeys oli vallan hyväksyttävää, toisin kuin raakaan etnografiaan perustuva kansakuntaan kuuluminen.³⁵⁷ Kaila kiisti, että kansallistunto ja Paneurooppa olisivat keskenään ristiriitaisia. Paneurooppalaisuus edellytti korkeintaan joistain mystillisen kansallistunnon osista luopumista. Järjestynyt Eurooppa oli päinvastoin edellytys sille, että Suomessa voitaisiin elää ”itsenäisen eurooppalaisen sivistyskansan elämää”:

Korkein oikeus, joka millään kansalla voi olla, on paneurooppalaisen uskon mukaan se, että se on täysvaltaisena jäsenen siinä amfiktyonissa³⁵⁸, jonka muodostavat kolmetuhatuotuisen helleenikristillisen kulttuurin perijät, Länsi-Euroopan kansat.³⁵⁹

³⁵³ Heikkilä (2013), 91.

³⁵⁴ *Helsingin Sanomat* 8.12.1930.

³⁵⁵ Niiniluoto, Ilkka (1990): *Luonto, elämä ja sielu: Eino Kaila 1910–35*. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka (toim.): *Eino Kaila. Valitut teokset 1. 1910–35*. Otava, Helsinki, 13, 17.

³⁵⁶ *Ibid.*, 32.

³⁵⁷ Kaila, Eino (1925): *Aitosuomalaisuudesta. Valvoja-Aika* 4/1925.

³⁵⁸ Kreikkalaisia kaupunkivaltioita edeltäneet kreikkalaisten heimojen liitot.

³⁵⁹ Kaila, Eino (1931b): *Paneurooppalaisuus nykyisessä vaiheessaan. Uusi Suomi* 22.3.1931. Heikkilä tekee samaisesta artikkelista lähes päinvastaisen tulkinnan, jonka mukaan Kaila ei pitänyt voimakasta kansallistuntoa yhteensopivana paneurooppalaisuuden kanssa. Heikkilä (2000), 71. Nähdäkseni tämä ei ollut Kailan keskeinen viesti, vaan hän pyrki nimenomaan kumoamaan kyseisen ennakkoluulon.

Kailalle ei tuottanut vaikeuksia tunnustaa useiden sisäkkäisten identiteettien olemassaoloa. Hän korosti myös Suomen pohjoismaisen yhteyden tärkeyttä, sillä olivathan pohjolle ominaisia sekä jokapäiväiset asiat että suuret sosiaaliset ja kulttuurilliset tekijät – aina näkkileivän syönnistä pöytäpuheiden pitämiseen.³⁶⁰

Kailalle länsi ja itä olivat olemukseltaan erilaisia. Venäjää oltiin eurooppalaistettu jo kaksisataa vuotta, ja silti työ oli tuottanut ”vain pinnallista koristusta ytimen ylle”. Lännelle tyypillisiä ominaisuuksia olivat aktiivisuus, käytännöllisyys, individualismi ja organisaatio. Idälle passiivisuus, aatteellisuus, kollektivismi ja kaaos. Länsi oli Kailan mukaan selvinnyt proletaarien hävitysvimmasta, mutta ”pyhän Venäjän” maata tallasivat ”nahkatakkiset juutalaiskomissaarit”.³⁶¹ Ei jää epäilystäkään, kumman joukkoon Kaila katsoi Suomen kuuluvan.

Vuosi 1930 oli nostanut Paneuroopan ja muut suunnitelmat Euroopan yhdistämiseksi suosituksi puheenaiheeksi myös Suomessa. Grotenfelt uskoi toiveikkaasti, ettei keskustelua herättänyt ja voimakasta vastakaikua saanut Paneurooppa-suunnitelma voisi mennä kokonaan hukkaan ”hedelmiä tuottamatta”.³⁶² Vuoden viimeisessä numerossa *Helsingin Sanomat* päättyi pessimistisempään arvioon. Lehden mukaan Briandin aloite oli saanut eurooppalaisten hallitusten keskuudessa epäedullisen vastaanoton sen keskittyessä liikaa yhdistymisen poliittiseen puoleen ja Suomen ulkopoliittikka oli vieläkin vailla suuntaa. Suuren laman kourissa oleva Eurooppa olisi tarvinnut kaunopuheisuuden sijaan turvallisuuden tunnetta ja luottamusta:

On toivottavaa, että se paniikin tapainen mieliala, joka taloudellisten seikkojen vaikutuksesta on vallannut kansat, antaisi tilaa viisaalle, rauhalliselle ja tosiasioita huomioonottavalle politiikalle, sillä ainoastaan siten voidaan päästä rauhan politiikkaan.³⁶³

Helsingin Sanomat ei suoraan väittänyt suunnitelmia Paneuroopasta vahingolliseksi kaunopuheisuudeksi, mutta tarkkaavainen lukija saattoi nähdä tämän

³⁶⁰ Eino Kailan Pohjola-artikkelin päiväämätön käsikirjoitus. Eino Kailan arkisto, laatikko 4, SKS.

³⁶¹ Kaila, Eino: Puhe itsenäisyysjuhlassa. Eino Kailan arkisto, laatikko 5, SKS. Puhe oli mitä ilmeisimmin pidetty vuonna 1926. Salmela (1999), 171.

³⁶² Grotenfelt (1930).

³⁶³ *Helsingin Sanomat* 31.12.1930.

yhteyden. Vaikka Euroopan yhdysvallat ei enää näyttäytynyt haihattelevana utopiana, pysyi se yleisesti hyväksytyjen käytännön politiikan ratkaisujen ulkopuolella.

2.6.3. Paneurooppa on ontuva tyttö

Suomalainen ylioppilasnuoriso ei näytä missään vaiheessa innostuneen Paneuroopasta. *Ylioppilaslehden* sivuilla ei kirjoitettu aiheesta lukuun ottamatta yksittäisiä ostettuja mainoksia, ja nuoren sukupolven kannatus vaikuttaa rajoittuneen pitkälti kirjallisiin piireihin.³⁶⁴ Poikkeuksiakin oli. Tampereen klassisen lyseon opiskelija Raoul Palmgren (1912–1995) esitelmöi Paneuroopasta herättäen kuulijakunnassa hämmennystä ja suuttumusta. Veljekset Tapio (1908–1982) ja Nyrki Tapiovaara (1911–1940) puolestaan ompelivat ylioppilaslakkeihinsa Paneuroopan punaisen ristin kultaisella pohjalla.³⁶⁵ AKS:läinen Eurooppa rakentui selvemmin Aasiaa vastaan. Jo 1920-luvulla suomalainen nuoriso sai Arvi Kivimaan mukaan Euroopasta ”sekavan, levottoman kuvan” ja kangastuksen Suur-Suomesta, joka toimisi Euroopan suojamuurina Venäjää vastaan.³⁶⁶ Tämän näkökulman voi katsoa nousseen hallitsevammaksi sitä mukaa, kun koettu idän uhka kasvoi.

Suomalaisen paneurooppalaisen yhdistyksen toiminta oli käynnistynyt lupaavasti, mutta edellytykset pitkäjänteiselle vaikutustyölle olivat heikot. Pennanen ei ollut ehtinyt toimimaan liiton sihteerinä edes puolta vuotta, kun hänen uskonsa Paneurooppaan koki peruuttamattoman kolahduksen. *Uusi Suomi* lähetti hänet ulkomaanmatkalle Friedrichshafenin Zeppelin-satamaan ja Pennanen päätti toteuttaa samassa yhteydessä paneurooppalaisen kiertomatkan. Hän vieraili paneurooppalaisuutta kannattavan puolalaisen pankinjohtajan luona, joka osasi puhua ”kaikkia eurooppalaisia kieliä”. Sananvaihto ei kuitenkaan ottanut sujuakseen, joten paikalle kutsuttiin ruotsia osaava sihteerä – ainoastaan toteamaan, ettei tilanteesta häkeltynyt Pennanen onnistunut asioimaan edes ruotsiksi. Jos Pennanen tunsä tässä tilanteessa olonsa avuttomaksi, oli vierailu Paneurooppa-liikkeen Wienin päämajassa perustavanlaatuinen osoitus ”liikkeen

³⁶⁴ Kts. Heikkilän luokittelu Paneurooppalaisessa liitossa toimineista sukupolvista. Heikkilä (2000), Liite 1.

³⁶⁵ Heikkilä (2013), 88.

³⁶⁶ Kivimaa, Arvi (1930): Suomalainen ylioppilasnuoriso ja nykyhetki. *Tulenkantajat* 2/1930.

avuttomuudesta”. Keisarillisessa Hofsburgin linnassa sijaitseva päämaja ei pitänyt sisällään lukemattomia toimistoja ja vastaanottosaleja, kuten Pennanen oli kuvitellut. Pimeä porttihalvi ja portaat johtivat kahteen huoneeseen ja keittiöön, jossa vastassa ei ollut odottamassa itse Coudenhove-Kalergi, vaan Pennanen ikäinen ”pikku tyttö”, joka kaiken lisäksi ontui. Pennanen tunsu sympatiaa sihteeriä kohtaan, mutta ei voinut uskoa Paneuroopan olevan se liike, joka toimisi vastaavoina fasismille ja muuttaisi Euroopan.³⁶⁷

Pennanen muisteleva äkkinäinen uskon menetys voi olla hivenen liioiteltu³⁶⁸, sillä hän esitelmöi Briandista ja Coudenhove-Kalergista vielä Yleisradion lähetyksessä huhtikuussa 1931³⁶⁹. Kiistatonta on kuitenkin se, että Pennanen tehtävä Paneurooppalaisen yhdistyksen sihteerinä päättyi syksyllä 1931³⁷⁰ ja samana vuonna hän oli mukana perustamassa Suomeen sosialistista Clarté-liikettä mukailevaa Hiilet-ryhmittymää.³⁷¹ Sen kokouksissa mainittiin Paneurooppa enää vain ohimennen, ja Pennanen itse esitteli Kansainliiton vastapainoksi ”itäisen kansainliiton” – Neuvostoliiton.³⁷² Seuraavana vuonna Pennanen oli suoraan yhteydessä maan alla toimineeseen Suomen Kommunistiseen Puolueeseen.³⁷³ Pennanen hylkäsi Paneuroopan aivan yhtä kiivaasti, kuin hän oli sen aikoinaan vastaanottanut.

Paneurooppalaisen yhdistyksen kokousten osanottajamääräksi vakiintui puoli-toistasataa henkeä. Sen kevätkokous 1931 käsitteli virallisesti vain rutiininomaisia asioita, joista tärkein oli järjestön nimen muuttaminen Suomen Paneurooppalaisesta Liitosta Suomen Paneurooppalaiseksi Yhdistykseksi. Keskustelu kävi kuitenkin vilkkaana ja kokous venyi peräti kolme ja puolituntiseksi. Kaila kertoi kuulleensa yhä useampien ”ajattelevien ihmisten” puhuneen edessä olevasta länsimaiden perikadosta.³⁷⁴ Kaila tähdensi suuressa taloudellisessa ahdingossa olevan Euroopan tarvitsevan yhteistoimintaa enemmän kuin koskaan:

³⁶⁷ Pietikäinen (1994), 169; Heikkilä (2013), 96; Pennanen (1970b), 83–84.

³⁶⁸ Pennanen muistelmat – samoin kuin historioitsijan konstruktio – väistämättä yksinkertaistavat mennyttä. Pennanen tunnustaa tämän myös itse: ”Ikään kuin me olisimme olleet suuren selvän valinnan edessä! Ikään kuin olisi vain siirryttävä valtavasta voimaryhmästä toiseen – ikään kuin nyt valita joko läntisen tai itäisen suuntauksen välillä! Ei elämäntunnelma 1930 ollut sellainen.” Pennanen (1970b), 89.

³⁶⁹ *Maaseudun Tulevaisuus* 25.4.1931.

³⁷⁰ Pennanen (1970a), 114.

³⁷¹ Klinge, Matti (2012): *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti*. Siltala, Helsinki, 197.

³⁷² Jarno Pennanen (Henkilömappi A: 2647a), EK/Valpo, KA.

³⁷³ Pennanen (1970a), 114.

³⁷⁴ *Uusi Suomi* 24.3.1931.

Monella taholla Euroopassa on poliittinen, sosiaalinen ja taloudellinen tilanne niin vaikea, että masennus ja toivottomuus koko Euroopan tulevaisuuteen nähden pyrkii valtaamaan mielet. [...] Niin tavattomilta kuin vaikeudet tässä suhteessa, eritoten taloudellisella alalla, näyttävätkin, täytyy kuitenkin kaikkien niiden, jotka eivät tahdo alistua ajatukseen Euroopan edessä olevasta perikadosta, työskennellä, kunkin voimiensa mukaan, paneuroopalaisen lähentymisen hyväksi.³⁷⁵

Professori Bruno Lesch (1888–1945) piti kokouksessa polemiikkia herättäneen esitelmän vallitsevasta markkinatilanteesta ja korosti Euroopan ongelmien johdettavan siitä, että se hävisi kilpailussa sitä suurempiin markkina-aleisiin nähden. Procopé selosti tutkimuskomission työskentelyä ja ensimmäisistä askelista eurooppalaisen yhteistoiminnan pitkällä ja vaivalloisella tiellä. Keskustelun yhteydessä Lavonius arvioi, että vain 15 prosenttia suomalaisista todella hyötyi suojelutulleista. Professori K. T. Jutila arveli, että joku päivä eurooppalaiset katsovat nykyistä taloudellista järjestelmäänsä yhtä vieroksuen kuin orjuutta tai maaorjuutta.³⁷⁶

Palatessaan konserttimatkaltaan Ruotsista Huberman piti Suomen Paneurooppalaisen Yhdistyksen kutsumana lokakuussa 1931 Helsingin yliopiston juhlasalissa esitelmän Paneuroopasta. Alusta asti paneurooppalaisessa liikkeessä mukana ollut Huberman ei pitänyt Paneuroopan sen hetkisiä toteutumismahdollisuuksia suurta toiveikkuutta herättävinä, mutta piti tilannetta Saksassa ja Tonavan maissa lupaavina. Pohjoismaissa Huberman katsoi lehdistön yleensä tarttuvan ensimmäisenä uusiin aatteisiin, ja näin oli tapahtunut myös Paneuroopan kohdalla.³⁷⁷ Vaikka varsinaista puhetta ei ole julkaistu, on sen täytynyt olla päivänpoliittisista ongelmista huolimatta inspiroiva, sillä se sai yleisöltä innokkaat suosionosoitukset.³⁷⁸

Euroopan taloudellisesta ahdingosta huolimatta – tai juuri sen ansiosta – Paneurooppa herätti yhä kiinnostusta suomalaisten keskuudessa. Yhdistyksen

³⁷⁵ Ibid.

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ *Helsingin Sanomat* 26.10.1931; 28.10.1931.

³⁷⁸ *Tapparamies* 9/1932.

vuosikertomuksen mukaan vuosi 1931 oli ollut varsin menestyksenkäs ja yhdistyksen järjestämissä esitelmissä oli ollut runsaasti yleisöä.³⁷⁹

Vuoden 1931 kuluessa oli Euroopan yhdysvallat jo putoamassa päivänpoliittiselta agendalta, mutta se ei suinkaan kadonnut täysin Suomen julkisesta sfääristä. *Helsingin Sanomat* julkaisi sarjan artikkeleita Euroopan yhdysvalloista, joiden kirjoittajia olivat muun muassa sir Winston Churchill, Saksan entinen valtakunnankansleri Herman Müller (1876–1931) ja Ranskan entinen pääministeri Paul Painlevé (1863–1933).³⁸⁰ Suomi myös osallistui virallisesti Kansainliiton perustaman eurooppalaisen tutkimuskomission toimintaan ja sai paikan sen kaksitoistajäsenisestä valiokunnasta.³⁸¹ Suomea edustanut Procopé oli käytännöllisen maltillinen diplomaatti myös taloudellisen integraation osalta. Procopé puhui komissiossa maakohtaisista eroista, toi esiin pohjoismaiden taloudellisia lähtökohtia ja korosti maatalouden luottokysymyksen keskeisyyttä. Eurooppa ei voisi Procopén mukaan yhdistyä pelkästään universaalein periaattein.³⁸² Tutkimuskomission työ sai liikkeen ulkopuolella osakseen kritiikkiä. Teljo toi *Valvoja-Ajassa* esiin, kuinka eriskummallista oli, että tutkimuskomission työhön osallistui myös Neuvostoliitto, jonka Euroopalle aiheuttama vaara kävi koko ajan ilmeisemmäksi.³⁸³

Euroopan yhdysvallat ei ollut enää vain suuri periaatteellinen kysymys, vaan sitä käsiteltiin aiempaa yksityiskohtaisemmalla tasolla. Paneurooppa-liike oli kuitenkin menettänyt aiemman tenhonsa, ja nopeaa muutosta toivovat saattoivat kääntää katseensa uusien aatteiden pariin.

³⁷⁹ *Helsingin sanomat* 3.4.1932.

³⁸⁰ *Helsingin sanomat* 11.1.1931; 1.2.1931; 22.11.1931.

³⁸¹ *Helsingin Sanomat* 25.4.1931.

³⁸² *Helsingin Sanomat* 21.1.1931.

³⁸³ Heikkilä (2000), 60; Teljo, Jussi (1930): Katsaus ulkomaihin. *Valvoja-Aika* 3/1931.

2.7. Idän vaara kasvaa – liike hajaantuu

2.7.1. Railona aukeava raja

Paasivirran mukaan Suomen luottamus Euroopan idylliin ja tyydyttävään turvallisuustilanteeseen alkoi murentua 1930-luvun alussa. Luottamus Kansainliittoon väheni Japanin hyökättyä Mantšuriaan 1931. Pettymystä tuotti myös Suomen Kansainliitossa tekemä, epätydyttävän lopputuloksen saanut aloite, joka olisi taannut finanssiapua hyökkäyksen kohteeksi joutuvalla valtiolla. Myös Procopén ulkoministerikauden päättyminen vuonna 1931 etäännytti Suomea Kansainliitosta.³⁸⁴ Tämä kaikki heijastui myös suomalaisten käsityksiin Euroopasta ja Neuvostoliiton sille asettamasta vaarasta.

Monien muiden ohella toimittaja Väinö J. Vataselle (1900—tuntematon) Euroopan itäinen raja oli ”maailman valtavin jakoviiva”, joka erotti kapitalistisen ja kommunistisen maailman toisistaan.³⁸⁵ Vataselle eurooppalaisuuteen kuului demokraattisuus: Euroopan rajoja despotialta vartioiva reunavaltiorintama oli puristuksessa myös lännestä käsin.³⁸⁶ Uuno Kailaan (1901—1933) runo ”Rajalla” tiivistää hyvin Euroopan itävaltiorintamien tunnot. Rajan takana ovat ”orjuus ja pakko-työ” ja menneiden aikojen sankarien pojat suojelevat ”kontion rinnoin” suomalaisia naisia ja lapsia idän ”hurtilta”. Runo alkaa ja päättyy samaan säkeistöön:

Raja railona aukeaa.
Edessä Aasia, Itä.
Takana Länttä ja Eurooppaa;
varjelen, vartija, sitä.³⁸⁷

Samaan aikaan Paneurooppa-liike asemoitui selkeämmin itää vastaan. Coudenhove-Kalergin vuonna 1931 suomeksi käännetty *Stalin & Kumpp.* varoitti, miten Neuvostoliitto tulee olemaan viisivuotissuunnitelman päätyttyä sotilaallisesti tasa-arvoinen yhtyneen Euroopan kanssa ja ylivertainen hajanaiseen Eurooppaan nähden. Asian teki Coudenhove-Kalergin mukaan vielä pahemmaksi se, että

³⁸⁴ Paasivirta (1984), 361.

³⁸⁵ Vatanen, Väinö J. (1931): Euroopan raja. *Itsenäinen Suomi* 6—7/1931.

³⁸⁶ Vatanen, Väinö J. (1934): Reunavaltiorintamalta. *Itsenäinen Suomi* 7—8/1934.

³⁸⁷ Kailas, Uuno (1931): *Uni ja Kuolema. Runoja.* WSOY, Porvoo, 115—118.

eurooppalaiset kommunistit toimivat Neuvostoliiton ”apu-armeijana”.³⁸⁸ Retoriikan tasolla Neuvostoliitto samaistui idän aikaisempiin vainolaisiin: ”Stalin taistelee eurooppalaista sivistystä vastaan samalla lailla kuin kerran Attila ja Dšingiskaani”, kreivi kirjoitti.³⁸⁹ Myös aiemmin Paneurooppaan kriittisesti suhtautunut *Hakkapeliitta* suositteli teosta: kyseessä oli ”hätähuuto Euroopalle idän punaisen kauhun uhatessa koko sivistynyttä maailmaa”.³⁹⁰ Teoksen myynti jäi kuitenkin vähäiseksi, kuten Neuvostoliittoa käsitelleelle kirjallisuudelle usein Suomessa kävi.³⁹¹ Venäjänvastaiset teemat eivät olleet paneurooppalaiselle liikkeelle entuudestaan vieraita, mutta niiden painoarvo selvästi kasvoi.

Myöskään Kailalle paneurooppalaisuus ei tarkoittanut samaa kuin yleiseurooppalainen rauhanaate. Suomen osalta kuuluminen Paneurooppaan olisi saattanut jopa lisätä varustuksien määrä, koska Suomen osa olisi ollut vartioida Paneuroopan itärajaa. Länsi-Euroopan suhde kommunistiseen Euraasiaan oli Kailalle kuin bysanttilaisen valtakunnan suhde arabien, mongolien ja turkkilaisten edustamaan islamilaiseen maailmaan. Kaila pohti, ovatko epävakaiset ja sosiaalisen elämän kyvyiltään vajavaiset venäläiset todellinen uhka Euroopan kansoille.³⁹² Hänen vastauksensa oli myöntävä:

Kun näännytetystä väestöstä jo nyt saadaan kiristetyksi Europaa vakavasti häiritsevä taloudellinen ylijäämä, mihinkä onkaan pystyvä se Venäjä, jolla on muutamia kymmeniä miljoonia sokeaan tottelevaisuuteen koulutettuja valtionorjia?³⁹³

Ilmeisesti viimeisessä Paneuroopan puolesta kirjoittamassaan lehtikirjoituksessa³⁹⁴ Kaila yritti loihtia esiin eurooppalaista kansakuntaa pelastamaan Euroopan sen tuomiopäivältä. Eurooppa oli rakennettu kreikkalaisen marmorinhoitoisen kivijalan varaan, jonka päällä kohosivat roomalainen oikeus, kristillinen teologia, renessanssin taide ja humanismi sekä uudenaikainen tiede. Euroopalla ei ollut Kreikan tavoin yhteistä kieltä, mutta muut kansakunnalle tärkeät yhteiset symbolit olivat olemassa: sikstiiniläiskappeli, Galilein yhtälöt, Faust

³⁸⁸ Coudenhove-Kalergi (1931), 23–25.

³⁸⁹ Ibid., 14.

³⁹⁰ *Hakkapeliitta* 2/1932.

³⁹¹ Heikkilä (2000), 31.

³⁹² Kaila, Eino (1931b): Paneuroopalaisuus nykyisessä vaiheessaan. *Uusi Suomi* 22.3.1931.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ Heikkilä (2000), 50.

ja Mefistofeles, vapaan miehen kohtaloa poteva Hamlet sekä Bachin ja Beethovenin sävelmät. Kaila julisti ”kaikkien meidän” olevan ”mahtavista muistoista raskaan, ylpeän, loistavan ja traagillisen Euroopan lapsia”. Kaila lainaa ”erästä eurooppalaisen tietoisuuden nerokasta edustajaa”, eli nimeltä mainitsematonta Coudenhove-Kalergia³⁹⁵: Euroopalla on kärsimyksen yhteys (*Leidensgemeinschaft*), mutta siltä puuttuu sen elämän yhteys (*Lebensgemeinschaft*). Sen olisi löydettävä, sillä muuten Eurooppa jakaisi muinaisen Kreikan kohtalon, joka kukistui veljessotien heikentämänä.³⁹⁶ Kaila painottaa uhrauksiin valmista puolustustahtoa:

Suomen kansalle, joka tätä Euroopan rajamaata asuu, on eurooppalaisuus samalla isänmaallisuutta. Jokainen tykki ja jokainen lentokone, joka meillä on, kuuluu eurooppalaiseen puolustusvoimaan – niitä ei koskaan voi olla liian monta.³⁹⁷

Jos Euroopan yhdysvalloilla oli juurensa rauhanaatteessa, oli Kailan julistus maailmojen päässä siitä. Eroa rauhanliikkeeseen ei ole syytä kuitenkaan liioitella: jopa Rauhanliiton entinen puheenjohtaja Grotenfelt oli sitä mieltä, että sotavärustelua oli kehitettävä aikana, jolloin kollektiivista turvallisuutta ei ollut.³⁹⁸ Euroopan yhdysvallat ei enää ollut keino nostaa Eurooppa jaloilleen ensimmäisen maailmansodan jäljiltä, vaan valmistautumista tulevaa suursotaa varten.

2.7.2. Kun usko loppui

Vuosikymmenten taite oli ollut Paneuroopan kannalta lupaavaa aikaa: yhteiskunnalliset vaikuttajat sekä politiikan että kulttuurin saralla saattoivat yksi toisensa jälkeen julistautua paneurooppalaisiksi ja aihetta käsiteltiin lehtien palstoilla. Vaikka paneurooppalaisuus ei levinnyt massaliikkeeksi, oli se yksi sivistyneistöä puhuttaneista aikakauden johtotähdistä. Paneuroopan tähdenlento kuitenkin syöksyi nopeasti. Samaan aikaan, kun Euroopan yhdentymisen

³⁹⁵ Tämä selviää Kailan muistiinpanoista. Kaila, Eino: Eurooppalainen kansakunta. Eino Kailan arkisto, laatikko 4, SKS.

³⁹⁶ Kaila, Eino (1934): Eurooppalainen kansakunta. 28. VII. 1914–28. VII. 1934. *Uusi Suomi* 29.7.1934.

³⁹⁷ Heikkilä (2000), 79; Kaila (1934).

³⁹⁸ Grotenfeltin puheenvuoro Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton sekä Suomen rauhanliiton Helsingin osaston tilaisuudessa 9.12.1936. Felix Iversen (Henkilömappi A:3719), EK/Valpo, KA.

suunnitelmat rapistuivat suurvaltojen erimielisyyksiin, nousivat Suomessa kansallismieliset voimat. Paavolainen muistelee ilmapiirinmuutosta seuraavasti:

Kulttuurinen ilmapiirimme sumeni juuri tuona [vuoden 1932] syksynä uhkaavammin kuin kukaan oli osannut odottaa. Tosin sitä oli jo saattanut aavistaa aina vuodesta 1930, jolloin pulakauden ote äkkiä kiristyi, sivistyslehti toisensa jälkeen kuoli ja talonpoikaismarssin rytmit säpsähdyttivät koko maata.³⁹⁹

Kuvaavaa on, että vuoden 1932 Suomen Paneurooppalaisen yhdistyksen kevätkokouksen esitelmät olivat tyvistyneet yhteen ainokaiseen – sen piti Gunnar Landtman, ja aiheena olivat yhteiseurooppalaisen ajatuksen kohtaamat ongelmat!⁴⁰⁰ Landtman kuitenkin uskoi, että kansat olivat sydämessään yhteiseurooppalaiselle ajatukselle myötämielisiä, vaikka valtioiden yhteisymmärryksen tiellä oli esteitä.⁴⁰¹ Landtman itse ei ollut muuttanut mieltään Paneuroopan suhteen, ja jaksoi eritellä sen hyötyjä peräti 16 sivun verran *Finsk Tidskrift*issä. Erityisesti Suomen metsä- ja paperiteollisuus olisivat Landtmanin mukaan hyötäneet eurooppalaisista markkinoista. ”Demokraattiset voimat kaikissa maissa ovat yhteisymmärryksen varmimmat ystävät”, Landtman kirjoitti.⁴⁰² Yhdistys oli kuitenkin lakannut toimimasta aatteen vetävänä voimana, sikäli kun se oli sitä koskaan todella ollutkaan. Syyskokouksessa ei käsitelty Coudenhove-Kalergin hiljattain perustamaa paneurooppalaista puoluetta, vaan huomio keskittyi keskusteluun maailmankielestä, kuten esperantosta. Läsnä olleen pietarilaissyntyisen liikemiehen Gotthard von Knorringin (1907–1983) into oli lopahtanut jo ennen kokouksen alkua, kun yhdistyksen varapuheenjohtaja Lesch oli korostanut ajan olevan epäsopeva johtuen ympärillä ”leiskuvasta nationalismista”. von Knorring manasi kirjeessään Coudenhove-Kalergille, ettei ole yllätys, jos Paneurooppa ei kiinnosta ulkopuolisia, jos se herättää niin vähän kiinnostusta sen omien kannattajien piirissä.⁴⁰³

Monet paneurooppalaisen liikkeen jäsenet jatkoivat valistustyötä kukin omilla tavoillaan. Voionmaa laati *Työläisopiskelija*-lehden opiskeluohjelman, jossa

³⁹⁹ Paavolainen, Olavi (1936): *Kolmannen Valtakunnan vieraana*. Gummerus, Jyväskylä, 16.

⁴⁰⁰ *Helsingin Sanomat* 25.3.1932.

⁴⁰¹ *Helsingin sanomat* 3.4.1932.

⁴⁰² Landtman, Gunnar: Idén om Europas förenta stater. *Finsk Tidskrift* 2/1932.

⁴⁰³ Kirje von Knorringilta Paneurooppa-Unionille 9.12.1932. PAN/EU-30, HAEU.

syvennyttään Coudenhove-Kalergin *Paneurooppa*-teokseen. Voionmaa piti aiheeseen tutustumista perusteltuna, sillä vaikka Kansainliiton nimeämä eurooppalainen tutkimuskomissio oli vaipunut sitkeään uneen, itse ”Euroopan kansain keskuudessa ei aate nuku”. Voionmaan luonnostelemat 15 kokousta kulkivat pääasiassa teoksen lukujen mukaan. Suomalaista näkökulmaa toivat ryhmätyötä ohjaavat kysymykset ”Miten voi Suomi paneurooppalaisen ohjelman mukaan saada turvallisuuden itää vastaan?”, ”Mitkä ovat suomalaisen kansallisuusliikkeen valo- ja varjopuolet?” ja ”Miten olisi varteenotettava Suomen liittymisessä Euroopan tulliliittoon?”⁴⁰⁴ Lesch pääsi puolestaan Yleisradion aalloille esitelmöimään Paneuroopasta huhtikuussa 1932.⁴⁰⁵

Kun Baselissa järjestettiin järjestysnumeroltaan kolmas paneurooppalainen kongressi vuonna 1932, oli entisen ulkoministerin Procopén tarkoitus edustaa siellä Suomea. Procopén matka kuitenkin peruuntui, ja ainoa suomalainen osanottaja oli arkkitehti Annikki Paasikivi (1898–1950)⁴⁰⁶. Onnekkaan sattuman kautta Paasikivi osui matkalla samaan junavaunuun Stanislaw Hubermanin (1897–1936)⁴⁰⁷ kanssa. Paasikivi ei aluksi uskaltanut tekemään tuttavuutta, mutta päätyi huomaamattaan hänen pöytätoverikseen ravintolavaunussa. Huberman otti itse kongressissa Paasikiven mukaan seurueeseensa ja tutustutti hänet Coudenhove-Kalergiin ja muihin Paneurooppa-liikkeen johtohahmoihin. Paasikivi esitti kongressin avausjuhlassa Suomen tervehdyksen, ja hänet nimettiin myös kongressin naisten yhteistyön komission puheenjohtajaksi.⁴⁰⁸ Paasikivi piti esitelmän Baselin kongressista suomalaisen yhdistyksen kevätkokouksessa⁴⁰⁹, mutta muutoin hän ei näytä toimineen julkisesti aatteen puolesta.

Vala perusti vuonna 1932 uuden Tulenkantajain Seuran ja viikkolehdeksi muutuneen *Tulenkantajat*-lehden, mutta Paneurooppaa ei juuri näkynyt uuden julkaisun sivuilla. Enemmän huomiota sai Suomi ja Pohjoismaat, joiden varaan

⁴⁰⁴ Voionmaa, Väinö (1932): *Paneurooppa*. *Työläisopiskelija* 2/1932.

⁴⁰⁵ Heikkilä (2013), 87.

⁴⁰⁶ Annikki oli J. K. Paasikiven vanhin lapsi.

⁴⁰⁷ Joko kyseessä oli jo aikaisemmin Suomessa Paneuroopan puolesta kampanjoineen Bronislaw Hubermanin nuorempi veli, tai *Aika*-lehdelle oli sattunut etunimen suhteen painovirhe.

⁴⁰⁸ *Aika* 6.12.1932.

⁴⁰⁹ *Helsingin Sanomat* 21.3.1933.

myös Vala itse luotti.⁴¹⁰ Coudenhove-Kalergin filosofisia teoksia lehdessä arvo-
tellut Nyrki Tapiovaara totesi Paneurooppa-liikkeen henkilöityneen
Coudenhove-Kalergiin. Hänen *Paneurooppa*-kirjansa oli antanut nuorisolle uu-
den Euroopan – uuden yhteenkuuluvuuden tunteen ilman ennakkoluuloja ja
vihaa. Syy epäonnistumiseen johtui Tapiovaaran mukaan kreivistä itsestään:

Osa nuorisoa kuuli kutsun ja iloitsi. Se odotti käskyä työhön. Mutta
silloin johtaja jätti heidät ja meni viisaiden luo ja niiden luo, joiden
oli valta. Mutta nämä eivät häntä auttaneet. Tiedot kertovat, että
mies tahtoo palata harharetkeltään. Saamme nähdä, onko nuoriso
vielä valmis työhön.⁴¹¹

Vastoinkäymisistä huolimatta Coudenhove-Kalergi ei levännyt laakereillaan.
Hän esitti ensimmäisen maailmansodan syyttymisen kaksikymmenvuotispäiväksi
eurooppalaista kansanäänestystä Euroopan yhdysvaltojen muodostamisesta.
Iltä-Sanomissa pakinoi Väinö Joensuu arveli suomalaisen Paneurooppa-yh-
distyksen kannattavan sitä, vaikka se olikin elänyt viime aikoina hiljaiseloa.⁴¹²

Hiljaiselo oli kuitenkin osalle sen jäsenistä liikaa. Jo entuudestaan suomalaisen
yhdistyksen toimintaan tyytymätön von Knorring löi hanskat tiskiinkin ja tarjoutui
vuonna 1933 Coudenhove-Kalergin palvelukseen Wieniin. Kreivin kieltäytyttyä
von Knorringin toiminta aatteen puolesta päättyi.⁴¹³ Yhdistys vuoti molemmista
päistä: muotiaatteen perässä liittyneet tippuivat pois suosion lopahdettua ja aat-
teeseen todella uskoneet lannistuivat mitäänanomattomista tavoitteista.

Vuodesta 1933 lähtien Wienissä järjestettiin useita paneurooppalaisia talousko-
kouksia, joissa ainakin Kaila vieraili toukokuussa 1934 ja pääsi kehumaan
Suomen talouden toipumisella. Suomesta nimettiin myös edustaja Wieniin pe-
rustettuun paneurooppalaiseen talouskeskukseen. Lukuisten pöydällä olleiden
nimien jälkeen edustajaksi valikoitui tilastotieteilijä Martti Kovero (1882–1955),

⁴¹⁰ Heikkilä (2013), 97; Esim. ”E. V.”: Pohjoismaat ja me. *Tulenkantajat* 21.1.1933; ”E. V.”: Keski-
Eurooppa ja Pohjoismaat. *Tulenkantajat* 11.3.1933.

⁴¹¹ ”N–T.”: Kirjojen suuresta maailmasta. R. N. Coudenhove-Kalergin uudet teokset. *Tulenkan-
tajat* 11.2.1933. Heikkilä rinnastaa Pennasen ja Tapiovaaran pettymykset toisiinsa. Heikkilä
(2013), 96. Niillä on kuitenkin tärkeä ero: Pennanen hylkäsi aatteen tykkänään, mutta Ta-
piovaara ilmaisi tyytymättömyyttä ainoastaan sen toteutustavasta.

⁴¹² ”Mikko” (1933): Päivän kronikka. *Iltä-Sanomien* 17.1.1933. Nimimerkin takaa löytynyt toimit-
taja selvisi Päivälehdessä arkiston avustuksella.

⁴¹³ Heikkilä (2013), 94–95.

joka piti eurooppalaisten kansojen välisen yhteistyön kasvattamista ”ylevänä päämääränä”.⁴¹⁴

Paneurooppa herätti yhä kiinnostusta uusissa piireissä. Teosofi ja okkultisti Pekka Ervast julkaisi Euroopan tulevaisuutta koskevat luentonsa vuonna 1933.⁴¹⁵ Ervast nosti Coudenhove-Kalergin Euroopan yhdentymissuunnitelmien lisäksi esiin hänen sukupuolikäsityksensä: Eurooppa oli miehinen maanosa, Aasia naisellinen. Euroopassa syntyi tiede, joka oli positiivista suhtautumista olemassaoloon. Aasiaa oli aina hallinnut uskonto ja mystiikka. Miehille oli luonnollista kunniantunto, naisille kauneudentunto. Ervastin mukaan Coudenhove-Kalergi ei vastustanut naisten emansipaatiota tai poliittista toimintaa, sillä naisen tehtävä oli saada aikaan rauha Eurooppaan. Ervast kertoo tuoneensa teosofina esille vastaavia ajatuksia.⁴¹⁶

Ervast oli kuitenkin varsin omalaatuinen Paneuroopan kannattaja: hän katsoi kulttuurin, politiikan ja talouden toisistaan niin poikkeaviksi inhimillisen toiminnan osa-alueiksi, että myös eurooppalaisen päätöksenteon tulisi tapahtua yhden parlamentin sijaan erillisessä talousneuvostossa, oikeusneuvostossa ja poliittisessa neuvostossa. Ervast lisäksi katsoi salaisen Valkoisen Veljeskunnan korvaamattomaksi avuksi Euroopan yhdysvaltojen rakennustyössä.⁴¹⁷ *Rauhaa Kohti* -lehti piti Ervastin "valosieluista kirjaa" rauhan ystäville suositeltavana luettavana.⁴¹⁸ Ervastin teos sai monet suomalaiset ruusuristiläiset ja vapaamuurarit ottamaan yhteyttä Paneurooppa-Unionin keskustuomistoon Wieniin.⁴¹⁹

Yleinen arvio näyttää olleen se, että tie Euroopan yhdysvaltoja kohti oli ainakin hetkellisesti noussut pystyyn. Gummerus toivoi eurooppalaista "luonnollista intressipiiriä", mutta tunnusti senhetkiset tosiasiat sille vastakkaisiksi:

Vielä muutamia vuosia sitten herätti Coudenhove-Kalergi suurta innostusta kirjallaan, jossa hän puhui Euroopan Yhdysvaltain

⁴¹⁴ Ibid., 97–98.

⁴¹⁵ Ibid., 90.

⁴¹⁶ Ervast (1933), 49, 54–55. Suomalainen paneurooppalainen yhdistys ei näytä vaalineen vastaavaa ajatusta. Sen puheenjohtaja Kaila piti älyllisesti huippukykyisiä naisia harvoina poikkeuksina. *Ilta-Sanomat* 22.10.1932.

⁴¹⁷ Ervast (1933), 80–82, 94.

⁴¹⁸ "A. R:nen" (1933): Eurooppalaisia näköaloja. *Rauhaa Kohti* 17/1933.

⁴¹⁹ Heikkilä (2013), 90.

muodostamisesta. Itse Briand saattoi Genevessä tämän aatteen päiväjärjestykseen. Nyttemmin se näyttää olevan kauempana toteutumisestaan kuin koskaan, eikä ainoastaan valtiollisella vaan myöskin taloudellisella alalla. Tullipolitiikkaan nähden jatkuu Euroopassa tuhoisa kaikkien sota kaikkia vastaan.⁴²⁰

Vaikka kansainvälinen tilanne näytti pahaenteiseltä, saattoi Paneuroopan kannattaja yhä uskoa parempaan. Ruotsalaisen Eurooppa-yhdistyksen aktiivi Herman Stolpe (1904–1996) kirjoitti *Nya Argukseen* tilannekatsauksen Euroopan tilanteesta. Paneurooppalainen liike oli syntynyt samana vuonna, kun Ruhrin miehitys oli romuttanut uskoa eurooppalaiseen yhteisymmärrykseen. Nyt vuosikymmen myöhemmin kansallissosialistit olivat nousseet valtaan Saksassa ja usko demokratiaan eurooppalaisen rauhan takaajana oli kokenut kolauksen. Vuosikymmenen mittainen paneurooppalainen propaganda ei ollut kuitenkaan valunut hukkaan. Coudenhove-Kalergi itse uskoi alueellisten ryhmittymien Balkanilla ja Baltiassa toimivan askeleina kohti koko Eurooppaa. Wienin paneurooppalainen taloustoimisto oli puolestaan herättänyt sekä johtavien poliitikkojen että taloustieteilijöiden mielenkiinnon. Eurooppalainen kriisi johtui siitä, että kansallisuus ja kansainvälisyys nähtiin toisilleen vastakkaisina. Paneurooppa tulisi olemaan synteesi molemmista. Stolpe laitto toiveensa sen varaan, että Coudenhove-Kalergi onnistuu yhdistämään eri ryhmittymät, jotka tavoittelivat yhtenäisempää Eurooppaa kukin omilla tahoillaan.⁴²¹

Toiveikkuutta helpommin saattoi sortua tappiomielialaan. Lauri Viljanen kuvaili eurooppalaista eripuraa ranskalaista runoilijaa Paul Valéryä (1871–1945) käsittelevässä esseesssänsä. Esseen mukaan jo ennen ensimmäistä maailmansotaa oli olemassa ”eurooppalainen yhteys”, mutta historioitsijat ja poliitikot pysyivät ”naivilla, esihistoriallisella kannallaan”. Viljanen siteerasi Valéryä: ”eurooppalainen henki on aina ollut korkeammalla tasolla kuin eurooppalainen politiikka”.⁴²² Myös Suomessa 1920-luvun lopun kansainvälinen ilmapiiri oli kaukaista historiaa. Viljanen tilitti, että Suomen henkisellä alalla ”näyttää jo melkein kaikki muu

⁴²⁰ Gummerus, Herman (1933): Maailmanpolitiikkaa. Eurooppa ja uusi kansallinen Saksa. *Itsenäinen Suomi* 5/1933.

⁴²¹ *Nya Argus* 12/1934.

⁴²² Viljanen, Lauri (1936): *Taisteleva humanismi*. Arvi A. Karisto osakeyhtiö, Hämeenlinna, 384, 388. Esseen kuvituksena oli karikatyyri, jossa runoilija katsoi surullisin katsein Eurooppaa. Kansallisvaltioiden paikoilla seisovat pikkuriikkiset haarniskoidut ritarit löivät toisiaan omilla merkkiteoksillaan samaan aikaan kun juonikkaasti hymyilevät ja kiväärein varustetut aasialainen ja venäläinen karikatyyrihahmo kurkistelivat pallon itäreunalta.

olevan sopimatonta, paitsi mikä kääntyy Suomen suvun menneisyyteen – niin monen tuhannen vuoden päähän kuin mahdollista”.⁴²³

Kysymyksenasettelu Euroopan yhdentymisen suhteen näytti vakiintuneen 1930-luvun ensimmäisinä vuosina ja Suomessa käytiin aitoa keskustelua pelkän maan rajojen ulkopuolella tapahtuneen referoinnin sijasta. Käsitteellinen selkeys ei kuitenkaan ollut riittävä edellytys aatteen leviämislle, kun sen eteen alkoi nousta ylitsepääsemättömän suuria käytännön esteitä.

2.7.3. Eurooppa sortuu

Neljänteen Paneurooppalaiseen kongressiin Wienissä 1935 osallistui Suomesta enää lähetystöneuvos Johannes Nyysönen (1888–1947).⁴²⁴ Kongressi ei myöskään noussut uutisotsikoihin. Vuosikymmenessä Paneurooppa oli siis päätynyt takaisin lähtöruutuun.

Rauhanliikkeen kiinnostus Paneurooppaa kohtaan oli laantunut pian vuosikymmenen vaihteen jälkeen. *Rauhaa Kohti* jatkoi Coudenhove-Kalergin ajatusten julkaisua⁴²⁵, mutta aihetta sivuttiin muutoin vain harvakseltaan. Vuonna 1935 Rauhanliiton järjestämällä Kauniaisten opintoviikolla piti parlamenttien välisen liiton entinen norjalainen pääsihteeri Christian Lous Lange (1869–1938) esitelmän pohjoismaiden roolista Euroopan osana.⁴²⁶ Vaikka keskustelua eurooppalaisesta valtioliitosta oli käyty jo vuosikymmenen ajan, joutui Lange tyytymään siihen, että Euroopan rajojen määrittäminen oli ratkaisematon ongelma. Mihin tarkka rajalinja sitten vedettäisiinkin, Coudenhove-Kalergin Paneurooppa olisi Euroopan irvikuva: ovathan Iso-Britannia ja Venäjä sen ulkopuolella samaan aikaan, kun se kattaa laajoja alueita Afrikassa ja Aasiassa. Sodan ja rauhan kysymyksiä tulisi käsitellä maailmanlaajuisesti, sillä sitä edellyttivät myös liikkumisen kehitys ja maailmantalous. Euroopan yhdysvallat ja Paneurooppa olivat Langelle menneen vuosisadan ilmauksia:

⁴²³ Viljanen (1936), 22.

⁴²⁴ Heikkilä (2013), 97.

⁴²⁵ *Rauhaa Kohti* 7/1932, 11–12/1937, 2/1938.

⁴²⁶ *Rauhaa Kohti* 11–12/1935.

Sanoihin Euroopan Yhdysvallat tai Pan-Eurooppa sisältyy näinollen vanhentunut ajatustapa. Nämä iskusanat ovat tulleet jossakin määrin suosituiksi, mikä vain merkitsee sitä, että vielä hyvin monet, niin suuret kuin pienetkin, elävät menneisyyden käsitemaailmoissa osamatta katsoa nykyistä todellisuutta suoraan kasvoihin.⁴²⁷

Langen esittämä kritikki ei ollut sisällöltään uutta. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että nyt aate ei ollut enää haihatteleva tulevaisuudenutopia: se oli jo siirtynyt osaksi mennyttä. Esitelmä ei tietenkään edusta yksi yhteen Rauhanliiton suomalaisten jäsenten katsantokantaa. Puheenvuoron sisältö on kuitenkin tuskin tullut täytenä yllätyksenä. Rauhanliike näyttää laittaneen toivon enenevissä määrin pohjoismaiseen yhteistyöhön Euroopan yhdysvaltojen sijasta⁴²⁸, aivan kuten Suomen virallinen ulkopolitiikka oli tehnytkin⁴²⁹. Pohjoismaisen yhteistyön puolesta kävi Suomessa puhumassa jopa Ruotsin tukkukauppiaiden liiton edustajat. ”Jos ajatus Euroopan yhdysvalloista on oikeutettu, on ajatus pohjoismaiden yhdysvalloista vielä oikeutetumpi”, totesi liiton puheenjohtaja *Ilta-Sanomien* haastattelussa.⁴³⁰ Pohjoismaiden yhdysvalloista käytiin keskustelua myös Helsingissä pidetyssä pohjoismaisessa rauhankongressissa 1937.⁴³¹

Järjestäytyneen äärioikeiston nousu toi Paneuroopalle yhden uuden vastavoiman. Paneurooppa ja fasismi olivat molemmat modernin ajan lapsia. Ne olivat seurausta ensimmäistä maailmansotaa seuranneiden vuosien aatteellisesta ja yhteiskunnallisesta murroksesta.⁴³² Sekä Paneurooppa että fasismi esiintyivät tulevaisuuden ääninä, jotka lupasivat ratkaista maanosan nykyiset ongelmat. Ne olivat kuitenkin samaan aikaan toistensa vastavoimat.

Suomalaiset kansallissosialistit suhtautuivat Paneurooppaan alusta asti inholla. Kansallissosialistinen *Tapparamies*-lehti epäili Paneuroopan liiton olevan ”juutalais-vapaamuurarillinen taistelujärjestö”, joka todellisuudessa ajoi

⁴²⁷ *Rauhaa Kohti* 17/1935.

⁴²⁸ Iversen, Felix (1935): Suomi jälleen pohjoismaiden piirin. *Rauhaa kohti* 24/1935.

⁴²⁹ Paasivirta (1984), 366–367.

⁴³⁰ *Ilta-Sanomat* 2.11.1936.

⁴³¹ Felix Iversen (Henkilömappi A:3719), EK/Valpo, KA.

⁴³² Kokoomuksen entinen kansanedustaja Heikki Renvall (1872–1955) tulkitsi aikakauden tunteja Kansantaloudellisen yhdistyksen 50-vuotisjuhlassa pitämässään juhlapuheessa: ”Tempo, tempo! on ajan tunnus. Tämä aikamme kiihko on teknillisen kehityksen henkeä. Sen vaikutuksesta on koko maapallo yhä kiinteämmin ja täydellisemmin puristettu kovin ottein kokoon, sen puserrus tuntuu syvälle yhteiskunnan rakenteen pimentoihin ja nostaa siten pinnalle aivan uusia valtiotaloudellisia problemeja: valtionmonopoli, suunnitelmatalous, kontingenttijärjestelmä j.n.e. aina fascismia ja pan-eurooppaa myöten.” *Helsingin Sanomat* 29.1.1934.

vapaamuurariloosien jo entuudestaan kannattamaa maailmanliittoa ja edisti maailman juutalaisten asiaa. Briandin aloite oli puolestaan pelkkä ”pitennetty Ranska”. Lehti arvioi Suomen hallituksen asettuneen yleensä myötämieliselle kannalle, vaikka se oli pidättyväinen Briandin muistioon vastatessaan.⁴³³ Suomalaisista paneurooppalaisista lehdellä ei ole mitään hyvää sanottavaa. Lapuan liikkeessäkin vaikuttanut lakimies Olavi Linnove (1898–1950) epäili, ettei yksikään ”sielultaan ja ruumiiltaan terve” suomalainen haluaisi olla paneurooppalainen.⁴³⁴ *Tapparamieheissä* julkaistiin myös saksalaisen antisemiitin Theodor Fritschin (1852–1933) mielipiteitä Paneuroopasta astinlautana juutalaisten maailmanherruuteen.⁴³⁵ Suora kosketus Paneurooppaan vaikuttaa silti vähäiseltä, sillä *Tapparamieheen* kirjoitukset käsittelivät vuosien takaisia tapahtumia, ja jopa Briandin kuolema näyttää jääneen lehdeltä huomaamatta. Paneurooppa näyttää pikemminkin tarjonneen kansallissosialisteille hyvän olkinuken, joka toimii taas yhtenä osoituksena salaisissa kabineteissa vehkeilevien juutalaisten, vapaamuurareiden ja jesuiittojen olemassaolosta.

Näkökulma ei rajoittunut ainoastaan äärioikeiston omiin julkaisuihin. Pisimmälle valtavirtaisista päivälehdistä meni *Uusi Suomi*, joka julkaisi vuonna 1933 italialaisen Pietro Sessan kirjoituksen fasistisesta Paneuroopasta. Fasistinen Italia oli Sessan mukaan maailman huomion keskipisteenä uuden hallitustapansa ja suurten poliittisten, taloudellisten ja yhteiskunnallisten uudistustensa takia. Ne eivät rajoittuneet vain sisäpolitiikkaan, vaan myös ulkopolitiikan saralle. Briandin ajatus Euroopan yhdysvalloista oli ollut ”haihatteleva ja mahdoton”, mutta fasistinen Paneurooppa oli jo syntymässä. Fasismi pyrki Sessan mukaan ”luomaan rauhantilan kansojen välille ja saavuttamaan niiden keskinäisen yhteistyön, josta tulisi syntyä kansojen liitto, Euroopan liitto”. Muuta tietä Paneurooppaan ei olisi.⁴³⁶

Uudessa Suomessa julkaistu kirjoitus oli jopa porvarilliselle lehdistölle liikaa. *Turun Sanomat* rinnasti *Uuden Suomen* fasistisympatiat Virossa käynnissä olleeseen valtiomuotokeskusteluun, jossa aseistautuneet rintamamiehet yrittivät vaikuttaa kansanäänestyksen lopputulokseen. *Turun Sanomien* mukaan joukot

⁴³³ *Tapparamies* 9/1932.

⁴³⁴ ”O. L.” (1933): Pan-Euroopa-aatteen, antisemitismin ja kansallissosialismin merkitys ja voimasuhteet. *Tapparamies* 3/1933.

⁴³⁵ *Tapparamies* Esittelylehti 2, 1932.

⁴³⁶ Sessa, Pietro (1933): Fascistinen Pan-Eurooppa on jo syntymässä. *Uusi Suomi* 10.6.1933.

oli aseistettu mitä todennäköisemmin saksalaisella rahalla. Lehti varoitti sekä fasisistisista että bolševistisista kumouksista ja esitti mielestään aiheellisen kysymyksen: ”Käytetäänkö kaikissa niissä maissa, joissa nykyisin ’kiihotetaan’ kansanvaltaa ja laillista oikeusjärjestystä vastaan, vierasta rahaa?”⁴³⁷ Myös *Kaleva* huomautti vastaavia suunnitelmia Paneuroopasta löytyvän myös Kolmannesta valtakunnasta. Se epäili suomalaisella oikeistolla olevan taipumusta suursaksalaisten aatteiden ajamiseen ja liian vähän luottoa Suomen itsenäisyyden säilymiselle ilman alistumista jonkun voimakkaamman vallan vassallivaltioksi. *Kaleva* kehotti lukijoitaan seuraamaan näitä ”salaisista pohjavirroista kohoavia pintaporeiluja”.⁴³⁸

Muualla Euroopassa fasismi ei vain poreillut, vaan kiehui yli äyräidensä. *Helsingin Sanomat* huomioi, kun Kolmas Valtakunta alkoi kieltää Coudenhove-Kalergin kirjallisuutta.⁴³⁹ *Rauhaa kohti* lainasi tohtori Ernst Benediktiä (1882—1973): Euroopassa ei olisi voinut enää kuvitellakaan järjestettävän mitään panamerikkalaisen kongressin kaltaista ilman hulluuden purkauksia.⁴⁴⁰ Mussolini julisti Euroopan yhdysvallat utopiaksi ja todellisen yhdistymisen tapahtuvan Berliinin ja Rooman yhteistyön seurauksena.⁴⁴¹ Myös kreivin täpärä pako Tšekkoslovakian puolelle Itävallan *Anschlussin* yhteydessä pistettiin Suomessa merkille.⁴⁴² *Ilta-Sanomat* epäili, ettei myöskään toinen ”suuri paneurooppalainen” Huberman välttämättä pääsisi enää entiseen lempikaupunkiinsa Wieniin.⁴⁴³

Vihkiytyneimmille paneurooppalaisille Keski-Euroopan kehitys saattoi silti tulla järkytyksenä. Paula Porkkala matkusti Berliinin olympialaisten aikaan Puolassa, Unkarissa ja Itävallassa. Varsovassa turistiopas oli vienyt Porkkalan katsomaan kaupungin ghettoa. Porkkala muisteli jälkikäteen järkyttävää kohtaamistaan:

En tiennyt mikä ghetto oli enkä myöskään miksi sellainen olisi matkailunähtävyys. Mikään ”Ikkunat auki Eurooppaan” -kirjallinen kasvatus ei ollut valmistanut tähän. Olin ruokkinut koululaisen ja ylioppilaan mieltäni Tulenkantajilla, Coudenhove-Kalergin Pan-

⁴³⁷ *Turun Sanomat* 10.6.1933.

⁴³⁸ *Kaleva* 28.7.1933.

⁴³⁹ *Helsingin Sanomat* 14.1.1934.

⁴⁴⁰ *Rauhaa Kohti* 2/1936.

⁴⁴¹ *Helsingin Sanomat* 18.1.1937.

⁴⁴² *Helsingin Sanomat* 14.3.1938.

⁴⁴³ ”Mikko”: Päivän kronikka. *Ilta-Sanomat* 9.4.1938.

Eurooppa oli poliittinen uskonkirjani ja abiesitelmäni aihe. En tien-
nyt, että Eurooppa oli tätäkin.⁴⁴⁴

Porkkalan kokemukset tuskin olivat kovin valtavirtaisia. Ne kuitenkin osoittavat, että eurooppalaisuuden itsestäänselvyytenä ottanut sukupolvi oli ainakin iduillaan. Se itu tukahtui, kun totalitaariset järjestelmät tiukensivat otettaan Keski-Euroopasta ja tekivät samalla kaiken idealistisen yhteistyön eurooppalaisten valtioiden kesken tosiasiaassa mahdottomaksi.

Näennäisen perustavanlaatuinen kuilu fasismin ja paneurooppalaisuuden välillä saattoi olla yllättävän kapea. Paneurooppaa sympatiseerannut professori Öhquist kuvaili vävyllään vuonna 1933 lähettämässä kirjeessä saksalaisia kansallissosialisteja ”pahaenteiseksi ilmestykseksi”. Jo seuraavana vuonna Öhquist oli kuitenkin vakuuttunut siitä, että kansallissosialistit voisivat olla hyväksi Saksalle ja pelastaa koko Euroopan bolševismilta. Entinen demokraatti päätyi vuosikymmenen lopulla nimittämään kansanvaltaa ”laumamaiseksi sorroksi, jota kuolleen massan luku enemmistönä harjoittaa älyä ja todellista tarmoa kohtaan”.⁴⁴⁵ Öhquist ei näytä niinkään hylänneen itse Eurooppaa, vaan ainoastaan sen demokraattisen perinteen.

Aktiivisista paneurooppalaisista myös Kaila tunnustautui ”saksalaismieliseksi”, vaikka vierasti saksalaisen kansallissosialismin vulgaarisuutta.⁴⁴⁶ Mitään merkkejä Kailan henkilökohtaisen maailmankatsomuksen muutoksesta ei näytä löytyvän ainakaan hänen vuonna 1937 Helsingin Suomalaisen Normaalityön riemujuhlassa pitämässään puheessa, jossa hän povasi eurooppalaisen maailman vähitellen demokratisoituvan. Kaila totesi kaunopuheiseen tapaansa:

Euroopan kansoilla on, kuten Kreikan heimoilla muinoin, kohtalokas taipumus raadella toisiansa, ja kansainväliset vastakkaisuudet ovat tänään yhtä jyrkät kuin ne ovat olleet ennenkin. Ja kuitenkin on

⁴⁴⁴ Porkkala, Paula (1989): *Eurooppa meno – paluu*. WSOY, Porvoo, 13.

⁴⁴⁵ Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko ja Roselius, Aapo (2016): *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki, 404–407. Saksassa asunut Öhquist päätyi vuonna 1944 aseveljeytensä rikkonutta Suomen hallitusta vastaan toimineeseen Vapaan Suomen Avustusliittoon.

⁴⁴⁶ Niiniluoto, Ilkka (1992): Syvähenkisen empiristin hahmottuva maailma. Eino Kaila 1936–58. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka (toim.): *Eino Kaila. Valitut teokset 2*. Otava, Helsinki, 18.

niin, että missä vain kaksi eurooppalaista tosisivistynyttä kohtaa toisensa, siellä he pääsevät kosketuksiin yhteisen gentlemanisuuden arvojärjestelmän perusteella [...]⁴⁴⁷

Mikko Salmelan mukaan Kaila näyttää valinneen 1930-luvun lopulla Saksan pienempänä pahana arkkivihollisena pitämäänsä Neuvostoliittoa vastaan, mutta poliittisesti varovaiselta Kailalta ei löydy juuri ulostuloja aiheesta.⁴⁴⁸ Paneurooppalaisuus ei ollut totalitaarinen aate, ja siirtymä natsi-Saksan tukijaksi oli varmasti Kailalle epämieluisa. On historian tutkijan kannalta sääli, ettei Kaila jättänyt jälkeensä aihetta koskevaa itsetutkiskelua.

Suomen Paneurooppalaisen Yhdistyksen toiminta lakkasi vuoteen 1937 mennessä.⁴⁴⁹ Samana vuonna kirjoitti Suomen ”tietoisimmin eurooppalaiseksi” tituleerattu⁴⁵⁰ Kivimaa runossaan *Kaksi kotimaata* pahaenteisesti ”sodan aaveista”. Runon viimeinen säkeistö tiivistää paneurooppalaisen liikkeen lopun paremmin kuin asiatekstille on koskaan mahdollista:

Kotimaata armasta mull’ oli kaks:
Häme toinen, Eurooppa toinen.
Käy etelän taivas tummemmaks,
tuo syvä ja aurinkoinen.
Sinä jäät, Häme, tyyni ja uskollinen,
sinä, Päijänne, lauluinesi.
Suven iltaan, kehtoon murheiden,
minut hiljennä omaksesi.⁴⁵¹

Poliittisesti myrskyisän vuosikymmenen viimeisinä vuosina ei suunnitelmaa Euroopan yhdysvalloista juuri käsitelty suomalaisessa lehdistössä. Toisen maailmansodan syttyä Ranskan pääministeri Édouard Daladier (1884–1970) saattoi syyttää Saksan ”kauhuhallitusta” rauhan ja Euroopan yhdysvaltojen suunnitelman tarvelemisestä⁴⁵², mutta hätähuudot Paneuroopan puolesta kaikuivat kuuroille korville. *Helsingin Sanomien* uutisen lakoninen otsikko tiivistä olennaisen: ”Kysymys Euroopan yhdysvalloista ei ole ajankohtainen”.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Kaila, Eino (1937): Oppikoulun tehtävä. Puhe Suomalaisen Normaalityön riemujuhlassa. *Valvoja-Aika* 11/1937.

⁴⁴⁸ Salmela (1999), 175.

⁴⁴⁹ Heikkilä (2000), 57.

⁴⁵⁰ Niiniluoto (1955), 301.

⁴⁵¹ Kivimaa (1947), 204–205.

⁴⁵² *Helsingin Sanomat* 22.9.1939.

⁴⁵³ *Helsingin Sanomat* 28.9.1939.

Vuoden viimeiseksi jääneessä *Rauhaa Kohti* -lehden numerossa rauhanliikkeessä merkittävää roolia näytellyt Anna Nevalainen (1894–1976) katsoi tulevaisuuteen ”yli tämän hetken myrskyjen”. Nevalainen kirjoitti itsepintaisesti Euroopan yhdentymisestä, vaikka hankkeelle ei ollut välitöntä toteutumisen mahdollisuutta. Nevalaisen mukaan ensin oli pyyhittävä pois ”suuri määrä rotuja ja kansalliskiihkoa, ennakkoluuloja, väärää omanarvontuntoa [ja] kieroja kunniakäsitteitä”.⁴⁵⁴ Nevalainen kirjoitti:

Tuskin koskaan ovat Euroopan yhtymistä vastustavat voimat näyttäneet niin suurilta kuin juuri näinä päivinä, mutta ehkä ne muodostavat vain kovalta näyttävän, itse asiassa hauraan kuoren kansojen todellisen tahdon ympärille, kuoren, joka painostuksen käydessä liian suureksi murtuu ja päästää kansojen mielissä asuvat rauhan ja yhteistyön voimat toimintaan.⁴⁵⁵

Rauhanystävien ensimmäinen yritys toteuttaa aatettaan oli Nevalaisen mukaan epäonnistunut, eikä uuden yrityksen paikkaa tai ajankohtaa voinut vielä tietää. Nevalainen lainasi kirjoituksen loppuksi brittiläisen Labour-puolueen Clement Attleeta (1883–1967): ”Euroopan täytyy yhtyä liitoksi tai muuten se sortuu”.⁴⁵⁶ Alle kaksi viikkoa kirjoituksen julkaisemisen jälkeen Mainilan rajakylässä ammuttiin surullisenkuuluisat laukaukset ja Suomi nielaistiin mukaan toisen maailmansodan yleiseurooppalaiseen kurimukseen.

⁴⁵⁴ Nevalainen, Anna (1939): Rauhanystävien on katsottava yli tämän hetken myrskyjen tulevaisuuteen. *Rauhaa Kohti* 21/1939.

⁴⁵⁵ Ibid.

⁴⁵⁶ Ibid.

3. Johtopäätökset

Suomalaista keskustelua Euroopan yhdentymisestä hallitsivat ajatus Euroopan yhdysvalloista, Coudenhove-Kalergin Paneurooppa ja Briandin aloite eurooppalaisesta valtioliitosta. Ne samaistettiin käytännössä yhdeksi ja samaksi tavoitteeksi, jonka keskeisiä ominaisuuksia olivat tulliliitto, turvallisuustakuut ja samaan aikaan kansallisen suvereniteetin säilyttäminen. 1920-luvulla hallitsevana teemana näyttää olleen Euroopan yhdysvaltojen muodostama taloudellinen vastavoima Yhdysvalloille. 1930-luvulla näkyvämmän roolin sai sotilaallinen Neuvostoliitolta puolustautuminen. Rauhanaate ja Paneurooppa ponnistivat osittain samoista lähtökohdista, mutta varsinaiset liikkeet näyttävät eriytyneen toisistaan jo vuosikymmenen vaihteesta lähtien. Niitä ei kuitenkaan ole syytä pitää toisilleen vastakkaisina, sillä molemmat tavoittelivat yhtäläistä välietappia.

Harva aihetta pohtinut suomalainen vastusti eurooppalaisuutta sinänsä, vaikka paneurooppalainen aate ei ehtinytkään koskettaa kansan syviä rivejä. Suomen katsottiin kuuluvan itsestään selvästi osaksi Eurooppaa. Erimielisyys koski pikemminkin sitä, mitä Euroopalla tarkoitettiin. Vaikka suomalainen yhteiskunta oli maailmansotien välisenä aikana paljon nykyistä yhtenäisempi, ei kysymys identiteetistä ollut yksinkertainen.

Valtaosa Paneuroopan kannattajista piti tärkeänä eurooppalaisen yhtenäisyyden tunteen luomista, mutta ei yrittänyt korvata suomalaisuutta eurooppalaisuudella. Ehkä lähimmäksi tätä tulivat innokkaimmat tulenkantajat, joille Eurooppa oli osa projektia luoda uusi, moderni ihminen. Eurooppalainen identiteetti oli useimmiten alisteista suomalaisuudelle ja pohjoismaisuudelle.

Eurooppa ei ollut käsitteenä tyhjä astia, jonka saattoi täyttää millä hyvänsä. Se oli kuitenkin riittävän joustava, jotta siihen saatettiin vedota hyvin erilaisista lähtökohdista ja ristiriitaisin tavoittein. Euroopan yhdysvallat oli samaan aikaan rauhanprojekti ja lähtökohta eurooppalaiselle sotavoimalle, demokratioiden yhteenliittymä ja fasistinen liitto, markkinatalousalue ja askel kohti sosialistista kaikkien kansojen liittoa. Ideologiset ristiriidat eivät kuitenkaan olleet syynä liikkeen epäonnistumiseen: Euroopan yhdysvaltojen kohtalo sinetöitiin kaukana Suomesta, eikä mahdottoman tavoitteen edestä ollut syytä jatkaa kampanjointia.

Euroopan yhdysvallat muuttui taas utopiaksi paistateltuaan hetken päivänpolitiikan valokeilassa.

Pauli Heikkilä päätyy johtopäätökseen, että Suomi oli Paneuroopan periferia, jossa aate ei kiinnostanut sen itsensä vuoksi vaan keinona vastustaa kansallismielistä valtavirtaa.⁴⁵⁷ Suomen syrjäistä asemaa ei käy kiistäminen. Toisaalta yhtä hyvin voi todeta, että Suomi kytkeytyi kiinteäksi osaksi yleiseurooppalaista keskustelua – siitäkkin huolimatta, että se seurasi jäljessä muuta Eurooppaa.

Keskustelua käytiin Suomessa pitkälti kansallisista lähtökohdista, mutta kansallismieliset–kansainväliset-dikotomia ei selitä tyhjentävästi Euroopan yhdysvaltojen kannattajien ja vastustajien lähtökohtia.⁴⁵⁸ Olivathan suomalaisen paneurooppalaisen yhdistyksen puheenjohtajat Procopé ja Kaila kiistatta myös kansallismielisiä. Toisaalta kansainvälisyys ei automaattisesti johtanut paneurooppalaisuuteen: tästä esimerkkinä varsin kosmopoliittia elämää elänyt Waltari, joka ei näytä tulta kantaneiden toveriensa tavoin juuri intoutuneen asiasta. Omalla tavallaan kansainvälinen persoona oli myös Ruutu, joka kuitenkin vastusti Paneurooppaa reaalipoliittisten seikkojen nojalla.

Suunnitelmia Euroopan yhdysvalloista ei tyypillisesti vastustettu kansalliskiihkon vallassa vaan käytännöllisin järkiperustein. Kansainvälistä politiikkaa realistisesta koulukunnasta lähestyvät ajattelivat, että pienen Euroopan rajamaan ei ole järkevää tehdä uhkarohkeita irtiottoja. Oman maan taloutta protektionistisesti suojelevat puolestaan katsoivat, ettei markkinoiden avaaminen automaattisesti hyödytä vielä suhteellisen hiljattain teollistunutta maaseutuvaltaista Suomea. Myös suuri osa kansallismielisistä vastusti kansallista suvereniteettia loukkaavaa valtioliittoa, ei eurooppalaista yhteyttä sinänsä. Toisaalta harva kannattajakaan vetosi eurooppalaiseen solidaarisuuteen: Euroopan yhdysvaltoihin kuulumisen olisi heidän mukaansa tuonut etua nimenomaan Suomelle ja suomalaisille.

Enemmän selitysvoimaa tuntuu löytyvän tarkastelemalla liikettä realismin ja idealismin kautta. Jakoivathan monet liikkeen kannattajat ja vastustajat arvion

⁴⁵⁷ Heikkilä (2013), 100.

⁴⁵⁸ Heikkiläkään ei väitä sitä ainoaksi selittäväksi tekijäksi. Heikkilä (2000), 108.

Euroopan kohtaamista ongelmista: sen talouden ahdingosta, maanosan laajusten suurvaltojen uhasta ja eurooppalaisen suursodan vahingollisuudesta. Euroopan yhdysvaltojen idealistiset kannattajat yrittivät ratkaista ongelmat tuliunionilla, valtioliitolla ja eurooppalaisen identiteetin hiljattaisella rakentamisella. Pisimmälle menivät pasifistit ja sosialistit, jotka halusivat jatkaa kehitystä aina Maailman yhdysvaltojen tasolle asti. Realistit lähtivät siitä, ettei kansallista itsekkyyttä voi hillitä, että kansainvälisissä suhteissa on aina jollakin osapuolella oma lehmä ojassa ja että viime kädessä on parasta luottaa oman maan aseisiin. Tämä oppi on ollut Suomessa tuttu jo Viaporin linnoituksen muuriin 1700-luvulla kirjoitetusta maksimista lähtien: ”*Eftervard, stå här på egen botn, och lita icke på främmande hielp*”. Läheskään kaikki Euroopan yhdysvaltojen vastustajat eivät vastustaneet ajatusta periaatteen tasolla, vaan pitivät sen tavoittelua sillä hetkellä hyödyttömänä tai jopa vahingollisena.

Nämä ajatuskulut eivät sinänsä synny nationalismista tai sen vastustamisesta, vaikka kansallismielisyys saattoi tarjota jälkimmäiselle ensimmäistä paremman kasvualueen. Heikkilä osuu analyysissään sikäli oikeaan, että kansalliskiihkoisen nationalismin nousu 1930-luvulla todella vaikeutti paneurooppalaisen liikkeen toimintamahdollisuuksia, niin Suomessa kuin muualla Euroopassa.

Kun Paneurooppaa ja muita suunnitelmia Euroopan yhdysvalloista tarkastelee laajemmin 1920- ja 1930-luvuilla Suomessa käydyssä yhteiskunnallisen keskustelun osana, muuttuvat ne väistämättä sivujuonteeksi. Kansainliitto, kielikeskustelu, Lapuan liike ja aikakauden suurimmat demokraattisen järjestelmän haastajat, fasismi ja kommunismi olivat eittämättä sitä hallitsevammassa osassa. Sivujuonteiden joukossa Paneurooppa oli silti keskeinen.

Toimittaja Yrjö Niiniluoto antoi sotienväliselle paneurooppalaiselle liikkeelle taannehtivasti tunnustusta. Niiniluodon mukaan paneurooppalaisten teesit saattoivat olla epäkäytännöllisiä ja maailmalle vieraita, mutta sen paatokselliset puhemiehet onnistuivat antamaan käsitteille eurooppalainen ja eurooppalaisuus sisällön, joka ”tunkeutui pelkkää maantieteellistä käsitteenkuorta syvemmälle ja joka tapaa vastakaikua eurooppalaisen ihmisen sydämessä enemmän kuin päässä”.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ Niiniluoto (1955), 305.

Suunnitelmat saattoivat kariutua, mutta käsitteet jäivät elämään. Vaikka *Paneuroopan* ja *Euroopan yhdysvaltojen* sanat ovat pitkälti korvautuneet *Euroopalla* ja *Euroopan Unionilla*, ovat vanhat argumentaatiokulut säilyneet yli puoli vuosisataa lähes muuttumattomana. Huoli Euroopan kilpailukyvästä Yhdysvaltojen rinnalla on pysynyt ennallaan⁴⁶⁰ samoin kuin kolme Suomen keskeisintä turvallisuushakua: "Venäjä, Venäjä ja Venäjä"⁴⁶¹. Kuluneella vuosikymmenellä kasvaneet pakolaismäärät ovat myös herättäneet keskustelua EU:n rajavalvonnasta. Enää Suomea ei uhkaa "hurttalaumat" vaan "hallitsematon kansainvaellus"⁴⁶². Samalla Euroopan rajoiksi samaistuneet EU:n rajat ovat palauttaneet Suomen yhdeksi niiden vartijoista.⁴⁶³ Saska Saarikoski (1963–) on kutsunut EU-Suomea keski-ikäisen miehen kuivakalla ironialla "rajavartijaksi Euroopan paratiisissa".⁴⁶⁴

Viimeistellessäni tätä tutkielmaa kansa äänesti Isossa-Britanniassa maan EU-eron puolesta.⁴⁶⁵ Toteutuessaan Brexit tarkoittaisi paluuta vanhaan asetelmaan: eurooppalainen valtioliitto kattaa vain mantereen demokraattiset valtiot ja jättää ulkopuolelle sitä uhkaavan Venäjän ja valtamerien taakse suuntautuneen Ison-Britannian. Aika näyttää, miten tämä tosiasioiden muutos heijastuu julkiseen keskusteluun ja Euroopan käsitteeseen.

Vuosisadan takaisesta poiketen Suomi on osa eurooppalaista valtioliittoa ja koulujärjestelmämme rakentaa tietoisesti eurooppalaista itseymmärrystä. Vielä muutama vuosi sitten suomalaisnuorten eurooppalainen identiteetti oli eurooppalaista keskiarvoa voimakkaampi, vaikka he samaan aikaan arvostivat myös

⁴⁶⁰ Esim. Backman, Jouni (2012): Euroopan yhdysvallat. *Savon Sanomat* 8.9.2012.

⁴⁶¹ Häkämies, Jyrki (2007): Suomi: Samanlainen ja kuitenkin erilainen. Suomen näkemyksiä eurooppalaisista turvallisuuskysymyksistä. <http://www.defmin.fi/?661_m=3333&s=270> [luettu 28.5.2016].

⁴⁶² Tasavallan presidentti Sauli Niinistön puhe valtiopäivien avajaisissa 3.2.2016 <<http://www.presidentti.fi/public/default.aspx?contentid=341374&nodeid=44810&contentlan=1&culture=fi-FI>> [luettu 28.5.2016].

⁴⁶³ Esim. Stenroos, Maria (2015): Euroopan raja, Euroopan vartijat – mikä muuttuisi? *Yle* 11.12.2015 <http://yle.fi/uutiset/euroopan_raja_euroopan_vartijat_mika_muuttuisi/8523516> [luettu 27.5.2016].

⁴⁶⁴ Saarikoski, Saska (2015): Suomi oli rajavartija Euroopan paratiisissa – sellaista puhetta Washingtonissa ymmärretään. *Helsingin Sanomat* 29.11.2015.

⁴⁶⁵ *Helsingin Sanomat* 24.6.2016.

omaa maataan verrokkejaan enemmän.⁴⁶⁶ Vanha tuttu vastakkainasettelu kansallismielisen suomalaisuuden ja kansainvälisen eurooppalaisuuden näyttää kuitenkin putkahtaneen viime vuosina taas pintaan. Perussuomalaisten nuorten puheenjohtaja Sebastian Tynkkynen (1989–) saattoi blogikirjoituksessaan puolustaa kansallisia symboleja loihtimalla esiin ”mielipidepoliisin”, joka kertoo olevansa helsinkiläinen, eurooppalainen ja maailmankansalainen, mutta ei suomalainen. Tynkkynen ennustaa Suomen tekevän paluuta ”terveelliseen isänmaallisuuteen, jossa suomalaisuudesta voi olla ylpeä ja maamme etua v[er]oalitaan”.⁴⁶⁷

Edellä mainitut ovat vain kursorisia esimerkkejä, sillä työni ei käsittele tämän päivän eurooppalaisuutta. Erojakin tietenkin on: ennen Euroopan Unionin syntyä ei keskusteltu ”eurokraateista” ja ”demokratiavajeesta”, sillä ne ovat syntyneet vasta todellisen byrokratian myötä. Myös keskustelu EU:n syvemmästä integraatiosta kohti federaatiota on nykyisin huomattavasti käytännönläheisempää, sillä todelliset instituutiot ohjaavat sen kauas pilvilinnoista. Ehkä merkittävin ero on nähtävillä eurooppalaisen identiteetin rakentamistavassa. Tämän päivän eurooppalaisuus ei voi enää kertoa tarinaa Ateenasta, Sullyn herttuasta ja Napoleonista, vaan sen on samaan aikaan myös kohdattava sen totalitaristinen menneisyys ja holokausti äärimmäisen pahuuden symboleina⁴⁶⁸.

Tässä piilee yksi syy, miksi sotienvälisen keskustelun ääreen on mielekästä palata: Heikkilän mukaan se saattaa paljastaa jotain sellaista tämän päivän Euroopan merkityksestä, joka ei ole sidottu Euroopan Unioniin.⁴⁶⁹ Se ei kuitenkaan saa tarkoittaa sitä, että monoliittista ja ulkopuoliselle maailmalle vihamielistä identiteettiä olisi syytä jälleenrakentaa – tokkopa se on edes mahdollista. Kuten Amartya Sen tuo esiin, modernin ihmisen identiteetti ei ole

⁴⁶⁶ Rautiainen, Matti ja Ojala, Jari (2012): Rajalla vai ytimessä? EU-sukupolven Eurooppa ja eurooppalaisuus. Teoksessa Kupari, Pekka ja Siisiäinen, Martti (toim.): *Kodista ja kiinnostuksesta se lähtee. Suomalaisnuorten kansalaispätevyys ja yhteiskunnalliset asenteet*. Jyväskylän yliopiston koulutuksen tutkimuslaitos, 61–62.

⁴⁶⁷ Tynkkynen, Sebastian (2016): Leijona ärjyy ja tanner tärisee – isänmaallisuus tekee paluuta. Blogikirjoitus osoitteessa <<http://sebastiantynkkynen.com/2016/01/27/leijona-arjyy-ja-tanner-tarisee-isanmaallisuus-tekee-paluuta/>> [luettu 27.1.2016].

⁴⁶⁸ Stokholm Banke, Cecilie Felicia (2010): Remembering Europe’s Heart of Darkness. Teoksessa Pakier, Małgorzata ja Stråth, Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York, 174.

⁴⁶⁹ Heikkilä, Pauli (2011): *Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification. 1923–1957*. Turun yliopiston julkaisuja, 11.

ainutkertainen ja muuttumaton. Se riippuu esimerkiksi kansalaisuudesta, asuinpaikasta, maantieteellisestä alkuperästä, sukupuolesta, yhteiskuntaluokasta, poliittisesta suuntautumisesta, ammatista, työpaikasta, ruokailutottumuksista ja harrastuksista, ja me kuulumme samaan aikaan mitä moninaisimpiin ryhmiin. Teemme jatkuvasti suorita tai epäsuoria päätöksiä erilaisten kytkösiemme ja yhteyksiemme keskinäisestä tärkeydestä.⁴⁷⁰ Eurooppaan on mahdollista yhtä monta erilaista Eurooppaa kuin on eurooppalaisia. Myös Euroopan rajat saavat pysyä ikuisessa liikkeessään.

Johann Huizinga on korostanut, ettei historiallista kausaliteettia saa esittää joukkona renkaita, jotka muodostavat ketjun. Huizinga vertaa sitä ennemminkin löyhään kukkakimppuun, jossa jokainen lisätty uusi ajatus muuttaa koko kimpun ulkonäön.⁴⁷¹ En väitä työssäni kumonneeni keskeisimpiä Suomen yleiseurooppalaisia liikettä koskevia lähtöoletuksia. Olen kuitenkin koonnut aiemmasta poikkeavan kimpun ja rikastuttanut kuvaa toivon mukaan myös uusilla kukkalajikkeilla.

Suomen osuus Euroopan yhdentymisen pitkässä historiassa ei ole vielä koluttu loppuun. Esimerkiksi äärioikeiston fasistinen ja rasistinen Eurooppa jäi työssäni vain sivuosaan. Oman tutkimuksensa ansaitsisi paneurooppalaisen liikkeen sukupuolittuneisuus: se tarjosi monelle naiselle paikan yhteiskunnalliseen keskusteluun, mutta samaan aikaan käsitykset Euroopasta saattoivat olla retorikkaltaan hyvin maskuliinisia. Tilausta olisi myös kokonaisvaltaisemmalle Suomen Eurooppa-suhteen tarkastelulle, joka alkaisi vuosisadan alun Euroopan yhdysvaltojen utopiasta ja päättyisi vuoden 1994 EU-jäsenäänestykseen. Vaarana tällaisessa yleisesityksessä on tietenkin teleologisuus: Suomen historia ei ole katkeamatonta kehitystä kohti eurooppalaisen ihmisen syntyä.

Aihe ansaitsee kirjavan joukon eri näkökulmia, sillä Euroopan menneisyys on aivan yhtä monisyinen ja ristiriitainen kuin sen nykyhetki. Vain kohtaamalla tämä tosiasia voimme jatkaa hidasta kiiruhtamistamme kohti Eurooppaa, joka on piirretty horjuvin kirjaimin taivaanrantaan.

⁴⁷⁰ Sen, Amartya (2009): *Identiteetti ja väkivalta*. Basam Books Oy, Helsinki, 27.

⁴⁷¹ Huizinga, Johan (1967): *Historian olemus. Esseitä ja tutkielmia*. WSOY, Helsinki, 43.

4. Lähteet

4.1. Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Euroopan Unionin historiallinen arkisto (HAEU)

PAN/EU – Kansainvälinen Paneurooppa-Unioni

PAN/EU-19: Paneurooppa-Unionin asiakirjoja vuosilta
1927–1931

PAN/EU-21: Asiakirjoja paneurooppalaisesta opettaja-
konferenssista

PAN/EU-30: Coudenhove-Kalergin kirjeenvaihtoa

Kansallisarkisto (KA)

Etsivän keskuspoliisin / Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo)

Erkki Valan henkilömappi (3608)

Felix Iversenin henkilömappi (A:3719)

Jarno Pennasen henkilömappi (A:2647a)

Hj. Procopen kokoelma

Dossierit vuosilta 1918-1935. Kansio 62: Pan Europa

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS)

Eino Kailan arkisto

Laatikot 4–5

Jarno Pennasen arkisto

Tilma Hainarin kirjekokoelma

Laatikko 726

Ulkoministeriön arkisto (UM)

Ryhmä 15, Osasto VII

Asiat 35 a–b, d–g: Asiakirjoja liittyen paneurooppalai-
seen liikkeeseen ja eurooppalaiseen
tutkimuskomissioon

Päivä- ja viikkolehdet

Tulenkantajat (1932–1935)

Jokaviikko (1928)

Käyttäen apuna Päivälehdien arkiston sähköistä hakua:

Helsingin Sanomat (1918–1939)

Ilta-Sanomat (1932–1939)

Hajanumeroita:

Aamulehti

Hufudstadsbladet

Ilkka

Maan Ääni

Maaseudun Tulevaisuus

Pohjois-Savo

Suomen Sosialidemokraatti

Suomenmaa

Turun Sanomat

Uusi Suomi

Aikakauslehdet

Käyttäen apuna Kansalliskirjaston sähköistä hakua:

Aamu (1929–1931)

Aika (1932)

Hakkapeliitta (1930–1932)

Itsenäinen Suomi (1927–1934)

Kansan Lehti (1910)

Nya Argus (1926–1934)

Punikki (1930)

Rauhaa Kohti (1926–1939)

Suomalainen Suomi (1933)

Suomen Heimo (1929–1930)

Tapparamies (1932–1933)

Tulenkantajat (1928–1930)

Tähystäjä (1929)

Valvoja-Aika (1925–1937)

Vartija (1930)

Aikalaiskirjallisuus

Ahlman, Erik (1934): Johdanto. Teoksessa Spengler, Oswald: *Ratkaisun vuosisata*. Otava, Helsinki.

Brotherus, Karl Robert (1930): *Sodanjälkeinen Eurooppa ja Kansainliitto*. WSOY, Porvoo.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1924): *Pan-Europa*. Pan-Europa Verlag, Wien.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1930a): *Pan-Eurooppa*. WSOY, Porvoo.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1930b): *Pan-Europa*. Bonniers, Tukholma.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1931): *Stalin & Kump*. Otava, Helsinki.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1953): *An Idea Conquers the World*. Hutchinson, Lontoo.

Ervast, Pekka (1933): *Eurooppalaisia näköaloja*. Ruusu-Risti, Helsinki.

Fimmen, Edo (1926): *Osakeyhtiö Eurooppa vai Euroopan Yhdysvallat*. Työväenjärjestöjen tiedonantaja A. Niemistö, Helsinki.

France, Anatole (1907): *Euroopan Yhdysvallat eli kapitalismista sosialismiin*. Työväen kirjapaino, Helsinki.

Grotenfelt, Arvi (1930): ”Pan-Eurooppa” – Yleis-Eurooppalainen liitto. Teoksessa *Kansanvalistusseuran Kalenteri 1931*. 51. Vuosikerta.

Herodotos (1997): *Historiateos 1–2*. WSOY, Helsinki.

Kaila, Erkki (1921): *Aikojen murroksessa. Ajatuksia Euroopan kohtalosta*. Otava, Helsinki.

Kailas, Uuno (1931): *Uni ja Kuolema. Runoja*. WSOY, Porvoo.

Kant, Immanuel (1989): *Ikuiseen rauhaan*. Karisto, Hämeenlinna.

- Karila, Olli (1926): *Kultakuningas. Seikkailuromaani*. Satakunnan kirjateollisuus, Pori.
- Karri, Unto (1929): *Sodoma. Romaani*. Otava, Helsinki.
- Kivimaa, Arvi (1947): *Airut. Valittuja runoja vuosilta 1925–1944*. Otava, Helsinki.
- Koskenniemi, V. A. (1931): *Symphonia Europaea a D. 1931*. WSOY, Porvoo.
- Paavolainen, Olavi (1936): *Kolmannen Valtakunnan vieraana*. Gummerus, Jyväskylä.
- Porkkala, Paula (1989): *Eurooppa meno – paluu*. WSOY, Porvoo.
- Spengler, Oswald (1934): *Ratkaisun vuosisata*. Otava, Helsinki.
- Spengler, Oswald (1961): *Länsimaiden perikato*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Tuomikoski, Jaakko (2000): Johdantoa. Teoksessa Kant, Immanuel: *Ikuiseen rauhaan*. Karisto, Hämeenlinna.
- Waltari, Mika (1928): *Suuri illusio*. WSOY, Porvoo.
- Wells, H. G. (1918): *Mr. Britling pääsee selvyteen*. Otava, Helsinki.
- Viljanen, Lauri (1929): *Merkkivaloja. Kirjailijoita tällä ja tuolla puolen maailmansodan*. WSOY, Porvoo.
- Viljanen, Lauri (1936): *Taisteleva humanismi*. Arvi A. Karisto osakeyhtiö, Hämeenlinna.

4.2. Tutkimuskirjallisuus

Alapuro, Risto (1998): *Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus*. Teoksessa Alasuutari, Pertti ja Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere.

Alasuutari, Pertti (2007): *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*. Gaudeamus, Helsinki.

Anderson, Benedict (2007): *Kuvitellut yhteisöt*. Vastapaino, Tampere.

Arendt, Hannah (2004): *The Origins of Totalitarianism*. Schocken Books, New York.

Berger, Peter L. ja Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday & Company, New York.

Briggs, Ada ja Calvin, Patricia (2003): *Modern Europe, 1789—present*. Personal Education Limited, Lontoo.

Bugge, Peter (1995): *Europe 1914—1945: the nation supreme*. Teoksessa Wilson, Kevin ja van der Dussen, Jan (toim.): *The History of the Idea of Europe*. Routledge, Lontoo.

Bugge, Peter (2002): "Shatter Zones". The Creation and Re-creation of Europe's East. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Calinescu, Matei (1995): *Five Faces of Modernity*. Duke University Press, Durham.

Cameron, Rondo (1995): *Maailman taloushistoria*. WSOY, Helsinki.

Carr, Edward Hallet (2001): *The Twenty Years' Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*. Palgrave, Basingstoke.

Fontana, Biancamaria (2007): *The Napoleonic Empire and the Europe of Nations*. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington ja Cambridge University Press, Cambridge.

Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures. Selected essays by Clifford Geertz*. Basic Books, New York.

Geertz, Clifford (2000): *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton University Press, Princeton.

Griffin, Roger (2008): Europe for the Europeans. Fascist Myths of the European New Order 1922–1992. In Feldman, Matthew (edit.): *A Fascist Century. Essays by Roger Griffin*. Palgrave Macmillan, New York.

Hapuli, Ritva (1995): *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika*. SKS, Helsinki.

Heater, Derek (1992): *The Idea of European Unity*. Leicester University Press, Lontoo.

Heikkilä, Pauli (2000): *Ikkunat auki Paneurooppaan! Suomalainen keskustelu kreivi Coudenhove-Kalergin Euroopan kansallisvaltiosta 1923–1937*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Heikkilä, Pauli (2007): Northern Replies to the Briand Memorandum in 1930. Teoksessa *Scandinavian Journal of History Vol. 32*.

Heikkilä, Pauli (2010): Vaihtoehtoja valtioedulle. J. K. Paasikiven päiväkirjamerkinnät kansainvälisestä politiikasta. Teoksessa Lindgren, Klaus (toim.): *Ajankohta 2009. Poliittisen historian vuosikirja*. Helsingin ja Turun yliopiston poliittinen historia.

Heikkilä, Pauli (2011): *Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification. 1923–1957*. Turun yliopiston julkaisuja.

Heikkilä, Pauli (2013): Euroopan yhdentämistä sotien välisellä ajalla. Suomalaiset Paneurooppa-järjestössä. Teoksessa Clerc, Louis ja Lintunen, Tiina (toim.): *Suomen asialla? Yksityiset ja julkiset toimijat kansainvälisessä yhteistyössä. Ajankohta 16. Poliittisen historian vuosikirja 2013*.

Henig, Ruth (2001): *Versailles and after, 1919–1933*. Routledge, Lontoo.

Heywood, Andrew (2007): *Politics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Hirvonen, Maija (2000): *Salanimet ja nimimerkit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto, Helsinki.

Huizinga, Johan (1967): *Historian olemus. Esseitä ja tutkielmia*. WSOY, Helsinki.

- Hyrkkänen, Markku (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Ifversen, Jan (2002): The Crisis of European Civilization After 1918. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Kalela, Jorma (2002): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus kirja, Helsinki.
- Karkama, Pertti (1999): Runoilija ideologina. V. A. Koskenniemen poliittiset näkemykset 1930-luvulla. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Gummerus, Jyväskylä.
- Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (1999): Lukijalle. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Gummerus, Jyväskylä.
- Klinge, Matti (2012): *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti*. Siltala, Helsinki.
- Kocka, Jürgen (2007): The Mapping of Europe's Borders. Past, Present and Future. Teoksessa Persson, Hans-Åke and Stråth, Bo (toim.): *Reflections on Europe. Defining a Political Order in Time and Space*. P.I.E. Peter Lang, Brysseli.
- Kortti, Jukka (2013): *Ylioppilaslehden vuosisata*. Gaudeamus, Helsinki.
- Koselleck, Reinhart (2002): *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press, Stanford.
- Kosunen, Janne ja Mieskonen, Matti (2015): Tulenkantajat. Historiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike. Teoksessa *Historiallinen aikakauskirja* 2/2015.
- Kunnas, Tarmo (2013): *Fasismien lumous. Eurooppalainen älymyydyt Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana*. Atena, Jyväskylä.
- Laamanen, Ville (2014): *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. Väitöskirja, Turun yliopiston poliittinen historia.
- Lemberg, Magnus (1994): *Hjalmar J. Procopé: isänmaanystävä ja maailmankansalainen*. Alea-kirja, Helsinki.
- Lettevall, Rebecka (2006): Herder kosmopoliittina. Teoksessa Ollitervo, Sakari ja Immonen, Kari (toim.): *Herder, Suomi, Eurooppa*. SKS, Helsinki.

Lettevall, Rebecka (2013): Poliittinen filosofia Kantilla. Teoksessa Oittinen, Vesa (toim.): *Immanuel Kantin filosofia*. Gaudeamus, Helsinki.

Lyytinen, Eino (1966): *Euroopan yhdistymisaate maailmansotien välisenä kautena*. Laudatur-kirjoitus, Helsingin yliopiston poliittinen historia.

Massa, Yrjö (1961): Suomentajan alkusanat. Teoksessa Spengler, Oswald: *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriä*. Kirjayhtymä, Rauma.

Mickelson, Rauli (2007): *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä*. Vastapaino, Tampere.

Mikkeli, Heikki (1998): *Europe as an Idea and an Identity*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Niiniluoto, Ilkka (1990): Luonto, elämä ja sielu: Eino Kaila 1910–35. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka (toim.): *Eino Kaila. Valitut teokset 1. 1910–35*. Otava, Helsinki.

Niiniluoto, Ilkka (1992): Syvähenkisen empiristin hahmottuva maailma. Eino Kaila 1936–58. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka (toim.): *Eino Kaila. Valitut teokset 2*. Otava, Helsinki.

Niiniluoto, Yrjö (1955): *Takana länttä ja Eurooppaa. Rajankäyntiä kulttuurin ja politiikan kartalla*. Otava, Helsinki.

Orluc, Katiana (2007): Caught between Past and Future. The Idea of Pan-Europe in the Interwar Years. Teoksessa Persson, Hans-Åke ja Stråth, Bo (toim.): *Reflections on Europe. Defining a Political Order in Time and Space*. P. I. E. Peter Lang, Brysseli.

Paasivirta, Juhani (1984): *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*. Kirjayhtymä, Helsinki.

Pagden, Anthony (2007a): Europe: Conceptualizing a Continent. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington; Cambridge University Press, Cambridge.

Pegg, Carl H. (1983): *Evolution of the European Idea, 1914–1932*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Pietikäinen, Maarit (1994): Paneuropa – en mellankrigstida vision om ett förenat Europa. Teoksessa Engman, Max (toim.): *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater*. Atlantis, Tukholma.

Pihlainen, Kalle (2003): Kaunokirjallisen tiedon käyttö historiantutkimuksessa – esimerkkinä Josef Skvoreckýn Ihmismielten insinööri. Teoksessa Terho, Henri (toim.): *Hetkiä historiassa*. Kulttuurihistoria, Turku.

Prettenthaler-Ziegerhofer, Anita (2012): Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi, Founder of the Pan-European Union, and the birth of a "New" Europe. Teoksessa Hewitson, Mark ja D'Auria, Matthew (toim.): *Europe in Crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917–1957*. Berghahn Books, New York.

Rajala, Panu (2014): *Tulisohtu pimeään. Olavi Paavolaisen elämä*. WSOY, Helsinki.

Rautiainen, Matti ja Ojala, Jari (2012): Rajalla vai ytimessä? EU-sukupolven Eurooppa ja eurooppalaisuus. Teoksessa Kupari, Pekka ja Siisiäinen, Martti (toim.): *Kodista ja kiinnostuksesta se lähtee. Suomalaisnuorten kansalaispätevyys ja yhteiskunnalliset asenteet*. Jyväskylän yliopiston koulutuksen tutkimuslaitos.

Roobol, Wim (2002): Aristide Briand's Plan: The Seed of European Unification. Teoksessa Spiering, Menno ja Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Salmela, Mikko (1999): Eino Kaila ja Erik Ahlman 1930-luvun poliittis-yhteiskunnallisen kehityksen kulttuurifilosofisina tulkitsijoina. Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. SKS, Helsinki.

Saunier, Pierre-Yves (2013): *Transnational History*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Sen, Amartya (2009): *Identiteetti ja väkivalta*. Basam Books Oy, Helsinki.

Setälä, Maija (2003): *Demokratian arvo. Teoria, käytännöt ja mahdollisuudet*. Gaudeamus, Helsinki.

Sexton, Jay (2011): *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America*. Hill & Wang, New York.

Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko ja Roselius, Aapo (2016): *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki.

Soikkanen, Timo (1991): *Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä*. WSOY, Helsinki.

Spiering, Menno and Wintle, Michael (2002): European Identity, Europeanness and the First World War: Reflections on the Twentieth Century – an Introduction. Teoksessa Spiering, Menno and Wintle, Michael (toim.): *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Stirk, Peter M. R. (1989): Introduction: Crisis and Continuity in Interwar Europe. Teoksessa Stirk, Peter M.R. (toim.): *European Unity in Context. The Interwar Period*. Pinter Publishers, Lontoo.

Stokholm Banke, Cecilie Felicia (2010): Remembering Europe's Heart of Darkness. Teoksessa Pakier, Małgorzata ja Stråth, Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York.

Tribe, Keith (2004): Translator's introduction. Teoksessa Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, New York.

Tully, James (2007): The Kantian Idea of Europe: Critical and Cosmopolitan Perspectives. Teoksessa Pagden, Anthony (toim.): *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Press, Washington DC; Cambridge University Press, New York.

Vaughan, Richard (1979): *Twentieth-Century Europe*. Croom Helm, Lontoo.

White, Hayden (2002): Foreword. Teoksessa Koselleck, Reinhart: *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press, Stanford.

White, Ralph (1989): The Europeanism of Coudenhove-Kalergi. Teoksessa Stirk, Peter M. R. (toim.): *European Unity in Context. The Interwar Period*. Pinter Publishers, Lontoo.

von Bonsdorff, Göran (1993): *Päämääränä rauha. Suomen Rauhanliitto 1920–1979*. Gummerus, Jyväskylä.

Väyrynen, Paavo (1997): *Paneurooppa ja uusidealismi. Tutkielma Richard Coudenhove-Kalergin filosofisista ja yhteiskunnallisista ajatuksista*. Otava, Helsinki.

4.3. Muut lähteet

Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2003. Opetushallitus, Helsinki.